

Ukrainian Review

Krainische Rundschau

Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 3

**Institute for the Study
of the History and
Culture of the USSR**

**Institut zur Erfor-
schung der Geschichte
und Kultur der UdSSR**

**Institut d'études
de l'histoire et de la
culture de l'URSS**

UKRAINIAN INFORMATION SERVICE

МЮХЕН

1955

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ССРСР

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

У К Р А Ї Н С Ь К И Й

З Б І Р Н И К

Книга 3

UKRAINIAN INFORMATION SERVICE

М ю н х е н

1955

Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням
джерела, дозволено.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту

Herausgeber : Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR,
München 37, Augustenstrasse 46/I, Schliessfach 5, Germany.

Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, München 37, Schliessfach 5,
Augustenstrasse 46/I, Germany.

UKRANIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU
des
Instituts zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE
de
l'Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР був створений в Мюнхені 8. липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає науковий журнал, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the History and Culture of the USSR, organized in Munich on July 8. 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may become a collaborator of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Праці, що їх видає Інститут є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

ВІД ВИДАВНИЧОЇ КОЛЕГІЇ ІНСТИТУТУ

Серія видань під назвою "Українські Збірники" Інституту для вивчення історії та культури СРСР призначена для публікації менших праць українських вчених, що працюють над вивченням історії, теорії і практики більшовизму СРСР..

Всі "Українські Збірники" (перший, другий, третій) творять певну цілість і мають дати дослідникові комплексний і документальний образ системи більшовицького панування у всіх її взаєминах на історичному прикладі українського народу, а саме: виникнення і перебіг більшовицької агресії проти України (статті П. Курінного, Б.Мартоса, О. Юрченка, Г. Ващенка), наслідки тієї ж агресії в галузях планового господарства (С. Процюк), житлово-побутових умов (С. Нагай), механізації сільського господарства (П. Люта-ревич), фінансів (Е.Гловінський), меліорації земель України і Криму (А. Лебідь), організації народовбивства (Д. Соловей, П. Лютаревич), використання умовних рефлексів для закріплення деспотії (О. Гірш), духового нівечення народу через відповідну організацію народньої освіти УРСР (М.Семчишин, О. Кульчицький), препарування історіографії (Б. Крупницький, Л. Чижевський, Г. Мірчук), через літературу і театр (П. Котович) і нарешті вигнання народу з його історичних земель (Я. Вакуленко).

Окрему увагу буде приділено в "Збірниках" організаторові всього того – більшовицькій диктатурі (Комуністичній Партії Советського Союзу) та її діяльності в Україні (КПУ – стаття Б. Левицького).

Так окреслені для дослідження явища історії і сучасної дійсності в УРСР та СРСР дадуть змогу дослідникам відтворити їх правдивий образ.

"Українські Збірники", I і II вийшли в українській мові з резюме англійською, німецькою і французькою мовами. Починаючи з книги III вони будуть виходити повністю паралельними текстами в англійській і українській мовах.

Видавнича Колегія звертається до всіх дослідників а також до читачів, що хотіли б містити в дальших книжках "Українського Збірника" свої матеріали, статті і т.п., надсилати їх до Редакції завчасу, по можливості в передрукованому вигляді (у двох примірниках), додержуючись, оскільки можливо, розміру 10 - 20 сторінок машинопису. Цим буде прискорено належне оформлення статей для друку і забезпечено частішу появу "Українських Збірників" Інституту.

Видавнича Колегія.

О. Ю р ч е н к о

ОПАНУВАННЯ УКРАЇНИ БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ ДИКТАТУРОЮ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ СОВЕТСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

Політична ситуація, в якій перебувала Україна, власне, більша частина українських земель, її т.зв. великоукраїнський масив, у моменті захоплення більшовиками влади в російських центрах, докорінно відрізнялася від тієї, що існувала перед вісьмома місяцями, в дні падіння монархічного устрою тодішньої російської імперії. В березні 1917 року, в рамках цієї останньої, ані Україна, ані якась інша частина того державного організму (за винятком Фінляндії) не становила собою поперше якихось окремих, правно оформлених, політично - територіальних утворів, які могли б самотійно, в той чи той спосіб, реагувати на факт переміни імперського уряду; подруге, розвиток політичних процесів на тодішніх імперських окраїнах ішов лінією, яка в основному, збігалася з загальними напрямними, вже накреслюваного на тому початковому етапі, розвитку політичних подій, на всьому просторі тодішньої російської великодержави.

Жовтнево-листопадовий переворот, натомість, приніс його аранжерам і виконавцям владу й політичний контроль лише над центральною частиною імперії, не знайшовши на її "окраїнах" ні підтримки ні визнання, а в дальшому натрапив на рішучий опір при спробах поширити на них, установлений ним у центральній Росії, диктаторський режим. Причиною цього був далеко вже розвинутий, протягом восьми революційних місяців, процес політичної самоорганізації названих окраїн, що, таким способом, у листопаді 1917 р. стали вже самотійними суб'єктами революційних подій. Большевицький переворот, який, власне, порушив більш чи менш органічний хід складання нових політичних стосунків на просторах кол. царської імперії, спричинився, певною мірою, до прискорення тих розвиткових процесів, які почали інтенсивно розгортатись серед її, дотепер недержавних, народів. Перервавши

дотогочасне легалістичне переємство державної влади в Росії, т.зв. "жовтнева революція" закрила дальші можливості до мирного, в рамках згаданої легальности, перебування державно-політичних відносин на просторах, які до того моменту підпадали контролю тієї влади. В цих умовах шлях негайної державної самоорганізації ставав для кол. імперських окраїн не тільки реалізацією їх історичних цілей, але й конкретною політичною доконечністю, продиктованою обставинами моменту.

Згадані процеси чи, власне, їх обсяг і розміри, з'явилися для більшевизму (як, зрештою, й для всіх російських політичних середовищ) певною несподіванкою. В своїх планах здобуття державної влади, большевицька партія виходила з засади, що вона становить собою єдину "всеросійську" силу й підготовлюваний нею переворот, як і попередня т.зв. лютнева революція, має бути чином "всеросійського" характеру. Створений у наслідок його в російській столиці. уряд "пролетарської диктатури" мав би перебрати від поваленого Тимчасового Уряду повноту влади на цілому дотогочасному державному просторі, на який поширювалась його влада (бодай формально). Питома вага національно-визвольних рухів неросійських народів для більшості большевицької партії здавалась невеликою, а самі рухи розглядались, як явища історично "реакційні". Правда, сам провід більшевизму, очолений В. Ульяновим-Леніном, виступив проти цього "національного нігілізму" й висунув був навіть радикальне гасло права "на національне самовизначення аж до державного відокремлення". Проте, ця, тактично гнучкіша, формула була висунута саме в переконанні, що вона не спроможеться завдати шкоди державній цілокупності тодішньої Росії й не створить перешкод до перемоги большевицької "соціалістичної революції" на всьому її просторі. Ця формула була скерована, головнo, назовні проти західних великодержав - господарів величезних колоніальних посіlostей, - лозунг самогизначення в площині внутрішньоімперських стосунків виходив із, уже згаданої, оцінки національних рухів, як чинників з. відносно невеликою питоною вагою (відоме переконання Сталіна про те, що "дев"ять десятих національностей Росії після повалення царату не захочуть відокремлюватись"). Останні розцінювались Леніном, як секундарні політичні фактори, які треба бу-

ло, за допомогою гасла самовизначення, або втягнути до фарватеру-большевицької акції боротьби за владу як допоміжні сили, або, принаймні знеутралізувати.

В усякому разі, "право на самовизначення" не уявлялось большевицькими авторами як програма, призначена для конкретного здійснення. Сучасний советський автор, оцінюючи напрямні й тактику провідників большевизму в національному питанні в той період, відзначає, що право націй на самовизначення не значило обов'язково відокремлення від Росії. Навпаки, Ленін і Сталін навчали, що основні ("коренные") інтереси трудящих усіх націй вимагають міцного союзу визволених народів навколо російського народу"¹). Ленін уважав, що наявність великопросторових державних об'єднань є чинником, який якнайбільше сприяє здійсненню політичних і соціальних завдань, поставлених перед очоленим ним рухом. Розбиття, або розпад таких об'єднань уважав він за процес для тих завдань і цілей - абсолютно шкідливий. Тимто, незалежно від того, якими засобами створено й утримувано даний великодержавний організм, завданням "пролетарської диктатури" було зосередити зусилля, щоб не допустити до його розпаду. Ще перед 1917 роком Ленін підкреслював: "Якщо дана нам у цей час державна арена створена, підтримується й поширюється через ряд обурливих зусиль, то ми повинні саме для успішної боротьби з усіма видами визиску й гноблення не роздріблювати, а зв'язувати сили ... робітничої класи"²). Питання цілості й неподільності російського великодержавного комплексу було для большевицького проводу поза сумнівом. В його уявленні цей комплекс становив собою явище історично поступове й мав бути за всяку ціну збережений. "Багатонаціональна держава в царській Росії, пише сучасний дослідник, була насильницькою єдністю, але ця єдність мала поступове значення в боротьбі з феодалною роздрібленістю й призвела до історично укладеного поділу праці поміж центром і окраїнами"³). Йшлося лише про те, щоб створити відповідні передумови й знайти відповідні засоби заступити стару "насильницьку єдність" на її інші організаційно-державні форми. При цьому кончею збереження старої імперської спільноти, з одного боку, й переконаність у квалітеті національних рухів -

з другого, виключали в большевицькій програмі, перед захопленням влади, не тільки допущення практичної можливості відокремлення будьякої частини цієї спільноти, але й навіть федеративну перебудову останньої. В умовах суцільної вже унітарно-централістичної державної системи, всяке зослаблення створених нею зв'язків виглядало, або як небезпечне для охороненої тієї системою спільноти, або просто, недоцільне, бо за Леніном, "поки й оскільки вірні нації становлять єдину державу, марксистичні не проповідуватимуть ані федеративного принципу, ані децентралізації, бо централізована держава є величезний крок наперед від середньовічної роздрібленості до майбутньої соціалістичної одності всього світу" ⁴⁾. В іншому місці, з тією більшою настирливістю В. Ленін підкреслював, що "не справа пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію, не справа пролетаріату виставляти такі вимоги, які неминуче зводяться до вимоги створити автономну класову державу. Справа пролетаріату тісніше гуртувати якнайширші маси робітників з усіх і всяких національностей на якнайширшій арені (підкр. наше, О.Ю.) для боротьби за демократичну республіку й соціалізм" ⁵⁾. Ані державна самостійність кол. російських окраїн, ані федеративна перебудова старої імперії, ані навіть автономія цих окраїн не розглядались большевицькою партією як щось, в розрізі їхніх політичних цілей, позитивне або негативне. Як певна поступка, допущена при розв'язанні національної проблеми в тодішній Росії в програмових засадах розглядалась можливість надання автономії "областям, що відзначаються особливими господарськими й побутовими умовами й особливим національним складом населення" ⁶⁾.

Щоб умотивувати й виправдати тактику В. Леніна і його партії в часі перед захопленням влади, один із сучасних радянських істориків розвитку комуністичної імперії, оцінює (після остаточної невдачі для большевицької диктатури спроби зберегти стару державну єдність у відверто централістичних формах, у рамках унітарного державного організму) в таких словах:

"... Области (окраїни) Росії в березні 1917 року були зв'язані з центральною Росією економічними і політичними узами, й тому встановлення федерації Росії в Росії означало б розрив економічних і політичних зв'язків, вже існуючих між ними, було б неро-

7)

зумним, реакційним явищем. Автор далі нічим не обґрунтовує тих своїх висновків, і не важко здогадатись, що наведене його твердження є не так плодом його дослідницьких спостережень, як скорше бажанням знайти якесь виправдання для офіційної партійної лінії на тому етапі большевицького руху, лінії, що вже незабаром виявила **хибність** і помилковість своїх напрямних і прогнозів. Самі провідники партії були відвертіші в своїх висловленнях й висновках. Сталін, що відповідав протягом перших років советського режиму саме за переведення його національної політики, мусів був, просто, констатувати наявність "еволюції поглядів" партії в питанні про федерацію - від її принципового заперечення до цілковитого визнання" ⁸⁾. Большевицький теоретик національного питання і майбутній голова комуністичної диктатури почув себе вимушеним сконстатувати ту обставину, що большевицький провід, перед листопадом 1917 року, не доглядив й не доцінив процеси величезної політичної ваги й історичного значення, що розвинулися серед народів старих російських "окраїн". Лише після захоплення влади в російських центрах, большевицьке керівництво пересвідчилося, що "на час жовтневого перевороту цілий ряд національностей Росії виявився на ділі в стані повного відокремлення", й що "питома вага національного руху виявилась серйознішою, а шлях об'єднання націй - далеко складнішим, ніж це могло здаватись раніше, в період до війни, або період до жовтневої революції" ⁹⁾. Д. Златопольський, який не зовсім уда-ло намагався виправдати стару тактику большевизму в переджовтневий період, яка залишалась сліпою до процесів, що розгортались навколо, мусів далі, слідом за найбільшим для себе авторитетом, констатувати: "Після лютневої буржуазної революції відбувався процес розпаду старої імперіалістичної єдності царської Росії. Як держава, Росія являє картину розпаду і в її складі з'явився ряд нових маленьких "держав", що прагнуть до відокремлення" ¹⁰⁾. Цей відосередковий процес став головною перешкодою до того, що, породжена в днях 7-8 листопада 1917 року в Петрограді, червона диктатура спромоглася опанувати весь простір кол. імперії й стати, в такий спосіб, цілковитим політичним спадкоємцем попередньої російської державної влади, бо за констатацією того ж джерела, "після великої жовтневої соціалістич-

ної революції процес розпаду Росії посилювався : буржуазні уряди, повторювані на окраїнах, оголосили війну советському соціалістичному урядові в центрі" ¹¹). Останнє речення, як відомо, не відповідає правді. Не уряди постали " на окраїнах" оголосили війну "советському урядові в центрі" , але цей останній пішов війною (з оголошенням її або й без такого) на новопосталі державні утвори на кол. імперських окраїнах. Невизнання першими зверхности над собою щойно створеної большевицької диктатури й їх фактичне відокремлення від учорашньої метрополії, ставило перед цією диктатурою проблему : або обмежити свою владу над уже фактично контрольованими нею (в основному властиво російськими) теренами, або домагатись тепер уже не втримання, але знову реставрації старої російської великодержавної будівлі. Перший вихід для большевизму, зростлого і розвинутого як політична ідеологія і рух "всеросійського" масштабу з інтернаціоналістичними й світовими аспіраціями, був виключений. Лишалось друге, і тепер поставало тільки питання, якими засобами й методами діяти, щоб доконати те завдання реставрації кол. імперської цілості під "пролетарською" диктатурою. Характерно, що й сучасні "жовтневі" провідні постаті большевизму й сьогоднішні історики його підкреслено відзначають як особливу історичну заслугу комуністичного режиму саме відновлення й повне об'єднання старого імперського комплексу. Вже в січні 1917 року тодішній голова диктатури Ленін, немов виправдуючись перед закидами своїх російських ворогів режиму, говорив : "... Ще недавно буржуазна преса, не замовкаючи, кричала, що ми руйнуємо російську державу ... Ми мовчали, твердо вірячи, що наші справедливі принципи, наше власне урядування краще від слів доведуть усім трудящим наші справжні цілі й прагнення ... Ми бачимо тепер, що наші ідеї перемогли в Фінляндії на Україні" (і йдеться про тимчасове опанування советським військом більшості української й фінляндської території під той час) ¹²). А 1919 року Сталін зазначав, що, рік тому, ще до жовтневої революції, Росія, як держава, являла картину розвалу ¹³). Як особливу заслугу советської влади відзначав її заходи й успіхи в створенні нової советської державної спільноти на старих імперських теренах. Сучасний советський історик, просто, констатує, що "жовтне-

ва революція ... врятувала нашу батьківщину (розуміється теперішній ССРСР) від розчленування (підкреслення О.Ю.) й поневолення її чужинецькими імперіялістами, помагачами яких виступали білогвардійці, буржуазні націоналісти й інші вороги трудящих" ¹⁴⁾.

II

Автор публікації про перший етап советизації України Н. Супруненко, за одну з перших причин, які стали на перешкоді захопленню влади більшевиками "на Україні відразу по перевороті в Петрограді й Москві, вважає той факт, що на Україні, після лютневої революції, крім установа загальноросійського контрреволюційного центру - Тимчасового Уряду - складався центр української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, очолений Центральною Радою" ¹⁵⁾. Таким способом наявність, на момент жовтневого перевороту, вже сконституованого окремого політичного й урядового центру на Україні, за визнанням самого советського автора, була чинником, що посилював відпорність цієї кол. російської "окраїни" щодо нововстановленої червоної диктатури. Советські джерела уникають подавати докладні дані про політичну природу й громадсько-політичну базу Центральної Ради, збуваючи це питання агітаційними загальниками, повними очевидного перекирчування фактів. Так у жодному елябораті про Україну 1917-22 років не подається, наприклад, даних про склад ЦРаді в політичному, ані в соціальному розрізі. Одна з найширших характеристик, подана в щойно наведеного автора, обмежується твердженням про те, що "Центральна Рада спиралась на поміщиків, міську буржуазію, куркульство й дрібнобуржуазну націоналістичну інтелігенцію" ¹⁶⁾. Тимчасом, за даними українського історика й активного учасника подій на Україні 1917-1918, опертими на першоджерела, Центральна Рада складалась з 212 членів Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, 158 - Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, 100 - Всеукраїнської Ради Робітничих Депутатів, 50 делегатів т.зв. загальних рад робітничих і солдатських депутатів, 20 представників українських соціалістичних партій, 40

представників російських соціалістичних партій, 35 представників жидівських соц.партій, 15 представників польських політичних партій, 84 представників обраних на губерніяльних з'їздах селянських, робітничих і солдатських депутатів та 108 представників професійних, громадських та інших організацій¹⁷⁾. Як можна бачити з наведених показників, такі сумнівні групи, як окремі верстви, "поміщики" й "міська буржуазія", в Центральній Раді цілком не були заступлені. Натомість, у величезній більшості переважали представники найчисленніших суспільних верств, що їх большевицька політична й державна теорія трактує як основну підпору й базу советського режиму, селянства й робітництва. Ці моменти давали Ц. Раді моральну й правну підставу розглядати себе як провізоричне представництво до "скликання Українських Установчих Зборів всієї людности нашого краю"¹⁸⁾ й змусити Тимчасовий Уряд визнати цей, революцією створений, репрезентативний орган, і його політично-правну позицію¹⁹⁾. Остання посилювалась тим, що в своїй діяльності на місцях Ц.Рада і її Уряд, Генеральний Секретаріят, спирались на органи місцевого самоурядування — земства й міські думи, обрані влітку й восени 1917 р. на засадах п'ятичленної форми. Цей факт, що його советські сучасні автори всяко обминають, зрештою мусів був сконстатувати не хто інший, як сам тодішній речник советського уряду Джугашвілі-Сталін. У своєму виступі перед Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом советів 27.12.1917 р. він так, наприклад, визначив політичну позицію й базу Ц. Ради: "Рада протиставляє гаслу "вся влада советам" ... своє гасло "вся влада міським і земським самоурядуванням!" "Негативи" ж цього укр. тимчасового парламенту Сталін вбачає в тому, що "в Раді, яка являє коаліцію всіх клас, так близьку серцю п.п. угодовців, вони бачать прообраз Установчих Зборів"²⁰⁾.

Зрештою, вже цитований, сучасний советський історик Н.Супруненко (йдучи за партійно-директивними вказівками) мусить визнати наявність "порівнюючи широкої соціальної бази української націоналістичної контрреволюції"²¹⁾, репрезентантом якої була Центральна Рада. Автор також мусить визнати, що "умови для перемоги соціалістичної революції на Україні були не так сприятливі як у центрі Росії ...; буржуазно-поміщицька контрреволюція,

що діяла під загальнонаціональним прапором, була там значно сильніша, ніж у центрі" й не міг не констатувати, що на виборах до Верховних Установчих Зборів (відбутих наприкінці листопада 1917 р., вже по большевицькому перевороті й по проголошенні Ц. Радю Української Народньої Республіки) "77 % голосів було подано за російських і українських есерів" ²²⁾. За твердженням члена української делегації в мирових переговорах у Бересті М. Любинського, кандидати Ц. Ради, при виборах до Всеросійських Установчих Зборів, дістали 75 % голосів ²³⁾. Вибори до Українських Установчих Зборів, переведені на початку січня 1918 року, дали, через советський воєнний похід на Україну, тільки приблизно на двох третіх української території, близькі до цього наслідки ²⁴⁾. Виходячи з усвідомлення цих, несприятливих для встановлення на Україні большевицької диктатури, перспектив, як і з дальшого досвіду боротьби, А.Лихолат підкреслює: "На Україні, в силу ряду історичних моментів, зовнішніх умов і особливостей розвитку села ... боротьба проти буржуазних націоналістів (отже, на першому своєму етапі - проти УНР, очоленою Ц. Радю) була винятково запеклою, тривалою й упертою" ²⁵⁾. Так само. Супруненко, фактом існування вже згаданої "порівнюючи широкій соціальної бази", пояснює "тривалість і впертість спротиву" українських національно-визвольних сил "соціалістичній революції" ²⁶⁾.

В силу цих причин, усі без винятку сьогочасні советські джерела, визнають неможливість советизації України й поновне повернення її до державного зв'язку (в советських формах) з її попередньою метрополією. Так, наприклад, щойно цитований автор заявляє: "Проте, для досягнення перемоги над Центральною Радю трудящі України потребували допомоги. Цю допомогу вони дістали від російських робітників і селян" ²⁷⁾. Питанню цієї "допомоги" присвячена ціла стаття В. Куріцина, в якій зокрема зазначено, що "уряд советської Росії подав ... величезну допомогу проти буржуазної Центральної Ради ... Всеросійська Советська влада спрямувала на Україну ... відділи червоногвардійців Москви і Петрограда, балтійських вояків та інших" ²⁸⁾. Автор найбільшої советської праці про захоплення України большевизмом Лихолат стверджує, що "тільки через безкорисливу допомогу російського народу, невтомну турботу й увагу комуністичної партії

український нарід розгромив своїх внутрішніх і зовнішніх ворогів" 29).

Політичні й соціальні кадри, якими порядкували на Україні й на які могли покластися большевицькі центри влітку 1917 року, склалися, за даними советських авторів, з 33 тисяч членів партії, що з них 67 % становили "партійні організації Донецького й Криворізького басейнів ..." 30). Іншими словами, на більшості української території в лавах большевицької партії перебувало десь до II тисяч членів, у тому числі й приналежних до військових осередків південно-західного й румунського фронтів. Основною суспільною базою було, як можна бачити з кількості членів партії в Донецькому і Криворізькому басейнах, промислове робітництво.

За даними Лихолата, "напередодні Жовтневої революції у великій промисловості України нараховувалось понад 800 тисяч робітників" 31). Це дозволяє припускати, що загальна кількість робітництва на Україні не перевищувала 7-8% дорослої людності. Отже, основна соціальна база для большевизму становила виразну суспільну меншість. Особливий інтерес становить також питання національного складу пролетаріату України. Промисловий розвиток України перед першою світовою війною й революцією відбувався коштом залучення до праці в індустріяльних підприємствах великої кількості, зайшлих з Росії, робітників. Так, за "очерками розвитку народного господарства Украинской ССР", дані про питому вагу зайшого робітництва, які "по часті характеризують національний склад робітничої класи по окремих губерніях України", показують, що відсоток зайшлих (1902 р.) коливався у згаданих губерніях від 20 - 82,8 %. Останній, найбільший відсоток зайшлих, припадав на найбільше промислову губернію - Катеринославщину. Друга індустріяльна область - Таврія, мала неукраїнських робітників 60,1 % 32).

Таким чином, промислове робітництво України, будучи суспільною меншістю, разом із тим становило в чималій частині свого складу також і національну меншість. Певна, отже, частина його, що підпала була під вплив большевизму, протиставляла себе Українській Центральній Раді й більшості українського населення не тільки з мотивів, навіяних большевицькою соціальною демагогією,

але й тому, що гасла національного відродження України були для неї чужі, а подекуди й , просто, ворожі. В цих умовах особливого зафарблення набирала той факт, що, характерні особливо високим відсотком зайшого робітництва, "промислові райони, насамперед Донбас, Харків і Катеринослав" стали "базою соціалістичної революції на Україні" ³³⁾.

Другим соціальним середовищем (посталим у наслідок специфічних обставин воєнного часу), де большевицькі гасла могли знайти, більш чи менш, придатний ґрунт, були вояцькі маси розбіглої в ході війни й найбільше від неї потерпілої і втомленої армії. В силу особливого прифронтового становища українських територій, останні були тереном розташування і запліллям великих військових мас двох фронтів, що скупчували в собі 7 польових армій (з І5). Якщо взяти до уваги, з одного боку, що більшість вояцтва становили неукраїнці (отже, елемент поза впливом Ц. Ради), а, з другого, що революція відкрила фактичну можливість до безпосереднього впливу війська (власне, солдатської маси) на політичне життя, то збольшевизування частини вояцтва південно-західного й румунського фронтів давало советському проводу певні шанси поширити свою, тільки що встановлену в російських центрах владу на Україну.

Як вже говорилося з початку, самий "жовтневий" переворот мав би носити "всеросійський" характер і був санкціонований теж "всеросійським" репрезентативним тілом – другим з'їздом советів робітничих і солдатських депутатів, у складі якого були заступлені також і "робітники і революційні солдати України". За даними советського джерела у згаданому з'їзді брали участь 83 делегати, вислані від "сорока советів України" ³⁴⁾. В "Истории гражданской войны" (т. II), можна знайти певні деталі, які ілюструють деякі моменти, пов'язані з заступництвом "советів України" в Петроградському з'їзді. Там, наприклад, зазначено, що "київські організації (міський, окружний і обласний совети)" вислали І3 делегатів ³⁵⁾.

Слід пригадати, що за своєю структурою зазначений з'їзд міг бути взагалі репрезентацією лише меншини населення, бо він заступав тільки зорганізоване в советах робітництво й вояцтво, отже, суспільні групи, які могли охоплювати десь до І5 міль.

осіб, тобто 20-25 % дорослої людности. Характерно, що найбільша суспільна верства - селянство (виключаючи її меншість, збрану у вояцькі шинелі), як така заступлена не була. Твердження Лихолата, ніби у з"їзді брали участь делегати "від советів робітничих, с е л я н с ь к и х (розрядка наша, О.Ю.) і солдатських депутатів України" ³⁶⁾, не опираються на жодні докази. Загально відомо, натовість, що всеросійський з"їзд советів селянських депутатів (без участі представників України) відбувся місяцем пізніше, в грудні 1917 року. Щодо питання репрезентативності делегатів України на Петроградському з"їзді, в листопаді 1917 р., то воно набирає ще специфічнішої вимови, коли взяти до уваги той факт, що делегати вояцтва обох південних фронтів мали виступати там як виразники волі "революційних солдатів України".

Цікаво відзначити, що й це відповідно спрепароване представництво советів України принесло більшовикам не дуже тверду перемогу : з 83 делегатів членів більшовицької партії було 40, а з інших 43 "значна частина ... належала до українських дрібнобуржуазних партій" ³⁷⁾.

Цілком зрозуміло, що такий стан речей на Україні створював ситуацію, за якої, новопостала в російському центрі, советська диктатура могла сподіватись на українському терені на підтримку лише міського (у великій частині неукраїнського або денационалізованого) робітництва й вояцтва (переважно російського) південних фронтів і запільних залог. У цих умовах частина місцевих більшовицьких лідерів не наважилася, по одержанні відомости з Петрограду про переворот, відразу ж зробити спробу захопити владу в українських центрах. Більшовики Ю.Пятаков, В. Затонский і Крейзберг навіть були ввійшли до створеного 8 листопада Центральної Ради "Комітету Охорони Революції на Україні", який, власне, мав завданням не допустити поширення, посталої внаслідок жовтневого перевороту, громадянської війни на Україну. В тому Комітеті більшовицькі представники залишались у незначній меншості : з 17 інших його членів 13 були речниками українських політичних партій, які творили основу Ц. Ради, 3 належали до жидівських соціалістичних партій і один - до російських соціалістів революціонерів ³⁸⁾. Правда, вже того ж дня, після резолюції

Малої Ради, що в ній визнавався "недопустимим перехід влади до рук рад робітничих і солдатських депутатів, котрі являються лише часткою демократії", і висловлювалась рішеність "енергійно боротись з усякими спробами піддержати бунти на Україні"³⁹⁾, большевицькі представники покинули і Комітет Охорони і саму Ц.Раду. Після того вони спробували були створити в Києві власний місцевий центр у вигляді Військово-революційного комітету, який на власну руку почав діяти проти місцевої російської військової влади в особі штабу київської військової округи. Коли ж останній 11. листопада 1917 року цілковито підпорядкувався Генеральному Секретаріатові Ц. Ради, то київські большевики вже безпосередньо не наважились провадити далі боротьбу проти неї.

Під час листопадових подій на терені української столиці вони порядкували військовими частинами (до 4500 чоловік із 7 батареями і 8 панцерними автами) й озброєними відділами т.зв. Червоної Гвардії (десь до 1500 чоловік)⁴⁰⁾. Зклад цих збройних одиниць був цілком, або переважно, не український і взагалі не місцевий. При пізнішому розбросненні їх українськими військовими частинами, цих вояків було вивезено до Росії. Серед червоногвардійців головну роль відігравав загін арсеналу (80 осіб), серед робітників якого було "багато ... москвичів і пітерців надісланих із армій за мобілізацією"⁴¹⁾. Проти себе большевицькі сили в Києві (після виходу з нього більшості російських частин, підпорядкованих штабові округи) мали кількатисячну українську залогу.

Після певної стабілізації совєтського режиму в центральній Росії, київський большевицький центр вирішив активізуватись проти Ц.Ради й завдати їй удару з середини, щоб тим самим полекшити захоплення України ззовні. На початку грудня 1917 р. большевицький ревком почав готувати виступ пов'язаних з ним військових частин, розміщених у Києві, разом із Червоною гвардією. Цей намір було викрито й випереджено. За кілька годин до передбаченого виступу в ночі з 12 на 13 грудня 1917 р., частини української Сердюцької дивізії зненацька роззброїли большевицьку залогу. Лише в одному місці роззброювані встигли були поставити опір, внаслідок чого було вбито одного українського вояка і поранено чотирьох⁴²⁾. Так уперше пролилась українська

кров у боротьбі між силами української національної революції і більшевизмом. Сучасні советські джерела звичайно прагнуть представити в цьому випадкові українську владу як заціпну сторону. Лихолат, наприклад, пише : "Центральна Рада докладала всіх зусиль до того, щоб зліквідувати советів на Україні, роблячи на них напади, роззброюючи советське військо ⁴³⁾. При цьому автор посилається на чисто агітаційний документ - "Відповідь товаришам українцям у заціллі і на фронті" народного комісара національних справ Й. Сталіна. Тимчасом, советські джерела 20-х років не приховували факту підготування виступу большевицького війська в Києві, яке до того сподівалось підтримки розташованого в районі Жмеринки - Вінниці 2-го гвардійського корпусу (див. І. Пуке "Киевский военно-революционный комитет и октябрьское восстание". Автор - член трійки, що готувала виступ). Зрештою, подекуди ці моменти не приховуються й у деяких сучасних советських джерелах. У белетризованому нарисі В. Козаченка "В боях гартована", автор говорить про акцію київських большевиків таке : "Посилиючи робітничі відділи червоної гвардії і організуючи нові, ведучи активну роботу у військах ... большевики на чолі з Військово-революційним Комітетом готували пролетарські маси до н о в о г о п о в с т а н н я (розрядка наша, О.Ю.)" ⁴⁴⁾.

Плянований грудневий виступ у Києві мав би бути першим відвертим ударом большевиків проти українського національно-державного табору. Дальшим кроком були ухвали "обласного з'їзду РСДРП(б)", що відбувся 16-18 грудня 1917 р. З'їзд почав цю боротьбу під гаслом скликання всеукраїнського з'їзду советів, який мав би відібрати владу від Ц. Ради. Як і всі інші акції большевицьких сил на Україні, й ця була аранжована з Петрограду. Вже "17 листопада (старого стилю) Й.В. Сталін, - пише Н. Супруненко, - на доручення ЦК, в розмові прямим дротом з представником Київського Обласного Комітету партії, запропонував Комітетові очолити боротьбу за скликання Всеукраїнського З'їзду Советів" ⁴⁵⁾.

Ц.Рада і її уряд не перешкождали большевицькій акції скликання з'їзду, але вжили заходів до того, щоби надати останньому справді авторитетного, з погляду репрезентативности, харак-

теру. 17. грудня 1917 р. до Києва прибуло 130 делегатів від советів, які перебували під впливом більшевицьких організацій. Жодне советське джерело не подає, за яким принципом були переведені вибори на згаданий з'їзд. Але, якщо взяти до уваги засаду організації советської влади, як форми "диктатури пролетаріату", що забезпечувала більшовикам (аж до 1936 року) не тільки фактичну, але й формальну перевагу, то неважко уявити склад з'їзду. Проте, одночасно до Києва з'їхалось понад 2 тисячі делегатів селянських рад, які з'явилися на названий з'їзд. Цей несподіваний для його ініціаторів новий склад, який відповідав справжньому співвідношенню окремих заступлених там суспільних верств, унеможливив заміри перших. Прийнята переважною більшістю резолюція, замість вимоги до Ц. Ради про складення повноважень, констатувала, що "Центральна Українська Рада ... складається з Всеукраїнських Рад Селянських, Робітничих і Солдатських депутатів, вибраних на всеукраїнських з'їздах. і з представників демократії національних меншостей, через що вона являє з себе тимчасовий правосильний законодавчий орган революційної демократії України", а тому резолюція вважала "перевибрання Центральної Ради невчасним і непотрібним", вимагала від Ц. Ради скликати "в свій час Українську Установчу Раду, яка єдиною може виявляти справжню волю всієї демократії України" 46).

Друга спроба здобути владу на Україні заходами з середини закінчилася невдачею. 125 більшевицьких і попутницьких делегатів з'їзду вирішили продовжити виконання своїх первісних намірів в опанованому більшевицькими силами Харкові. 24 - 25 грудня 1917 р. там був переведений "Перший Всеукраїнський З'їзд советів", складений з решток Київського з'їзду і повного складу III-го обласного з'їзду, що одночасно відбувався, советів "Донецького і Криворізького басейнів". За даними Лихолата, "на з'їзді були присутні до 200 делегатів" 47). Якщо припустити, що всі, або переважна більшість більшевицьких і пов'язаних з ними делегатів київського з'їзду, взяли участь у харківському, то й тоді впадає в око, що Криворіжжя і Донбас були заступлені тут пропорційно більше ніж більшість українських теренів (37 % делегатів). Щодо ступня представництва окре-

мих верств української людности, зокрема найбільшого її суспільного шару – селянства, можна судити за скупими даними "Извещений Центрального и Исполнительного Комитета Советов Украины" з 12. (25) 12. 1917. Згідно з ним, у Харкові відбувся "З'їзд советів робітничих і салдатських депутатів України з у частю (розрядка наша, О.Ю.) селянських депутатів", який виходив із того, що влада має належати "тільки правомочним організаціям – советам", бо "Генеральний Секретаріят Центральної Ради не виявляє волі революційних верств (розрядка наша, О.Ю.) народу – пролетаріату й найбіднішого селянства". В новоутвореному сорокачленному ЦВК України спеціально резервувалось ще 20 місць для представників (можливого, О.Ю.) з'їзду селянських депутатів" ⁴⁸). Отже, без будьякого перебільшення, можна припустити, що, навіть при такому поширенні складу советського центру на Україні, селянству, яке становило (за виключенням тих, хто був у війську) далеко більше ніж 70 % людности, давалось не більше, як 40 % місць у згаданому центрі.

Харківський з'їзд, що створив Центральний Виконавчий Комітет советів України й Народний Секретаріят (уряд), поклав початок існуванню советського політичного центру для України. Цей перший "робітничо-селянський уряд Української Республіки" почав свою діяльність під захистом багнетів 3500 червоногвардійців Харкова, а, головне місцевої російської залоги, в складі двох піших і одного саперного полків, артилерійського дивізіону і інш., на допомогу яким, іще в листопаді, "уряд советської Росії спрямував ... бронепоезд і відділ робітників-путиловців та моряків" ⁴⁹).

III

Невдалі спроби, створеної в листопаді 1917 року в Росії, большевицької диктатури поширити свою владу на Україну, шляхом захоплення більшости українських центрів тими силами, якими її чинники на Україні під ту пору могли розпоряджати, змусили її почати систематичну й тривалу боротьбу проти українського на-

ціонального табору. Проти останнього, що спирався на організоване громадянство України й мав визнання з боку більшості її населення, було застосовано два основні тактичні методи. Одним із них було пряме використання організованої сили советської Росії для опанування України шляхом агресивного нападу й інтервенції, підтриманих внутрішніми диверсійними діями місцевих большевицьких елементів. Другим стало застосування численних засобів і способів зослаблення й розкладу політичних і суспільних чинників українського життя.

Останній метод, в основному, здійснювався двома лініями - лінією розкладу українського суспільства в площині соціальної і лінією зослаблення або приспання його національно-політичних аспірацій. Перша площина мала завдання відтягти увагу ширших верств українського народу від національно-політичних проблем взагалі й скерувати їх зацікавленість виключно на царину вузькосуспільних, господарчих і класових інтересів. Друга - намагалась впровадити вже суцільну увагу до перших проблем у річище, яке дозволяло большевицькому проводові керувати ними в своїх цілях.

"Диктатура пролетаріату", проголошена Леніном у листопаді 1917 року, була формою для прикриття панування суспільної меншості над більшістю. Її базою за твердженнями самих же її носіїв і прибічників, мав би бути міський пролетаріат, підтримуваний сільською біднотою. Щодо основної суспільної сили села (а з тим і суспільства в цілому) т.зв. середняка, ідеологи "пролетарської диктатури" не мали ілюзії, і тому до самостійного (під господарським оглядом) трудового селянства мала бути застосована політика т.зв. "неутралізації", тобто усунення його від активної участі в політичному житті. Правда, офіційна ленінська теорія звичайно говорила про "неутралізацію" середняка, як про тактику, застосовувану лише під час підготування до "соціалістичної революції" й перших стадій її розвитку. Фактично же ця політика "неутралізації" дрібних хліборобів ніколи не досягла стану проповідуваного пізніше большевицькою партією "союзу" з селянством; навпаки перетворилась вона, в швидкому часі на інструмент політично-соціального гноблення, завершенням якого стало цілковите вивласнення селян під час відомої колективізації оільського господарства.

Першими кроками до названої "неутралізації" стали спроби внести дезорганізацію й заколот у розв'язання однієї з найпекучіших для України соціальних проблем – земельного питання. Аграрна реформа, до розв'язання якої демократичні сили вважали покликаним майбутній і найбільш авторитетний орган країни – Установчі Збори, в зв'язку з відсуненням їх скликання і гострою актуалізацією проблеми вже в перші революційні місяці, була розпочата Ц. Радою відразу після перебрання нею повноти державної влади. Уже в III. Універсалі (листопад 1917 р.) було проголошено скасування права власності "на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також надільні, монастирські, кабінетські та церковні", і майбутнє передання їх селянству без викупу⁵⁰⁾.

Створений у Харкові новий советський центр, поширивши на Україну чинність Петроградського декрету про землю, демагогічно закликав до негайного захоплення поміщицьких земель "революційним шляхом", тобто фактично до створення аграрної анархії й відтягнення уваги селянства від участі в політичному житті країни та внесення замішання до лав українського вояцтва, в переважній частині складеного з селян. Характерно, що самих декларацій і закликів большевицького проводу було все ж замало для переведення згаданої акції і тому її "ініціатива" прийшла ззовні. "В ліквідації поміщицького землеволодіння ... – пише Лихолат, – велику ініціативу виявляли солдати, що повертались з фронту, а також большевицькі агітатори, надслані на село партійними комітетами Харкова, Луганська та інших міст"⁵¹⁾. За короткотривалий період першого походу большевиків на Україну (грудень 1917 – квітень 1918 рр.) советська влада не проводила жодної власної аграрної політики, використовуючи, як вище згадувалось, земельне питання з метою створення в запіллі Ц. Ради стану аграрних розрухів. З цією ж метою робилися спроби використати селянські виступи проти проявів аграрної реакції, які виявилися під час гетьманського режиму. Проте, згадані виступи, в основному, відбувалися поза впливами большевицьких організаційних осередків. Лихолат наводить ряд випадків, які ілюструють селянський рух на Україні влітку 1918 р. Проте, він ніде не говорить про роль большевицьких організацій у цьому русі.

Без сумніву, що б советський історик міг відзначити їх провідну роль він не минув би цієї нагоди. В советських виданнях 20-х років можна знайти багато вказівок на те, що спроби викликати, або повести селянський рух на Україні влітку і восени 1918 року під большевицькими гаслами закінчились невдачно. Варто уваги, що Лихолат, автор найбільшої розміром сьогоднішньої праці про советизацію України, дуже коротко і глухо говорить про перший і другий з'їзди Комуністичної партії большевиків України в Москві, на яких докладно розглядалось питання селянських виступів і невдалих спроб партії ці виступи підпорядкувати собі. В чотирьох рядках, і то не в тексті, а в зносі, цей автор відзначає "поважну шкоду", що її завдав "партійній роботі ... спровокований "лівими комуністами", в серпні 1918 року, передчасний виступ партизанських загонів ..." 52). Фактично ж ішлося про цілковиту невдачу викликати і почати загальне повстання під проводом большевицького Всеукраїнського Військово-Революційного Комітету. Нарешті, повстання проти гетьманського режиму (листопад - грудень 1918 р.) , що його назвав пізніше зліквідований комуністичним режимом історик Попов найбільшим селянським повстанням на теренах кол. російської імперії 1917-1921 рр., було переведене під проводом українських національних сил, очолених Директорією УНР.

Сучасна советська історіографія намагається створити враження, ніби повстання було наслідком діяльності большевицьких центрів у підпіллі і за межами України. Лихолат, наприклад, твердить, що "в справі швидкого визволення окупованих територій ... велику роль відіграв опублікований наприкінці листопада історичний "Маніфест Українського Советського Уряду" й далі зазначає, ніби "поширення, "Маніфесту"... , а також звістка про наступ советських частин на Київ і Харків сколихнула український народ. По всій Україні перекотилась нова потужна хвиля масових виступів проти окупантів і їхніх гетьманських наймитів" 53).

Насправді ж повстання почалось з виступу Січових Стрільців у Білій Церкві 16 листопада 1918 р., а 21 листопада, тобто ще перед тим заки ще був виданий вище згадуваний "Маніфест", т.зв. Київський Осадний Корпус повстанчого війська на чолі з

полковником Є. Коновальцем уже був обляг українську столицю. Відозви й декларації "українського советського уряду" фактично були спізненою реакцією на фактичний стан речей. Повстання вже охопило цілу Україну.

Властива комуністична аграрна й селянська політика на Україні почалась з моменту окупації українських теренів советською владою (весна - літо 1919 р.). Советська влада прагнула перевести заходи на дальшу і ближчу мету. До перших належали такі, які мали б підготувати цілковите підпорядкування селянства, як господарської соціальної верстви, "диктатурі пролетаріату", до других - заходи, що мали якнайскорше й найповніше віддати до рук цієї диктатури харчові ресурси, зокрема забезпечити можливість їх вивозу до російських центрів.

Якщо перед роком своє основне завдання на селі большевицький провід бачив у спробах внести ферменти замішання й заклоту в селянство, скеровуючи його енергію в цілому на негайне захоплення поміщицьких і взагалі неселянських посіlostей, то тепер ставку було роблено на розклад селянства зсередини, на спеціальну активізацію сільського пролетаріату й малоземельних шарів. Головним ворогом оголошувався "куркуль". Процес "неутралізації" середняка, тобто фактичної більшості дрібних сільських господарів, і перехід до "союзу" з ними, іншими словами, активного підпорядкування їх метрополії большевизму - центральній Росії, "практично стався ... по пів році після перемоги Жовтневої Соціалістичної революції" ⁵⁴⁾, - пише Лихолат. Тоді постало питання про перехід до нового етапу - розшарування і підкорення села порядком "створення на селі самостійних організацій сільської бідноти". На підставі декрету Всеросійського ЦВК з 11 червня 1918 р., постали "комітети бідноти" (Комбеди), яким фактично було передано владу на селі. Своє завдання в Росії ці органи диктатури виконали за досить короткий час і вже 2 грудня 1918 р. були зліквідовані. Диктатура вважала, що надалі зможе обходитись там без таких спеціальних органів.

Інакше складалась ситуація на українському селі. Тут існування "комбідів", утворених на підставі "Тимчасового положення" з 13 січня 1919 р., як і їхніх наступників - "комітетів незаможних селян", затяглося на довший час, аж до завершення "соціалі-

стичної реконструкції сільського господарства" : вони були скасовані лише в лютому 1933 р.

Навесні 1919 р. комбіди на Україні мали стати спорними пунктами, поширюваного на Україну, режиму "пролетарської диктатури". За Лихолатом, вони "початково, до обрання советів селянських депутатів ... виконували функції органів державної влади" ⁵⁵⁾, але фактично цю роль вони зберегли й пізніше, бо ж "на підставі пізнішого нового положення" з 14. 5. 1919 р., "в обов'язок комбідів увіходило переведення в життя всіх постанов советської влади, що стосувалися села ..." ⁵⁶⁾.

Формально комбіди мали об'єднувати наймитів і малоземельних (правом вступу користувались селяни "з наділом землі не звиш. 5 десятин)". Можна легко припустити, що в цілому, по Україні це виключало право участі в комбідах для більшості селянства.

За допомогою цих органів комуністична влада прагнула, передусім, накласти руку на село, використати його харчові ресурси та здушити його опір. Так, 25.5.1919 р. Комісаріят внутрішніх справ Української ССР, у телеграмі до виконавчих і партійних комітетів, з притиском підкреслював, що "організація комбідів є настирливим і головним завданням моменту, в зв'язку з гострою харчовою кризою й konieczністю придушення бандитсько-куркульського руху" ⁵⁷⁾.

Але ці спроби зослаблення українського села, шляхом його розламування і створення та поширення в ньому бази для комуністичного режиму, відразу ж натрапили на запеклий спротив. Подані Лихолатом дані про кількість утворених в українських губерніях комбідів, свідчать скорше не про успіх, а про невдачу цієї акції. Так, на 1.6.1919 р. найбільша кількість комбідів була створена на Київщині (234), на Харківщині ж їх було всього 28 ⁵⁸⁾. Дані з степових теренів не подані зовсім. Але й ці, постворювані в меншості українських сіл, органи комуністичної диктатури часто не були надійним її знаряддям. Советський історик скаржиться, що "досить частими були випадки, коли куркулям удалося захопити комбіди в свої руки і спрямувати їхню роботу в бажане для себе річище ... Комбіди, що підпали під вплив куркулів, виступали проти харчової політики советської влади й не-

виконували покладених на них функцій" ⁵⁹⁾. У дальшому, правда, автор говорить про масову організацію комбідів у літку 1919 р., але ніде не дає даних про її обсяг.

Нарешті він же мусить визнати, що акція "розшарування українського села не була наслідком органічних, цьому селу притаманних, процесів, ані теж наслідком процесів українського суспільного розвитку взагалі. "Велику роль, - читаємо в Лихолата, - в утворенні комбідів відігравали робітничі продовольчі загони, прибулі на Україну з Москви, Петрограда й інших промислових центрів советської Росії" ⁶⁰⁾.

Всі ці моменти свідчать про те, що большевизмові, під час його другого походу на Україну, не пощастило створити собі підпертя на українському селі. Це змусило його, в ході третьої спроби опанувати Україну, знову вдатись до заходів перерваних відступом советської влади з краю, влітку 1919 р. IV конференція КПБ(у) (березень 1920 р.) в резолюції "Про розшарування села" вважала "найважливішим завданням партії створення бойових класових організацій, які об'єднують усі пролетарські й напів-пролетарські елементи на селі" ⁶¹⁾. Таким новим виданням минулорічних комбідів стали "Комітети незаможних селян" (КНС). Як впливало з назви, ці організації мали спиратись на ширшу суспільну базу, ніж їхні попередники - комбіди. Це, до речі, відзначає й Лихолат, твердячи, що "поняття, незаможний селянин не означало дослівно - бідний селянин. Воно характеризувало малозаможного селянина". ⁶²⁾ Проте, за духом резолюції IV партконференції й, особливо, за інструкцією Комісаріату внутрішніх справ у травні 1920 р., соціальна база КНС мала бути ще вужчою ніж комбідів. До складу перших могли входити селяни з наділом, не більшим від 3 десятин ⁶³⁾. Якою вузькою лишалась ця база, можна судити з таких показників: На час I з'їзду КНС, 20.10.1920., тобто після опанування советською владою переважної більшості української території, було створено 13 тисяч КНС із 790 812 членами ⁶⁴⁾. На осінь 1921 року, тобто на час, коли советська окупація України була не тільки цілком завершена, але й певною мірою закріплена, в складі КНС перебувало 1557 838 осіб. Але й ця кількість здалась владі за великою й небезпечною щодо свого складу. Восени 1921 р. й узимку 1922. р. було переведено чистку (т.зв. перереєстрацію КНС, після якої там залишилось 757 507 осіб ⁶⁵⁾.

Отже, менше як у жовтні 1920 р. Таким чином, уже на початку т.зв. "відбудовного періоду" кількість об'єднаного в КНС сільського населення не обіймала й однієї десятої частини дорослої селянської людности. Тимчасом, саме ці елементи залишались і надалі єдиною (хоч і не зовсім надійною, як показала чистка 1921-22 рр.) опорою советського режиму на українському селі. Так наприклад, перевибори сільських советів - формальних носіїв влади, - комуністична партія переводила тоді під спеціальним гаслом "комнезаможники, до советів!". І в окремих місцевостях цій нечисленній меншості сільської людности було забезпечено до 50% складу сільських рад. ⁶⁶⁾ Так виглядали наслідки політики "неутралізації середняка", а згодом і "союзу пролетаріату з селянством", веденої большевизмом, у ході його боротьби за опанування України, в світлі самих советських джерел.

Не менший інтерес являє собою большевицька тактика щодо України в національно-політичній ділянці .. Момент своєрідної "неутралізації" відповідних національно-політичних тенденцій різних верств українського населення відігравав тут не меншу, якщо не більшу, роль, ніж у сфері суспільних стосунків, дарма, що тут той термін не був уживаний. Зрештою, за означенням Сталіна, проблема стосунків між кол. російською метрополією й національними окраїнами, власне, зводилась до проблеми стосунків "між пролетаріатом колишньої державної нації й селянами раніше пригноблених націй" ⁶⁷⁾. Переказуючи Леніна, Лихолат твердить: "Селянство являє основну армію національного руху, без селянської армії не буває й не може бути потужного національного руху" ⁶⁸⁾. В силу цього заходи до ослаблення національної й державної акції на Україні, вживані Леніном і його проводом, чималою мірою були подібні до методів застосовуваних в советській політиці щодо українського села як суспільної сили.

Як і в селянському питанні, так і в ділянці політики большевицької диктатури щодо українського національного руху, метод "неутралізації" національно-державницьких тенденцій, особливо серед елементів політично менше активних, був одним із основних. Він полягав у тому, що цілий ряд кличів і засад українського національного руху (як і інших народів кол. Росії)

був більшевизмом прийнятий, навіть подекуди в їх максимальних формулах, як наприклад, проголошене Леніном гасло "самовизначення націй аж до державного відокремлення". Цим способом прагнулося захитати й зламати духову силу спротиву національних рухів більшевицькій навалі. Останню подавалося не як зовнішню щодо них агресію, але як соціально-революційну акцію. Проте, сама ідейна природа більшевизму, а з другого боку, двосічний характер його радикальних національних гасел, заводив і заводить т.зв. ленінсько-сталінську національну політику в зачароване коло нерозв'язних суперечностей. Якщо, з одного боку, основна засада ленінізму - диктатура пролетаріату, не припускає будьякого поділу політичної влади й ідейного провідництва з іншою класою, то з другого, гасло національного самовизначення зв'язує пролетарського "гегемона" політичними й ідеологічними напрямними, що їх "основною армією", носієм і виразником є не пролетаріат, але інша суспільна класа. Тактичні заходи більшевизму в його політиці щодо кол. недержавних народів мають, здебільшого, своєрідно рефлексивний характер і не впливають із основ самої ідеології ленінського "революційного марксизму". Носії останньої мусять часто визнавати, що, власне, тут ідеться про виконання (принаймні, зовнішнє) чужих їй засад. Виразною суперечністю, наприклад, звучить з одного боку, Ленінове твердження: "Поки й оскільки різні нації становлять єдину державу, марксист не будуть проповідувати ані федеративного принципу, ані децентралізації" ⁶⁹⁾, а з другого, вмішуване в усіх сьогоднішніх тезах про російсько-українські стосунки твердження про досягнення українським народом "своєї вікової мрії - створення своєї ... суверенної національної держави" ⁷⁰⁾. Якщо взяти до уваги, що, за твердженням советських авторів, українські політичні партії (які прагнули створення української держави) не відбивали прагнень народу, бо ж "уживали всіх заходів до зослаблення революційного руху" ⁷¹⁾ а, натомість, їх (прагнення) мала відбивати "комуністична партія" ... яка ніби "об'єднала в своїх лавах передових представників трудящих усіх націй і народностей кол. Росії" ⁷²⁾, і яка, як відомо в дожовтневий період виступала проти федерації як форми державного устрою Росії" ⁷³⁾, то питання про те, хто ж, власно, плекав в українсь-

кому народі його "заповідну мрію" про національну державу, залишається в сучасній советській літературі без відповіді.

Обставини постановлення української державности в 1917 році сьогодні советські джерела намагаються виминути, щоби приховати його несоветську, а, власне, протибольшевицьку генезу. Лихолат, як автор кількох сторінкової монографії з історії революції 1917-1920 років на Україні, не міг виминути факту проголошення Ц. Радою Української Народньої Республіки, але поставився збути цю, величезної історичної ваги, обставину буквально двома рядками: "В III-му Універсалі Центральна Рада оголошувала про створення буржуазної Української Народньої Республіки (УНР)" ⁷⁴⁾. Інші, менші обсягом публікації намагаються просто не подавати відомостей про спосіб постановлення української держави. Н. Супруненко, наприклад, викладаючи зміст III Універсалу, ані словом не згадує його основної теми - проголошення УНР ⁷⁵⁾; натомість, говорячи про ухвали харківського советського з'їзду 25.12.1917 р., він зазначає про "історичне рішення, яким Україна була проголошена Советською республікою" ⁷⁶⁾. Фразу стилізовано так, щоб недосвідчений читач міг зрозуміти її в тому сенсі, ніби Україну "республікою", тобто окремою державою, вперше проголосив харківський советський з'їзд. Аналогічної майже формули вживає й Чистяков ⁷⁷⁾. Ще інший автор, - Курицин - говорячи про те, що харківський з'їзд "визнав Українську Республіку федеративною частиною Російської Республіки" ⁷⁸⁾, ані словом не згадає про те, як і звідки постала та перша. Те ж саме бачимо в роботі Софроненка ⁷⁹⁾. Прагнучи закорінити в свідомість читача думку про історичну й ідеологічну конечність нерозривного державного зв'язку України з Росією, советські автори, в той же час, не в праві висвітлити жодного питання - в цьому разі творення української державности - так, щоб воно, будучи, в тій чи тій формі, прийнятим у советській дійсності, мало б свою генезу десь поза її межами. Звідси обов'язкова теза про Леніна і Сталіна, як "творців української національної держави" ⁸⁰⁾, та про можливість створення її, лише "за братерської допомоги великого російського народу". При цьому бажання обґрунтувати ці свої, обов'язкові сьогодні, настанови щодо процесу советизації України змушують раз-у-раз подавати витяги з боль-

шевицьких документів часу, в яких "прохоплюються" вказівки, по суті, протилежного характеру. Так, навіть сьогодні радянські автори не можуть уникнути цитування певних місць ультиматуму Ради Нар. Комісарів Центральній Раді з 17.12.1917р., в якому перша декларує, що "визнає Народню Українську Республіку, її право відокремитись від Росії або вступити в договір з Російською Республікою" ⁸¹⁾. Отже, констатується наявність уже суцїї на той момент (ще перед харківським радянським з'їздом) української держави. Аналогічно в збірці документів "Образование СССР", "прориваються" рядки з резолюції І. обласного з'їзду РСДРПб в Києві про те, що "оголошення Української Республіки Центральною Радою (підкреслення наше, О.Ю.) ... зустріло співчуття з боку робітничо-селянського уряду (мається на увазі петроградський раднарком, О.Ю.)" ⁸²⁾. Цікаво, що в обширній монографії Лихолата цих рядків з резолюції названого з'їзду не наведено. Нїде в сучасних радянських публікаціях також не зазначається того факту, що радянський режим на Україні, до усунення його звідти в квітні 1918 року, офіційно використовував для себе правну назву створеної ІІІ. Універсалом Ц. Ради української держави - "Українська Народня Республіка". Натомість, у ряді праць він окреслюється своєю пізнішою, лише за рік постою, назвою "УССР". Так, наприклад, автор статті саме про той період радянської окупації України Супруненко називає свою роботу: "Образование Украинской Советской Социалистической Республіки". Інший автор говорить про те, що "8. січня 1918 р. представники УССР були прийняті Ленїном і Сталїном" ⁸³⁾. А третій твердить, ніби "Перший Всеукраїнський З'їзд Советів проголосив Україну Советською Соціалістичною Республікою" ⁸⁴⁾.

Починаючи з грудневої ноти РНК до Ц. Ради, з визнанням "Народньої Української Республіки", большевицька партія почуває себе вимушеною прийняти засаду української державности, до того часу їй чужо й навіть ворожо, як доконечну форму "неутралїзації" українського національного руху. Питання про те, як далеко большевицька диктатура почувала себе змушеною йти на поступки в цьому напрямі, завжди розв'язувалась незалежно від конкретних обставин. Переповідаючи відповідні вислови Ленїна, Лихолат зазначає: "Розв'язання національного питання комуністична пар-

тія завжди пов"язувала з розв"язанням основних завдань революції" ⁸⁵⁾. До цього треба додати, що згадані "завдання" вельми поважною мірою мали бути узглядені такими реальностями, як сила спротиву большевизмові з боку національних і суспільних чинників. Так, факт постанови УНР змусив Леніна до прийняття засади неминучості збереження принципу української державності при поборюванні сил, які його висунули. Далі йшлося про те, як довго він міг би бути затриманий. У березні 1918 року II. Всеукраїнський з"їзд советів у Катеринославі, стоячи перед фактом укладення сов.Росією Берестейського договору з визнанням самостійності України, з притиском підкреслював, що "по суті відносини советських республік залишаються попередніми" й що "вже в найближчому часі повинен бути відновлений цей формальний федеративний зв"язок" ⁸⁶⁾... Обставини початку літа 1918 р. оживили в рядах комуністичної партії припущення, що ідея української державності, в наслідок фактичної німецької окупації краю й проявів соціальної реакції в умовах гетьманського режиму, є в масах скопромітованою. Тим то I. (установчий) з"їзд КПБУ приймає розтягну формулу боротьби "за революційне об"єднання України з Росією на підставі пролетарського централізму в межах Російської Советської Соціалістичної Республіки" ⁸⁷⁾. Питання про збереження надалі державних форм організації України в межах советської Росії залишалось, по суті, відкритим. Натомість обстановка, складена кількома місяцями пізніше, спонукала ЦК РКП творити окремий "Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України", трактованої як самостійна держава, мимо того, що міжнародні причини, які змусили перед сімома місяцями цю самостійність визнати (Берестейський договір) тепер цілком відпали. Процес повного державного об"єднання України з Росією (вже в советських формах) протягом 1918-1922 рр. відбувався при постійному й настирливому акцентуванні його "добровільного" ніби характеру. Фактичне передання основних функцій військового й господарського урядування в Україні московським центром улітку 1919 р. сталося, насамперед, на основі "власних" рішень УССР (відома постанова ВУЦВК з 18.5.1919). Оформлення державних стосунків останньої з РСФСР у цілому відбулася на засаді двобічного міжнародноправного акту (т.зв. "Союзний Робіт-

ничо-Селянський Договір" між РСФСР і УССР з 28.12.1920).

Саму політичну рацію державних зв'язків між советською Росією й советизованою Україною в цей період виводилося здебільшого, не з мотивів "історичности" цих зв'язків у минулому, лише з засад обопільної доцільности й, передусім, інтернаціоналістських настанов комунізму. Резолюція II. З'їзду советів у Катеринославі виходить із сподівань на те, що незабаром "усі советські республіки об'єднаються в єдину світову соціалістичну федерацію⁸⁸⁾. Зв'язок з советською Росією – це насамперед, вияв солідарности з "колискою всесвітньої революції"⁸⁹⁾, а створений в грудні 1922 р. СССР є "прообразом" світового союзу соціалістичних республік".

Характерною ознакою сучасного трактування советськими авторами політичної й ідеологічної основи державного зв'язку між советською Росією й советською Україною є переважний притиск на "історичну", ніби протягом тисячоліття складену спільність обох країн і на спеціальну, в силу особливих розвиткових умов посталу, провідну роль Росії. На одно з чільних місць висувається старе, але раніше не висуване твердження Сталіна про об'єднавчу історичну роль "великоросів", що "мали на чолі історично складену сильну й організовану дворянську військову бюрократію⁹⁰⁾. Ця об'єднавча місія росіян щодо всіх народів сучасного СССР, особливо України (й Білорусії) мала ще свою особливу притаманність, бо ж "дружба російського, українського й білоруського народів заходить у глибину віків, її зародження треба шукати ще в початковому періоді формування цих народів". Незалежно від соціальних і політичних умов життя обох країн "український народ завжди прагнув до об'єднання з великим російським народом"⁹¹⁾. У цій "дружбі" належить особлива роль російському народові тому, що він "з давних часів був вождем (підкреслення наше, О.Ю.) й вірним товаришем українського й білоруського народів"⁹²⁾.

У цьому об'єднавчому аспекті сучасні советські джерела, переважно й трактують процес советизації України. Як правило, автори не заторкують цілковито певних моментів, які б могли зв'язувати ті чи інші етапи в розвитку тих чи тих форм державних зв'язків сов. Росії й України, обмежуючись звичайно описовою

стороною тих зв'язків. Деякі моменти, які б ішли в розріз із сьогоднішнім відверто великодержавницьким ідеологічним курсом, просто, виминаються. Цікаво, що "Союзний договір" між РСФСР і УССР з 28 грудня 1920 р., з його притиском на взаємну міжнародно-правну рівність сторін, ніде не розглядається ані в політичному, ані в правному аспекті. В об'ємистій монографії Лихолата йому відведено дослівно два уступи (на стор. 579). При цьому всю увагу звернено на його "об'єднавчі статті". Цікаво, що жодне советське джерело не згадує того місця в Договорі, де сказано про відсутність для УССР будьяких зобов'язань, що впливали б із "попередньої приналежності території України до Росії" ⁹³).

Виминається, природно, і внутрішні розходження і боротьба напрямків всередині самої більшовицької партії в питаннях державности України, ще можливі в її лавах тоді, коли партія, хоч і була сентралізованим організмом, проте, ще не досягла беззастережної "монолітності" сталінських часів. Звичайно советські автори доби "побудованого соціалізму" уникають говорити відверто про великодержавницьке, в цілому, наставлення партії, хіба якщо це стосується зліквідованих Сталіном "ворогів народу". До уваги читача не подається, наприклад, такий факт, як засудження обласним більшовицьким з'їздом у Києві, в грудні 1917 р. пропозиції певної групи його членів утворити окрему партійну організацію для України, як вчинку "антипартійного" й "антидисциплінарного". В жодній праці про Україну 1917-1918 років не можна знайти виразних указівок про гострі суперечки, що велися на перших двох московських з'їздах КПБУ, і були тісно пов'язані з попередньою й наступною політикою більшовицького проводу щодо України. Характерно, що про об'єктивно протиукраїнську акцію донбаських більшовиків, які тоді становили більшість більшовиків цілої України), керованих відомим Артемом - Сергієвим, у Н. Супруненка згадується лише у формі обережного натяку. При цьому, такому важливому факті, як спроба відірвати від України Донецький і Криворізький басейни шляхом утворення окремої "Донецько - Криворізької Республіки" (існувала з кінця січня по квітень 1918 р.), відведена неповна сторінка. Критикуючи нерозуміння "деякими працівниками ленінсько-

сталінської національної політики й konieczности зміцнення української советської державности" ⁹⁴⁾ .автор, уникає називати Артема, що помер, не встигнувши себе скомпромітувати перед сталінським проводом.

Не менше цікавим є й те, що Лихолат, у роботі, виданій того ж року, коли з'явилась стаття Н. Супруненко, говорить про утворення "автономної советської республіки Донецького і Криворізького басейнів", як про позитивне явище, значення якого виявилось у перетворенні її "на важливіший опорний пункт боротьби проти окупантів" ⁹⁵⁾ (німецького війська). Спроба ж відокремити Криводонбас від України ще на І. з'їзді Советів у Харкові показана в такій "езопівській" формуловці : "В резолюції про Донецько-Криворізький басейн з'їзд рішуче протестував проти спроб білогвардійців і націоналістів захопити в свої руки район" ⁹⁶⁾ .

IV

І соціальна демагогія большевизму, і пропагандивне визнання ним певних засад висунутих і здійснених українською національною революцією принесли певні успіхи лише на перших етапах його боротьби за Україну (січень 1918 – квітень 1919 року) тобто до часу, коли ширші верстви її населення дістали повну змогу конкретно познайомитись не тільки з пропагандою, але й соціальною практикою комуністичної диктатури. Як показують дані про наслідки всякого роду виборів (оскільки вони переходили бодай відносно вільно), большевики залишались завжди в меншості. Проте, велика рухливість большевиків і заактивізованих ними суспільних груп часто створювала, при поверховому спостереганні, враження великої масовості большевицької акції. З другого боку тактика "неутралізації" й на суспільному, й на національно-політичному відтинках у цей час давала свої наслідки в тому розумінні, що елементи настроєні, здебільшого, не по-большевицькому, втрачали на певний час імпульс до боротьби проти, по суті, мало знаного їм большевицького чинника. Першу роль відігравали неминучі в ході всякої боротьби хитання й сподіванки на можливість компромісу, який би дав змогу уникнути боротьби з тією, будь-що-будь,

грізною силою. Всі ці моменти поважно послаблювали організовану оборону України проти большевицької агресії під час перших двох советських походів, узимку 1917 р. й узимку та на весні 1919 р.

Однак, комуністична окупація більшості української території (квітень 1919 р.) й драстичні заходи в усіх ділянках життя, з боку советської влади, спричинили перехід української людности до активного спротиву большевизмові. Цього факту довготривалого і впертого опору українських організованих національних сил і ширших верств народу не могла зігнорувати відповідна советська література ні раніше, ні тепер. "На Україні - пише Лихолат - в силу ряду історичних моментів, зовнішніх умов і особливостей розвитку села ... боротьба проти буржуазних націоналістів була винятково (підкреслення наше, О.Ю.) запеклою, тривалою й упертою" ⁹⁷⁾. Це твердження автор монсграфії повторює в кількох розділах праці неодноразово в різних, мало відмінних один від одного варіантах.

Спеціальний інтерес являють для нас моменти, що змальовують резистанс українського населення в умовах уже переведеної окупації. Так, советський історик, для характеристики ситуації, що склалась на Україні в травні 1919 року, наводить цитату з Леніна, про те, що "тепер на Україні кожна банда обирає назвисько ("кличку") одна вільніша від одної, і в кожному повіті - по банді" ⁹⁸⁾. Автор констатує, що лише в квітні 1919 року, тобто на самому початку широкого повстанського руху, на зайнятих советською владою українських теренах, відбулось "93 куркульські повстання" ⁹⁹⁾. Він мусить згадати про повстанські загони отамана Зеленого (що перед тим у наслідок причин, про які ми говорили вище, підніс був радянський прапор), тримали під своєю владою ряд повітів Київщини, а "в червні 1919 р. в районі с. Трипілля перебили й замордували декілька соток членів київської організації комсомолу, яка надіслала свій загін для боротьби з бандою" ¹⁰⁰⁾. Лихолат мусить визнати далі, що попередні "радянські" тенденції серед певної частини людности України, були далекі від прихильности до комуністичної диктатури. Згадуючи відомого повстанського ватажка Григорієва, що в травні 1919 р. вже стрясав цілим советським режимом на Украї-

ні, автор намагається трактувати попередню тримісячну радянську "орієнтацію" отамана, як своєрідне маскування.

Повстанський рух і його кульмінаційний пункт – виступ Григорієва, з його 20-тисячною силою, поставив під загрозу далекосяглі плани Кремля, що для нього Україна була лише пляцдармом. Лихолат, правда, сам не говорить про це, обмежуючись твердженням, що "заколот Григорієва становив велику небезпеку для советської влади, бо він відбувся в найближчому заплілі Червоної Армії яка билась проти білогвардійських військ генерала Денікіна в Донбасі і відбивала спроби петлюрівських банд знову вдертись на Україну з Заходу" ...; проте, далі він наводить уривок із відозви Всеукр. ЦВК, де було сказано: "В момент, коли Українська Червона Армія готується очистити Бесарабію й Буковину від румунських поміщиків і простягти руку допомоги червоній Угорщині, "ліві" есери й незалежники знову звели руку на советську владу" 101).

Поразка Григорієва не зменшила повстанської акції, і у другій половині липня 1919 р. орган ЦК КПБУ констатував: "Повстання сільських куркулів, немов болотняні бульки, регулярно вискакують знову й знову, щоб знову лопнути й знову вийти назовні... куркульські елементи в значному ряді місць є досі господарями села" 102). Спроба комуністичної влади перевести мобілізацію до Червоної армії зазнала невдачі. За Леніном, стан советського режиму на Україні всередині літа 1919 р. був таким, "за якого кількість дезертирів досягла багатьох тисяч" 103). А по багатьох військових частинах на Україні по-старому "панував дух партизанщини, частенько спостерігалось випадки відмовлення від виконання бойових наказів, самочинного залишення позицій" 104).

На початку серпня 1919 р. пленум ЦК КПБУ констатував, що "хвиля великих і дрібних куркульських повстань ... у корені дезорганізує початки советського будівництва" і є "найголовнішим чинником переживаного моменту на Україні" 105).

Цей масовий спір української людности, в основному селянства, а не відсутня вже на той час будьяка інтервенція західних великодержав, вирішив на некористь комуністичної влади її боротьбу за панування над Україною злітку 1919 р. Лихолат визнає, що "антисоветські повстання куркульства й ворожі дії петлюрівсь-

ких банд ... polegшували шлях денікінським ордам і знову на-
вербованим військам націоналістичної Директорії" 106).

Поновна, третя окупація советською владою України, взимку
1919-20 року, не спинила спротиву людности, а похід польсько-
українських військ на Київ, у квітні-травні 1920 р., ще більше
зактивізував повстанську армію. Це викликало приїзд на Україну
самого голови всеросійської чека Ф.Дзержинського, який вбачав
у "викорененні ... вогнищ цієї антисовітської діяльності - най-
конечніше завдання моменту" 107).

Ця запекла боротьба перетривала воєнні операції на зовніш-
ніх фронтах і не спинилась навіть після того, як регулярна ар-
мія УНР та інші протибольшевицькі збройні сили, мусіли були
припинити свої дії. В червні 1921 року РНК УСРС мусів видати
спеціальну постанову про боротьбу з партизанським рухом. Тіль-
ки стабілізація советського режиму, не загроженого ззовні з кін-
ця 1921 року та почасти ряд поступок у господарському й гро-
мадському житті дав змогу диктатурі покінчити в 1922 році з ма-
совою протикомуністичною партизанкою.

Отже, розглядаючи з різних боків процес опанування України
большевизмом, можна було, навіть у світлі його власних докумен-
тальних і інших даних, без особливого труду дійти висновків, що
той процес не міг бути завершений самими лише тими засобами,
якими диспонували большевики в умовах української дійсности ви-
рішного чотириліття 1917-1921 рр. Ані активізація відповідно
настросних елементів серед людности України, ані тактика "нев-
тралізації" суспільно й ідейно (в площині національного руху)
чужих большевизмові сил, не відкривали перед ним перспектив для
успіху, оскільки він хотів, або міг би виходити лише з місце-
вих можливостей України.

Советизація України (як і більшости інших національних те-
ренів кол. російської імперії) й пов'язане з нею поновне дер-
жавне об'єднання краю з його кол. метрополією, стало можливим
лише в наслідок активної воєнної й політичної акції червоної
диктатури, яка постала й зміцніла на терені старої імперської
територіяльно-політичної бази. Вище розглядані заходи щодо зре-
вольтування тих чи тих верств населення України чи то деморалі-
зації їхньої відпорної сили, могли бути лише допомоговими засо-

бами до основної акції, яка відразу ж, з грудня 1917 року, закреслилась як форма політичного й військового завоювання краю з-зовні.

Цей стан стосунків між кол. імперською, після жовтня 1917 року опанованою большевицькою диктатурою, метрополією і національними "окраїнами" теренами, Сталін визначав у дещо завуальованій формі так: "Внутрішня Росія з її промисловими й культурно-політичними центрами ... з однорідним у національному розумінні населенням, переважно, російським ... перетворились на базу революції. Окраїни ж Росії ... перетворились на базу контрреволюції" ^{I08}). Звідси для большевизму випливали його завдання щодо названих "окраїн". Але мимо того, його політична програма, як вже згадувалось, ніколи не припускала можливості розпаду старого імперського комплексу перше, як багатопросторової "арени" для боротьби за майбутню "соціалістичну республіку" ^{I09}), подруге, як єдності, що "мала поступове значення в боротьбі з фєвдалною роздрібненістю" ^{I10}). Основне завдання очолоної "диктатурою пролетаріату" Росії мало полягати в тому, щоб досягти перетворення "старої насильницької єдності царської Росії на багатонаціональну соціалістичну державу" ^{I11}).

При наявності таких вихідних ідеологічних і політичних передумов большевицьких "революційних реформаторів" Росії гасло "самовизначення", викинуте їхнім вождем, мало носити виразно декларативний характер. Проте, оперуючи цими гаслами, як і гаслами "добровільности", з метою збереження старої, тепер загроженої імперської єдності, уряд Леніна мусів був раз-у-раз уживати еластичних методів дії. Він почав з того, що став на шлях визнання, або, власне, напіввизнання новопосталого на Україні державно-політичного status quo. Характерно, що сьогоднішні советські автори, не наслідують поглиблено аналізувати стан советсько-українських стосунків того початкового періоду, щоб не зашкодити престижеві диктатури. З цією метою, всупереч історичній правді, телеграфна нота РНК до Ц.Ради сором'язливо називається сьогодні "Маніфестом до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради" ("Образование СССР", Лихолат, Супруненко та інші). До советських законодавчих і урядових зводів цей документ внесено під юридично невиразною назвою: "По-

станова РНК про визнання Української Республіки й про поданий Центральній Раді ультиматум з огляду на її контрреволюційну діяльність" II2).

Петроградський РНК визнав "Народню Українську Республіку" як політично (й правно) суще поняття ще тоді, коли жодного со-
ветського уряду в ній не існувало. Визнаючи цю республіку й ставлячи ультимативні вимоги Ц.Раді, яка цю республіку проголосила, РНК тим самим визнавав її за суцю державну владу УНР. Разом із тим ці відомі вимоги до неї, підкреплені загрозою почати війну, означали звичайну інтервенцію у внутрішні справи щойно визнаного державного утвору. Цих моментів ні попередня, ні сучасна советська історична, політична й правнича література не заторкує.

Названа інтервенція, насамперед, була фактично dokonана, ще до ультиматуму 17. грудня 1917 р., у формі "пропозиції" комісара національних справ советської Росії Сталіна представникам київського обласного партійного комітету большевиків ще 30. листопада "очолити боротьбу за скликання Всеукраїнського з'їзду советів" II3). Дальшим проявом її було підготування збройного виступу советських військових частин у Києві проти Центральної Ради, випередженого заходами українського військового командування. Відкинення генеральним Секретаріатом УНР ультиматуму РНК, створило з 19. грудня 1917 р. стан війни між обома урядами. З цього моменту почалась воєнна акція советської диктатури в Росії проти України, ведена звичайно під гаслом "допомоги советській владі України".

Та "допомога" почалась, на другий день по большевицькому перевороті, в російській столиці. Таксамо на другий день, по оформленні інспірованого членом Петроградського советського уряду харківського з'їзду советів, перший обіцяв "новому урядові братерської республіки цілковиту і всебічну підтримку" II4).

Ця підтримка виявилась, насамперед, у тому що "до Харкова, а також Катеринослава були надіслані відділи з советської Росії ... ці відділи займали всі найважливіші залізничні лінії", а далі "з допомогою прибулих з Росії червоногвардійських загонів, у другій половині грудня (ст. стилю. О.Ю.), були погромлені гайдаматцькі частини ... й установлена советська влада в

районі Лозова - Павлоград - Синельниково" II5).

Таких згадок про збройну акцію війська советської Росії на Україні можна навести ще не одну. Ми опускаємо їх за браком місця. Щоб реасумувати відомості про характер першого советського походу на Україну, подамо ще речення з досить популярного, хоч у сучасних советських джерелах і не згадуваного документу - наказу советського головнокомандувача Муравйова, виданого по здобутті Києва в лютому 1918 р. "Цю владу (советську, О.Ю.), - було сказано в наказі, - ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всяко підтримуємо її силою цих багнетів" II6).

Підписання советською Росією Берестейського договору в березні 1918 року, з її визнанням самостійності України і зобов'язанням припинити війну проти Центральної Ради, фактично не припинило воєнних дій, аж до часу витіснення советського війська з України українськими й австро-німецькими збройними силами.

14. березня 1918 р. Сталін заявив, що "вітчизняна війна, почата на Україні, має всі шанси сподіватись на всебічну підтримку з боку всієї (!) советської Росії". В цей же час, за словами Куріцина, "харківська база поповнювалась бійцями й командирами, прибулими з Москви й Петрограду" II7).

Таксамо й другий похід большевиків на Україну був переведений силами РСФСР, або такими, що були там створені. За тільки що згаданим автором, "11 листопада 1918 р. Рада Народніх Комісарів РСФСР дала директиву Реввійськраді в десятиденний термін підготувати советські війська для подання допомоги українським трудящим", а 17 листопада того ж року "Раднарком РСФСР прийняв рішення про організацію Реввійськради Українського Фронту", до складу якого, "поруч частин 1 й 2 українських советських дивізій (сформованих і озброєних, в основному, на території РСФСР і підпорядкованих її військовій владі, О.Ю.), ... ввійшли Московська Робітнича Дивізія, 3. дивізія, 2. Орловська бригада, 2 бронепоїзди, частини 11-ої прикордонної округи та інші" II8). Взагалі ж, усі советські військові формації на Україні, навіть з місцевих елементів, становили завжди частину "всеросійської Червоної Армії" й "підлягали єдиному командуванню" II9).

Отже, похід червоних на Україну в листопаді - грудні 1918 р.

почався силами РСФСР, керованою з призначення московської РНК "Реввійськрадою Українського Фронту". Цікаво, що сучасні со-
ветські автори цілковито не згадують про укладення між Укра-
їнською Державою й РСФСР в Києві 12 червня 1918 р. договору
про припинення ворожих дій та стосунки між обома сторонами.
підчас мирових переговорів (про них сьогодні не згаду-
ють також ані словом советські історики). Переговори, що їх
советська сторона проволікала, бо не мала наміру укласти ми-
ру, закінчились нічим, і 3. листопада 1918 р. делегація РСФСР,
на чолі з Д. Мануїльським покинула Київ. Одноразово покинули
територію сов. Росії й українські консульства (мова про кон-
сульства утворені в кількох містах сов. Росії після укладення
договору про перемир'я - червень 1918 р.). Мимо того, жодна з
сторін не заявила про припинення діяння договору про перемир'я.
Тимчасом постанова РНК РСФСР з 11. листопада 1918 р. показува-
ла рішеність московського уряду почати воєнні дії на Україні.
За старими советськими матеріалами ("Записки" советського ко-
мандувача українського фронту, пізніше зліквідованого сталінсь-
ким проводом, як троцькіста, Антонова-Овсєєнко), постанова РНК
давала Реввійськраді РСФСР директиву "в десятиденний термін по-
чати наступ на підтримку робітників і селян України, що пов-
стали проти гетьмана" ¹²⁰⁾. Дата постанови московського РНК
(перші дні німецької революції й день капітуляції Німеччини
перед Антантою) свідчить, що Кремль пов'язував свій похід не
так із "підтримкою робітників і селян України, які, до речі,
на той момент іще не повстали (повстання очолене Директорією
УНР почалось 15. листопада), як з очікуваним відходом з Украї-
ни німецького війська. Однак, самий свій наступ військо "Укра-
їнського Фронту" розгорнуло значно пізніше, бо 6. грудня т.р.,
тобто тоді, коли німецькі частини почали покидати усю обсадже-
ну ними демаркаційну лінію між Україною й РСФСР ¹²¹⁾. До того
часу дії "групи Курського напрямку" (початково, завоальована
назва "Українського Фронту"), початі 20 листопада, ¹²²⁾ мали
льокальний характер.

Грудневий наступ, справді, розвинувся вже під час проти-
гетьманського повстання, але був спрямований не на деклярова-
ну 11 листопада "підтримку" останнього, а, навпаки, був ударом

у військові запілля Директорії, яка провадила боротьбу з гетьманським урядом. Твердження Лихолата, ніби советське військо в цей час провадило бої і з німцями й "гетьманцями" ¹²³⁾, не відповідає дійсності й не підтверджене документами. Об'єктивно воно не підтримало повстання, а, навпаки, боролось із ним. Причину цього наступу легко можна побачити з виступу члена ЦК КПБУ Епштейна-Яковлева, на засіданні Реввійськради РСФСР разом із представниками того ЦК. Як свідчить Антонов-Овсєєнко, Епштейн заявив, що "хоч робітники і багато селян ... є на нашому боці, проте нема чого й сподіватись без пересунення значних сил Червоної армії не тільки на успіх революційного (тобто більшовицького, О.Ю.) руху на Україні, але й на саме його виникнення" ¹²⁴⁾. Антонов далі розповідає, що дехто з комуністів - українців ¹²⁵⁾ навіть був схильний вбачати в поході советського війська "окупацію України великоросійськими частинами" ¹²⁶⁾. В усіх дальших операціях для опанування України згадані частини "Українського Фронту" становили основну мілітарну силу. Деякі українські формації, що були підпали спочатку впливові советських гасел (загони Зеленого, Григорієва тощо), незабаром, як уже згадувалось, повернули зброю проти комуністичної влади. Щож до дальшого поповнення частин Українського Фронту, то для цього головно, як подає Куріцин, "прибували бійці з Московської, Орловської, Петроградської військових округ РСФСР" ¹²⁷⁾.

Сама військова організація УССР була переведена в рамках військової системи РСФСР та "за безпосередньою допомогою Все-російського головного штабу" ¹²⁸⁾. Згідно з ухвалою ВЦВК 18. травня 1919 р. і декрету Всеросійського ЦВК з 1. червня 1919 року "Про об'єднання Советських Республік ... для боротьби з світовим імперіалізмом", окрема червона армія советської України взагалі перестала існувати, а українські контингенти мали бути використані в єдиній військовій організації РСФСР. Під час третього советського походу на Україну жодних спроб творити окрему червону армію УССР уже не робилося, дарма що цього домагались деякі українські попутники советської влади з партій т. зв. боротьбістів і укапістів.

Згідно з декларацією Всеукраїнського Революційного Комітету "Про військову політику на Україні" в січні 1920 р., остан-

ження харчевої справи. За короткий час під його керівництвом були створені продовольчі загони, зорганізували постачання робітникам Катеринослава, Донбасу й інших центрів країни". За це С. Орджонікідзе дістав подяку від Леніна й доручення продовжувати цю діяльність "із усіх сил" ¹³³). Автор не пояснює, чому справою постачання харчів містам України мав порядкувати не уряд України, але представник уряду Росії. Очевидно, головне йшлося про харчі для "інших центрів країни", забезпечення яких петроградський раднарком доручав безпосередньо своєму емісарові на українському терені.

В період, коли Україна була тимчасово втрачена для сов. диктатури, в літку й восени 1918 р. провід політичної й підпільно - диверсійної акції на її території був цілком зосереджений у руках московського центру. "Допомога комуністичної партії й советського уряду Україні - розповідає Лихолат, - виявлялась, насамперед, у тому, що Центральний Комітет Комуністичної Партії здійснював безпосереднє керівництво діяльністю большевицьких організацій України. За вказівками комуністичної партії, з советської Росії на Україну, надсилались досвідчених партійних працівників для організації підпілля" ¹³⁴).

Брак місцевих надійних кадрів Ленін відзначав так само й під час другого походу. "Зойки ("вопли") несуться з боку українських товаришів, - писав він, - що немає кому будувати советську владу, що немає жадного апарату, що немає такого пролетарського центру, як Пітер або Москва ... Київ - не пролетарський центр, Донецький басейн, змучений голодом, не визволений від козаків ... на допомогу до нас робітники Півночі!" ¹³⁵).

Тим то вже "на початку 1919 р. було послано на Україну в розпорядження народнього комісаріату харчування до 3 тис. робітників, була надіслана велика група червоних командирів. На Україну виїхали профспілкові працівники, транспортники, металюрги, вугільники, кооператори й багато советських працівників. І тільки завдячуючи братерській допомозі російських робітників, невтомному піклуванню Центрального Комітету партії, праця створення нового суспільного устрою на Україні з кожним днем набувала щодалі ширшого розмаху" ¹³⁶). З переліку категорій надісланих працівників виразно випливає, що справа була не так у бракові на

ня мала бути у військовому розумінні цілковито підпорядкованою РСФСР. Як було сказано в декларації, "вся територія визволеної України ... має становити собою дві військові округи, які входять до загальної організаційної системи Федеративної Республіки" I29).

Питому вагу російських советських сил у боротьбі за Україну визначив "Маніфест" IV. Всеукраїнського з'їзду советів, виданий під час польсько-українського походу в глибину України в травні 1920 р., оповіщаючи, що "Советська Росія поспішає до нас на допомогу. Кращі советські полки, що розбили Колчака, Юденича, Денікіна, перекинуто на Україну. Російські робітники й селяни поспішають до нас на допомогу" I30). Цікаво, що на тому ж таки з'їзді кол. боротьбіст Шумський цілком інакше характеризував боротьбу большевизму за Україну, твердячи, що "Україна - це величезне село, яке бореться з пролетарською Росією" I31).

Цілком природно, що в ході боротьби за опанування України, безпосередня участь РСФСР не обмежувалась самим надсиланням її збройних сил, але полягала й у безпосередньому керуванні процесом советизації краю й політично-господарського підпорядкування його московському центрові.

Вже на другий день по перемозі "збройного повстання у вирішних пунктах країни - Петрограді, Москві, центральних губерніях, - пише Лихолат, - Центральний Комітет партії, Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народніх комісарів зорганізували надсилання до всіх найважливіших міст і районних центрів комісарів, інструкторів, агітаторів і загони червоної гвардії для допомоги місцевим партійним організаціям у встановленні советської влади ... Серед багатьох інших місць ... були Донбас, Харківська, Чернігівська, Полтавська й Волинська губернії" I32).

Після того, як Петроградський РНК остаточно з'ясував своє ставлення до ситуації на Україні й інспірував утворення харківського ЦВК, він вислав на Україну (1 січня 1918 р.) свого "надзвичайного комісара" С. Орджонікідзе. Що останній не був лише представником свого уряду, акредитованим при харків.центрі, видно з указівок Лихолата про характер його діяльності. За останнім, С. Орджонікідзе відразу ж "перевів велику працю налагод-

Україні відповідних кваліфікованих кадрів, як у їхній ненадійності й потребі забезпечити московські центри можливістю безпосередньо керувати певними ділянками. Справді, дуже дивно виглядало з погляду фахової доцільності, надіслання на Україну, з її найбільшою в кол. Росії вугільною промисловістю, з позбавлених гірництва центральних губерній "вугільників", як також і кооператорів - до краю, відомого своїм передовим кооперативним рухом.

Цікаво, що навіть місцевим партійним силам центр не дуже довіряв. Перша (дещо в прихованому вигляді) партійна чистка на Україні в травні 1919 р. була переведена при "великій допомозі", поданій "у цій справі" від ЦК РКП, що "надіслав у квітні 1919 р. на Україну понад 170 осіб на партійну й советську роботу" ¹³⁷⁾. При третьому ж поверненню советської влади в Україну організаційна "допомога" центру ще збільшилась, і з грудня 1919 р. по квітень 1920 р. з армії й за "путьовками" ЦК РКПб на Україну, було надіслано понад тисячу партійних працівників" ¹³⁸⁾. Трохи згодом, улітку 1920 р. прибуло тим шляхом з Росії ще 500 комуністів ¹³⁹⁾. Спеціальну турботу Кремля становила справа забезпечення окупованої території надійною поліційною силою. Вже до "групи Курського напрямку" було включено 2 полки Всеросійської ЧК. Влітку ж 1920 р., "за розпорядженням Ф.Є. Дзержинського, на Україну з РСФСР були надіслані кращі частини військ внутрішньої охорони" ¹⁴⁰⁾.

В 1917 - 1921 рр. завдання опанування України для червоної диктатури мала не тільки значення розраховане на дальшу мету ; воно великою мірою пов'язувалось із прагненням повернути вже тепер можливість визиску господарських ресурсів, у першу чергу харчових, сировинних і паливних, утрачених через відокремлення її від старої метрополії. Перші кроки в цьому напрямі ми вже бачили в діяльності надзвичайного комісара петроградського РНК Орджонікідзе. Під час же другого походу Ленін, насамперед, звертав увагу на те, що "на Україні є величезні запаси, лишки хліба", які правда, "трудно взяти відразу" ¹⁴¹⁾. Томуто в складі "групи Курського напрямку" перебували три "продовольчі полки", а в червні 1919 р. відбулось об'єднання комісаріату харчування України з наркомпродом РСФСР "у єдиний продовольчий орган" ¹⁴²⁾.

Крім названих продовольчих полків, в першій половині 1919 року "з Москви і Петрограда було спрямовано в розпорядження народного комісаріату харчування України (перед його об'єднанням з московським) 2700 робітників". У липні того ж року діяло 46 продзагонів "з Москви, Петрограда, Кронштадта, Іваново-Вознесенська, Смоленська, Брянська, Шуї й інших міст совєтської Росії", які "відзначались дисциплінованістю, високою свідомістю справі революції". Заходи Наркомпроду УСРС створити власні продзагони були не дуже успішні. "Основне ядро" мусіли так чи так складати "робітники, які мали досвід у праці в совєтській Росії" ¹⁴³). Спроба створити на місцевій базі т.зв. "продовольчу міліцію" не мала успіху, а її ініціаторів історик окреслив як "троцькістсько-націоналістичні елементи" ¹⁴⁴).

Гостра війна за український хліб, проте, через "слабкість продовольчого апарату на Україні й запеклий опір куркульства" не давали "змоги розгорнути заготовлі сільськогосподарчих продуктів" ¹⁴⁵). Шляхом військових експедицій Продовольчої армії повелось до кінця літа 1919 р. надіслати до РСФСР 2 621 622 пуди й 700-900 тисяч пудів збіжжя зібрати на потреби армії" ¹⁴⁶). Як еквівалент за це "Совєтська Росія подавала Україні велику допомогу кадрами фахівців і технічними кадрами" та забезпечувала "Україну грошовими знаками (знеціненими! О.Ю.) для розгортання товарообігу" ¹⁴⁷).

Розгляд сучасної совєтської літератури, присвяченої советизації України, приводить нас зайвий раз до висновку, якого не можуть приховати, а зрештою, й не прагнути це зробити сьогочасні совєтські джерела (виходячи, правда, подекуди з своїх, специфічних ідеологічних настанов).

Хід подій на Україні протягом перших восьми революційних місяців 1917 року виразно свідчив про те, що країна стала на шлях органічного розвитку свого політичного й соціального життя на засадах широко застосовуваної в усіх його ділянках народоправности. За цей час тут було закладено фундамент нового власного, порядку відповідного цим засадам і традиціям її національної історії. Ідеї, що надихали в листопаді 1917 р. промоторів і довершувачів большевицької, т.зв. жовтневої революції були в своїй основі чужі й ворожі переважній більшості українського на-

роду. Створення тоталітарної "пролетарської диктатури" на території колишньої метрополії з одного боку лише прискорило процес державно-політичного самооформлення України, з другого - поставило українські організовані сили, а далі й більшість українського народу, в стан запеклої боротьби проти цієї диктатури і її емісарів.

Натомість, диктатура ця не уявляла собі можливих досягнень своїх ідеологічних цілей і здійснення своїх політичних плянів без збереження як кінцевого історичного пляцдарму старого великодержавного територіяльно-політичного комплексу, отже, в першу чергу, без збереження панування над Україною. Для цього большевизм ужив усіх можливих і приступних йому методів, способів і форм дії, від спроб перевороту зсередини аж до зовнішнього збройного нападу.

Сьогоднішні советські засоби ідеологічного впливу, від чистої агітації до формально-наукових еляборатів, прагнуть внерити в свідомість читачів думку про те, що суціль сьогодні в Україні, як і по цілому сьогоднішньому ССРСР, політичний і соціальний уклад є історичним благом і єдино можливим наслідком суспільного поступу. Можливість розвиватись саме цим річищем Україна дістала тільки завдяки своїй державно-політичній спільності зі своєю старою метрополією, що перша стала на шлях створення такого порядку і виявилась єдино спроможною "в силу своїх особливих історичних умов" впровадити його на своїх вчорашніх "окраїнах". "Без самовідданої боротьби й героїзму російських робітників і селян, що змагались у лавах Червоної армії на полях України й інших фронтах громадянської війни - український нарід не зміг би ... створити умови для побудування соціалізму", - резюмує свій виклад один з найбільше цитованих у цій статті авторів" ¹⁴⁸⁾.

Бібліографічні показники

- I) А.П а н к р а т о в а . Великий русский народ. Москва, 1952, стор. 100.
- 2) В.И. Л е н и н . Сочинения, т. 6, стор. 293-294.
- 3) Образование СССР. Сборник документов. Москва 1949, стор. 5.
- 4) Цитовано за В. Кораблевым "Разработка Лениным и Сталиным принципов многонационального советского государства" "Вопросы Истории", Москва, 1954, кн. 3, стор. 6.
- 5) В.Л е н и н . Соч., 6, стор. 293-294.
- 6) В.К о р а б л е в . стор. 6.
- 7) Д.Л. З л а т о п о л ь с к и й . Образование и развитие СССР как союзного государства. Москва, 1954, стор. 21.
- 8) Советское государственное право. Москва, 1947, стор. 207 (автор розділу - проф. д-р У.Д. Левін).
- 9) И.С т а л и н . Соч., т. IV, стор. 30-31.
- 10) Д.Л. З л а т о п о л ь с к и й . стор. 23.
- 11) Там же.
- 12) В.Л е н и н . Соч., т. XXII, издание 3-е, стор. 223-224 .
- 13) С т а л и н . Соч., т. 4, стор. 225.
- 14) А.В. Л и х о л а т . Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922 гг.) Москва, 1954, стор. 3.
- 15) Н.И. С у п р у н е н к о . Образование Украинской Советской Социалистической Республики. Москва. "Вопросы Истории," 1954, кн. 2, стор. 22.
- 16) Там же, стор. 22.
- 17) Дмитро Д о р о ш е н к о . Історія України 1917-1923 рр. Ужгород 1939, т. I, стор. 123.
- 18) Там же, стор. 115.
- 19) Там же, стор. 114.
- 20) С т а л и н . Соч., т. 4, стор. 15 й 33.

- 21) С у п р у н е н к о , стор. 22.
- 22) Там же, стор. 24.
- 23) За Дорошенком, т. I, стор. 313.
- 24) Там же, т. II, стор. 6.
- 25) А.В. Л и х о л а т, стор. 13.
- 26) С у п р у н е н к о, стор. 22.
- 27) Там же, стор. 35.
- 28) В.М. К у р и ц ы н. Государственное сотрудничество РСФСР и УССР в 1918-1922 гг. Москва. Вопросы Истории, 1954, кн. 5, стор. 19.
- 29) А.В. Л и х о л а т, стор. 26.
- 30) С у п р у н е н к о, стор. 24.
- 31) Л и х о л а т, стор. 18.
- 32) Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. Москва, 1954, стор. 103-104.
- 33) С у п р у н е н к о, стор. 24.
- 34) История гражданской войны, том II. Москва, 1943, стор. 127.
- 35) Там же, стор. 127.
- 36) Л и х о л а т, стор. 39.
- 37) История гражданской войны, т. II, стор. 127.
- 38) Д.Д о р о ш е н к о. Історія України 1917-1923 рр. т. I, Ужгород, 1934, стор. 160-161.
- 39) Там же, стор. 163.
- 40) "1917 год на Киевщине" Киев. 1928 р., стор. 335.
- 41) Л и х о л а т, стор. 51.
- 42) Д.Д о р о ш е н к о. т. I, стор. 200-201.
- 43) Л и х о л а т, стор. 57.
- 44) Василь К о з а ч е н к о. В боях гартована. Київ, 1954.
- 45) Н.И. С у п р у н е н к о, стор. 30.

- 46) Цитовано за В. Винниченком. Відродження Нації, ч. II. Відень 1921, стор. 164.
- 47) Л и х о л а т, стор. 65.
- 48) За роботою "Перемога Радянської Влади на Україні", Київ, 1947, стор. 85-86.
- 49) Л и х о л а т, стор. 48.
- 50) З III. Універсалу Центральної Ради. І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції. Німеччина, ч. III. Додаток II ч. I, стор. 155-156.
- 51) Л и х о л а т, стор. 71.
- 52) Там же, до стор. 117.
- 53) Там же, стор. 126-127.
- 54) Там же, стор. 300.
- 55) Там же, стор. 302.
- 56) Там же, стор. 303.
- 57) За тим же джерелом, стор. 304.
- 58) Там же, стор. 303.
- 59) Там же, стор. 304-305.
- 60) Там же, стор. 302.
- 61) КП(б)У в резолюціях ее с"ездов и конференцій - Харків, 1927, стор. 66.
- 62) Л и х о л а т, зноска до стор. 440.
- 63) Там же, стор. 470.
- 64) Там же, стор. 501.
- 65) Там же, стор. 572-573.
- 66) Там же, стор. 574.
- 67) С т а л и н, Соч. т. 5, стор. 237.
- 68) Л и х о л а т, стор. 10.
- 69) В.Л е н и н. Критические заметки по национальному вопросу. Цитовано за Кораблевим, стор. 6.

70) О. Ч и с т я к о в . Развитие федеративных отношений между СССР и РСФСР, стор. 14.

71) Л и х о л а т , стор. 15.

72) Там же, стор. 11.

73) Л. Д. З л а т о п о л ь с к и й . Образование и развитие СССР как союзного государства. Москва, 1954, стор. 15.

74) Л и х о л а т , стор. 58.

75) Н. С у п р у н е н к о . Образование Украинской Сов. Соц. Республики, стор. 27.

76) Там же, стор. 32.

77) О. Ч и с т я к о в . Развитие федеративных отношений между СССР и РСФСР, стор. 14.

78) К у р и ц ы н . Государственное сотрудничество РСФСР и СССР, стор. 19.

79) С о ф р о н е н к о . Воссоединение Украины с Россией, стор. 55.

80) С. М. Б е л о у с о в . Й. В. Сталин - творец Української Радянської Соціалістичної Держави. Вісник Академії Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. Київ, 1953, число 3.

81) С у п р у н е н к о . Образование СССР, стор. 29.

82) "Образование СССР" Сборник документов под ред. Генкиной. Москва, 1949, стор. 68.

83) К у р и ц ы н . Государственное сотрудничество РСФСР и СССР -, стор. 20.

84) С о ф р о н е н к о . Воссоединение Украины с Россией, стор. 55.

85) Л и х о л а т , стор. 10.

86) Цитовано за кн. Мазепи "Україна в огні й бурі революції" ч. I, стор. 51.

87) Цит. за кн. Христюка. Українська революція. Відень, 1921, ч. II, стор. 153-154.

88) За кн. Мазепи, ч. I, стор. 5I.

89) З"Деклярації Тимчасового Роб.-сел. уряду України" з 26.I.I9I9, чит. за книгою А. Панкратової. "Великий русский народ", Москва, I952, стор. IO9.

90) С т а л и н., Соч., т. 2, стор. 303-304.

9I) Торжество ідеології дружби народів на Україні. Київ, I953, стор. 4.

92) П а н к р а т о в а . Великий русский народ, стор. 25.

93) Договір 28.I2.I920.

94) С у п р у н е н к о. Образование УССР, стор. 39-40.

95) Л и х о л а т , стор. 90.

96) Там же, стор. 64.

97) Там же, стор. I3.

98) За Лихолатом, стор. 332-333.

99) Там же, стор. 333.

IOO) Там же, стор. 334.

IOI) Там же; стор. 340-34I.

IO2) "Коммунист", Киев, I8.7.I9I9 .

IO3) Л е н и н , Соч., т. 29, стор. 426.

IO4) Л и х о л а т , стор. 369.

IO5) "Коммунист", 9.8.I9I9.

IO6) Л и х о л а т , стор. 343.

IO7) "Коммунист", 9.5.I920.

IO8) С т а л и н . Соч., т.4, стор. 275-286.

IO9) Див. Л е н и н . Соч., т.6, стор. 293-294.

II0) "Образование СССР", стор. 5.

III) Там же.

II2) Там же, стор. 23.

II3) С у п р у н е н к о ; стор. 30.

- II4) К у р и ц ь і н. Государственное сотрудничество РСФСР и УССР, стор. 19.
- II5) Л и х о л а т , стор. 73.
- II6) За Христюком, ч. II, стор. 149.
- II7) За Курициним, стор. 21.
- II8) Там же, стор. 20.
- II9) О. Ч и с т я к о в . Развитие федеративных отношений УССР и РСФСР, стор. 19.
- I20) За Мазепою "Україна в огні й бурі революції", ч. I, стор. 70.
- I21) Там же, стор. 72.
- I22) Л и х о л а т , стор. 125.
- I23) Там же, стор. 127.
- I24) Цит. за Мазепою, ч. I, стор. 70.
- I25) З чотирьох членів Реввійськради фронту два члени заступали собою большевиків України (Пятаков і Затонський) два інші (й головніші) були речниками військового командування РСФСР (командувач фронту Антонов-Овсєєнко) і її уряду (нарком нац. справ Сталін).
- I26) За Мазепою, ч. I, стор. 71.
- I27) В. К у р и ц ь і н. Государственное сотрудничество между РСФСР и УССР, стор. 24.
- I28) О. Ч и с т я к о в . Развитие федеративных отношений, стор. 19.
- I29) Там же, стор. 21.
- I30) З "Резолюцій" Всеукраїнських з'їздів Рад. Цитовано за Лихолатом, стор. 80.
- I31) "Коммунист", Харків, 20.5.1920.
- I32) Л и х о л а т , стор. 44.
- I33) Там же, стор. 74-75.

I34) Там же, стор. 105.

I35) Л е н и н . Соч., т. 29, стор. 65.

I36) Л и х о л а т, стор. 265-266.

I37) Там же, стор. 331.

I38) Там же, стор. 414.

I39) Там же, стор. 477.

I40) Там же, стор. 463.

I41) Л е н и н . Соч. т. 29, стор. 291. До речі, це твердження Леніна тяжко сполучити з зауваженням Лихолата (стор. 295) про те, що "советська влада на Україні дістала в спадщину від австро-німецьких окупантів і гайдамацько-петлюрівських банд дезорганізовану, пограбовану, знесилену країну".

I42) Ю.Ю. К о н д у ф о р . Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. Харків, 1953, стор. 33.

I43) Л и х о л а т, стор. 308.

I44) Там же, стор. 309.

I45) Там же, стор. 315.

I46) Там же, стор. 314-15.

I47) Там же, стор. 291.

I48) Там же, стор. 620.

Д.Чижевський.

СОВЕТСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I.

І 1949 року вийшла обсяжна "Хрестоматія давньої української літератури" з підзаголовком "Доба феодалізму". Книжка великого формату, що обіймає 556 сторінок. Не дивлячись на деякі, іноді досить важливі, хиби в підборі матеріалу, правописного оформлення та коментування ¹⁾, книжка ця робить враження спроби серйозного підходу до питань історії української літератури. На титульній сторінці "впорядчиком" видання названий харківський акад. О.Білецький, а в передмові читаємо, що матеріал "Хрестоматії" обговорювався при участі київського проф. С. Маслової та його учнів. Вже ці імена ніби свідчили про певну наукову об'єктивність та певний рівень праці, і розуміється, в тих межах, що є можливі в советській Україні. Майже одночасно з "Хрестоматією" вийшов курс історії української літератури О. Білецького та Є. Кирилюка, але він не дістався за кордон. Нова зміна советської політики, нова хвиля боротьби проти "українського шовінізму" привела до конфіскації цієї книги, а, можливо і "Хрестоматії" (про долю її, на жаль, немає відомостей). Замість сконфіскованої книги вийшов в 1954 році новий курс історії української літератури : "Історія Української Літератури", том I., "Дожовтнева література", Київ 1954, стор. 732, опрацьована "науковими співробітниками Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Академії Наук Української РСР". В передмові редакції названо 15 імен, в тому числі О.Білецького, М. Гудзія і Є. Кирилюка. Але праця "обговорювалась широкими колами літературознавців, істориків, філософів, мовознавців, фольклористів, письменників, викладачів" (стор. 5).

Читання книги, однак, викликає враження, що головну роль в обговоренні твору грали не згадані в передмові групи фахівців, а політики. Бо ціла ця історія літератури має характер

політичного памфлету, з таким загостренням певних суто політичних тез, що цю книгу важко розглядати як твір науковий або педагогічний. Книга починається фразою про високу якість української літератури : "Українській народ ... створив велику, багату ідейним змістом, високохудожню літературу, яка посідає одне з визначних місць серед літератур світу" (стор.7). Після прочитання книги, на жаль, у читачів не залишиться такого вражіння, бо вся історія української літератури І9. ст. за викладом авторів цієї книги, є ніби якоюсь підготовкою ідей сучасного комунізму. Правда, в незасліпленого читача мусять при читанні книги постати чималі сумніви, щодо об'єктивності викладу в ній фактів. Про це скажемо далі.

При обговоренні книги залишемо на боці ті політичні екскурси, які займають щонайменше 100 сторінок, бо це відомі і зараз з найбільшим притиском висловлювані думки про "єдність" східнослов'янських племен, про боротьбу українського народу протягом І6. та І7. століть за "возз'єднання" з Москвою, і нарешті про спільну боротьбу української та російської "революційної демократії" проти царизму, під проводом Леніна та його "попередників". Ця політична схема проходить і через усю літературно-історичну частину книги. Нас буде цікавити лише те, як ця схема приводить до цілковитого викривлення зображення літературно-історичних фактів. Але не менше характеристичне для книги є не лише фальшиве зображення фактів, але й замовчування фактів, що цій схемі протирічать або можуть скомпрометувати її в очах читачів.

Характеристичні замовчування зустрінемо вже у вступі, що дає, головню, нарис історії дослідження української літератури. Цей нарис починається з негативної характеристики "культурно-історичного", "компаративного" та "філологічного" методів (стор. І4-І5)²⁾. Ця характеристика обмежується, щодо "філологічного методу" на цілком безпідставному утотоженні його з "формалізмом" (І4); не згадано навіть про заслуги "філологічного методу" в дослідженні та виданні текстів. "Культурно-історичному" методові закидають, що він "фактично ігнорував специфіку художнього слова" та "вивчення мистецької природи літературного твору" (І4), а "компаративному" методові йо-

го "космополітизм", себто шукання за аналогіями в літературах "різних епох, народів, класів" (І4). Треба сказати, що ці обидва закиди з тим самим правом можна зробити авторам нової книги про українську літературу : якщо представники культурно-історичного напрямку (з істориків української літератури тут згадано лише Пипіна, Тіхонравова та, крім того істориків західно-європейських літератур, Стороженка та Шахова) займались літературними творами, як "ілюстрацією до історії суспільства" (І4), то автори нового підручника історії української літератури займаються тим же самим, лише з "марксистським" підходом, себто вбачаючи в історії українського суспільства виключно соціальні та політичні елементи, до того в значній мірі не України, а Росії! Так само і закиди проти "компаративізму" ще з більшим правом можна направити проти авторів цієї книги: вони подають силу аналогій (часто сумнівних) до української літератури, але беруть їх переважно, майже виключно, з одної однісінької літератури, а саме московської. Цей однобічний компаративізм, розуміється, не ліпше, а значно гірше шукання аналогій в літературах "різних епох, народів, класів". До того треба згадати, що старі "компаративісти" (з яких в книзі згадано лише О. Веселовського) зовсім не твердили, що в усіх випадках, де є аналогії до з'явищ української літератури в античній, або східній старовині, або на Заході, то ці аналогії є доказом їх впливу на українську літературу; а тим часом автори нової книги про історію української літератури майже в усіх випадках бачать в аналогіях між українською та російською літературою доказ впливу російської літератури ! Навіть тоді, коли це здається виключене хронологічно або географічно ... Нова "Історія української літератури" повторює помилки двох перестарілих методологічних течій, та ще посилює їх, бо вживає їх однобічно та тенденційно !

Нарис історії дослідження української літератури відрізняється вже згаданим замовчуванням "неприємних" з советського погляду фактів. Згадано лише нариси історії української літератури М.Петрова (1880-1884), рецензію на одну з праць Петрова М. Дашкевича та "Історію руської літератури" О. Огоновського (1887-94), отже три праці вартісні як збірки матеріалу,

але перестарілі. Усі інші нариси та спроби обійдено мовчанкою, зокрема книги С. Єфремова, М. Возняка та М. Грушевського (Єфремов та Грушевський згадані за іменами, але про існування їх праць немає жодного слова !). Зате підкреслене значення для історії української літератури "революційних демократів" Бєлінського, Герцена, Чернишевського та Добролюбова (І5 та далі); в огляді їх писань (стор. І6), автори не подають ані одної статті Бєлінського, а статті інших "революційних демократів", що тут вичислені, в більшості торкаються зовсім не української літератури, а політичних проблем. З укр. істориків досить детально вичислені книги та статті І. Франка (стор. І6-І7), але про їх методи немає ані слова ! Як відомо Франко користувався і порівняльним і філологічним методом. Натоміс ь підкреслено, що Франко до своїх поглядів прийшов, "як продовжувач справи великих революційних демократів - Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Шевченка" (І7) та, що він "популяризував" на Україні творчість найвидатніших представників російської літератури" (слідують ті імен), і що він "чимало писав також про французьких, німецьких, італійських, польських, чеських та інших (?) письменників" (І7). А далі згадано лише статті П. Грабовського, Лєсі Українки та деякі "замітки", одну "рецензію" і один реферат М. Коцюбинського. Стаття Лєсі Українки про буковинську літературу, як відомо, була інформаційною статтю призначеною для російського читача, а статті М. Коцюбинського та П. Грабовського - лише популярні замітки. Про праці М. Драгоманова, П. Житецького, М. Сумцова, В. Перетца (та його школи) немає ані одного слова; їх імена згадано лише побіжно (стор. І4-І5), з підкресленням, що "історію літератури загалом" вони "висвітлювали з позицій буржуазного лібералізму", та що вони "зібрали багатий фактичний матеріал". Вступ закінчують натомість сторінки про Леніна, Сталіна, Горького та "комуністичну партію Радянського Союзу", що, мовляв, "постійно піклується про розвиток літератури і літературознавства в усіх радянських республіках, зокрема на Україні" (стор. І8-20). Читач мусить дивуватись, чому це "постійне піклування" й досі (з І9І7-54 рік !) не викликало появи хоч одної праці з історії української літератури, яку автори вступу бажали б гідно згадати в своєму огляді !

Вступ закінчує, подана без усякого обґрунтування, схема розвитку історії української літератури : періоди цього розвитку (їх аж 14, а з них 6 належать до советської доби !) визначено виключно за політичними критеріями, це - згіршення повторення періодизації, що її давала "культурно-історична школа". Цікаво, що тут зовсім не згадано такі важливі моменти в розвитку української літератури, як зміни літературної мови, хоч автори книги самі закидають представникам культурно-історичного напрямку нехтування "специфікою художнього слова"!

2.

Відділ присвячений старій українській літературі "доби феодалізму", себто ІІ-ІІІ ст., обіймає всього 100 сторінок (25-124). Треба сказати, що це єдина частина книги, що дає деякий корисний фактичний матеріал. Правда, в деталях помітні неясності, що почасти мусять приводити читача до непорозумінь.

Література князівської доби (ІІ-ІІІ ст.) подана на стор. 25-54. Згідно з сучасними советськими поглядами подано її як "спільне джерело" пізніших української, російської та білоруської літератур, "трьох братніх народів", з цієї формули цей розділ починається і нею кінчається. Але матеріал в цих вузьких рамках подано досить повно: вражає тільки відсутність згадки про проповіді св. Феодосія, а ще більше про його "Житіє" пера Нестора-Літописця. Хоч на початку підкреслене "визначне місце" старої України "серед інших держав Європи" (26) та її "зв'язки" з "Візантією, Угорщиною, Польщею, Німеччиною, Чехією, Францією, Скандинавськими країнами, Закавказзям і Середньою Азією" (там же), але про роль Візантії, а зокрема Болгарії, читач довідується лише на прикінці розділу, тай то в досить неясній формі. Натомість, напр., замітки про Євангелію, про "Ізборники" 1073 та 1076 рр. сформульовано так, що в читача може скластися лише вражіння, що це київські переклади та праці, а тимчасом Євангелія перекладена ще в Моравії і дісталася до Києва через Болгарію, а "Ізборник" 1073 р. переписано, як відомо, з болгарського оригіналу, і лише "Ізборник" 1076 р.

ймовірно є почасти київським твором. Не згадавши про Візантію, автор починає виклад вказівкою на те, що "основною" літератури того часу "була певною мірою усна народня творчість" (27). Але ніякого аналізу цього дуже сумнівного твердження не подано, і крім цитат з Горького та Маркса і Енгельса подано лише дуже поверхові замітки про "билини". Так само неясні формулювання і про літературну мову того часу : все ж у протилежність фантастичним тезам П. Обнорського^{3.)}, що вважає літературну мову "народньою", автор осмілюється сказати, що мова літератури була "старослав'янська" (себто церковнослав'янська), або що автори писали "в межах цієї мови" (30). Такі неясні формулювання в стислому викладі є, здається, спроби уникнути псевдонаукових тверджень і разом з тим не прийти до конфлікту з "директивами". В дальшому викладі теж немало таких самих неясних формулювань, іноді замовчань : так, досить детально викладаючи зміст початкових сторінок літопису, автор зовсім не згадує легенди про "покликання князів"! Як відомо, згадки про "варягів" в СРСР тепер заборонені. Не буду зупинятись на дрібницях. Відмічу лише, що на сторінках, присвячених літературі II-III ст. знайдемо досить, "компаративних" вказівок на паралелі до стародавніх українських пам'яток (пор. стор. 37, 39, 41, 48), при чому згадуються і паралелі, що напевне найменшого відношення до українських пам'яток не мають: напр. як паралелю до "Слова о полку Ігоревім" твір пізнішого часу - "Витязь в тигровій шкурі" Шоти Руставелі (стор. 48). Автор подає вказівки на використання стародавньої української літератури в українській літературі IX ст., але майже зовсім не згадує про її традицію в I6-I8 ст.; дивно вражає, наприклад, що, згадуючи захоплення Пушкіна "Києво-Печерським Патериком", автор не згадує про роль Патерики в українській літературі I7 ст. (стор. 41); згадка про це є в іншому контексті (на стор. 54). Але в цілому, не вважаючи на певні елементи советської фразеології, цей розділ треба визнати позитивною частиною книги.

3.

I4-I8. століттям присвячені дальші 70 сторінок (55-I24). Цього місця могло вистарчити для достатнього, хоч би й побіжно-

го освітлення літературних явищ цієї доби. На жаль, автори мусіли частину місця присвятити політичній історії. Не лише політичні сторінки, але й виклад літературних явищ тут вже цілком просякнений однією тенденцією : показати великий та позитивний вплив московської літератури та культури на українську. На жаль, цілком бракує якогось аналізу стилю творів. Дещо сказано про мову, але зовсім недостатньо. Замітки про мову окремих письменників частково неточні, частково невірні: про мову Івана Вишенського читаємо, що він "поєднував елементи російської (?) та польської мови з розмовною українською мовою" (80). Було б цікаво бачити приклади "російської мови" в творах Вишенського - галичанина, що ніяких живих зв'язків з Москвою не мав ! Можливо, що в московських списках його творів знайдуться окремі російські слова, але вони ймовірно походять з пера переписувача, що зміняв українські слова на російські - та до того не розумів тексту : замість "мусить" писав "мучить", замість "цноти" - "цености", "прагнул" - "правду", "блаженствах" - "блаженствах", "мнемания" - "внимания", "пилнуют" - "именуют" і т.д. ⁴⁾, а іноді досить вдало перекладав український текст на московську мову: "пытаю" - "вопрошаю", "прагнут" - "желают", "грошики" - "денги", "урядил" - "устроил", "чобот" - "сапог", "пеняжные" - "денежные" і т.д. До речі, в згаданій вище "Хрестоматії" ⁵⁾ тексти з творів Вишенського подано за некоректними виданнями і спиратись на них в оцінці мови Вишенського не можна. Про роль польської мови є кілька заміток, про роль латинської мови в літературі, в якій українські автори написали чимало, власне немає нічого.

Як вже згадано, ціла книжка - приклад однобічного компартизму : вона порівнює твори української літератури виключно з творами московськими, при чому це порівняння випадає так, що московська література є провідною.

Але дуже важко показати якийсь реальний вплив московської літератури на українську в І6-І8. ст. Навпаки з половини І7. ст. українська література мала величезний вплив на московську: діяльність українських перекладачів, авторів, ієрархів та культурних діячів взагалі в Великоросії робить на деякий час московську літературу ніби "провінцією" української. Згадуючи

про діяльність українців (ІЗ імен) в Великоросії в І7. та І8. ст., автори, правильно називаючи цю діяльність "Участью в творенні російської культури", починають однаке це місце з фрази "українсько-російські звязки ще більше міцнішають і набувають особливого значення для розвитку української культури зокрема літератури"! А закінчується цей абзац словами: "Все ширше розходились на Україні книжки російських письменників" (які ?) ... Цікаво відмітити, що в "Истории русской литературы", виданій Академією Наук СРСР ⁶⁾, це саме питання освітлене зовсім інакше ! Що правда, відповідний том вийшов ще І948 року. Але читач, що загляне до історії російської літератури, знайде в ній, наприклад, такі місця : "В конце І6. века в Москву пришли первые отголоски того мощного культурно-просветительного движения на Украине и в Белоруссии, истоки которого восходят к концу І5- началу І8.в." (ІІ). Дальших 3 сторінки присвячено впливам України на Москву : тут і український друкар в Москві О.Радішевський, і українці-перекладачі, і вказівки на наслідування творів української літератури російськими авторами, але разом з тим і згадки про переслідування української літератури за "неправовірність", при чому автор не залишає сумніву в тому, що ці переслідування, в значній частині, ґрунтувались на непорозуміннях та порівнююче нижчому рівні московської літератури, а почасти і на бажанні росіян показати "что в вопросах богословия московские книжники авторитетнее литовских" (І3); нарешті підкреслено, що і віршована поезія постала у Москві під впливом української (І4). І далі по цілій російській книзі розсипано докази про колосальний вплив української літератури І7-го і початку І8.ст. на московську : через Україну або Білорусію прийшла до Москви повість про Бову Королевича (І04), "Історія семи мудреців" (ІІ0), байки Езопа (ІІ2-ІІ3) і т.д.; боротьбу проти "старовірів" в Москві ведуть українці, бо "оказался недостаток хотя би богословски образованных людей" (І38) ; росіяни їздять учитись до Київської Академії вже з І650 року (І39) і т.д. Про впливи української літератури та культури говориться в книзі на багатьох дальших сторінках (пор. І45-І50, І55-І60, 257, 342-353, 363-7, 382, 385, 398, 402-3, 407, 4І2-І3 і т.д.; 2-га частина ІІ-го тому кін-

чається І7. століттям, отже читач знайде дещо і в ІІІ-му томі, на чому не буду тут зупинятись). В історії української літератури натовість про всі ці факти лише короткі та навмисне неясні згадки. Читаємо наприклад: "є відомості що (в Київській Академії) деякий час вчився Ломоносов" (96): вираз "є відомості" мусить викликати вражіння, що цей факт є в якійсь мірі сумнівним, - між тим навчання Ломоносова в Києві не підлягає ніякому сумніву ! Зустрічаємо в російській книзі і вказівки на ролю українських видань у Москві (І4І-2), зокрема граматики Мелетія Смотрицького і лексикону П. Беринди. Знаходимо там і відомості про літературу, яку для Москви перекладали перекладачі - українці і яку вони в значній частині самі принесли з України (І43 і т.д). Якщо виписати все, що знайдемо в російській книзі про вплив української літератури та культури на московську в І7 та І8 ст., то виписками можна було б заповнити майже ту кількість сторінок, яка присвячена в "Історії української літератури" усьому періодові І6-І8, ст. Не закриває советська наукова література, писана російською мовою, і того факту, що українська та російська мова в І7. та І8. ст. дуже відрізнялися одна від однієї, та що духовна освіта на Україні стояла незрівняно вище, ніж у Москві ⁷⁾. Але в "Історії української літератури" про це знайдемо лише скупі та неясні замітки ! Я навмисне цитував лише советські, до того нові, видання, оминаючи свідоцтва старих праць (напр.ворога українства А. Соболевського, або акад. М.Харламповича або "емігрантських" авторитетних учених, як о. Г.Флоровського та покійного кн. Н.С. Трубецького) ⁸⁾.

Бажаючи довести, що Москва "допомагала" Україні культурно, автори можуть послатись лише на факт праці Івана Федорова на Україні (64-5), але забувають згадати, що він не лише був "змушений виїхати з Москви", але, що його друкарню в Москві було погромлено і він отже прибув на Україну як втікач, шукаючи притулку. Інші згадки такого самого характеру: "Четїї-Мінеї" св. Дмитра Ростовського опрацьовані ніби "на основі надісланих з Москви" Четїй-Міней Макарія, але автори забувають відповісти на питання, чому саме праця Макарія не задовольня-

ла московського читача і чому "Мінеї" св. Дмитра здобули такої слави та успіху не лише на Україні, але й в Москві (87); Найсумнівнішим є твердження про вплив в 18.ст. творів російської літератури на Україні, зокрема вплив сатир Кантеміра (що їх видруковано лише 1769 р.), творів М. Ломоносова, а ще більше Новікова та Радищева. До віршів Сковороди є ніби "аналогією" "пісні" Сумарокова (121), а тимчасом "пісні" Сковороди писані реформованим силабічним віршем, отже ніякого впливу російської нової метрики не виявляють, до того вони постали в значній частині ще на початку 50-х рр., коли про пісні Сумарокова на Україні не могло бути й мови. Тематичної схожості між піснями Сумарокова та Сковороди нема ніякої.

Найбільш сумнівним у цілій частині, присвяченій 14-18. ст. є той, само собою зрозумілий для советського видання факт, що релігійні проблеми, що в ті часи в українській літературі грали переважну, а в деяких родах літератури виключну роль, завжди відсунені на другий план, а то й зовсім зігноровані. Так стоїть справа з протестантськими впливами ("социніанів"), ролі яких в розвитку народної мови в релігійній літературі зігноровано та які зовсім не згадано; полемічна література 16-го і початків 17. ст. розглядається лише з погляду національного, а діяльність Вишенського, (72-5) викладено після літератури половини 17.ст., отже хронологічно з запізненням на 25 або й 40 років (бо Вишенський вмер перед 1625 р., а згадані в викладі усі його твори написані до 1605 року !). При чому названо його "палким патріотом та соціальним критиком", що розуміється цілком викривляє його образ. В його полеміці унії автор бачить полеміку проти "чужої" українському народові культури і т.д. Ще гірше вийшло з Г. Сковородою, від містики та й філософії якого нічого не залишилось (112-121), зате автор користується цитатами не лише з його творів, але теж з статтей Хіджеу, які напевне є фальшовані (114 й ін.) твердячи - без усякої підстави - що Хіджеу записав ці цитати "за спогадами сучасників" (Г. Сковорода помер 1794 р., Хіджеу писав свою статтю 1835 р., важко вірити навіть приблизній точності "спогадів" через, що найменше, 40 років !). Що. Г. Сковорода, "як і російські сатирики Кантемір, Фонвізін, Новіков" надавав значення освіті"(115)

- це новий метод зближення "братських літератур", що знаходить собі примінення в дальших частинах книги : бо це є зближення української літератури з російською на підставі таких загальних думок, які можна знайти усюди! А різниця між педагогічним ідеалом Фонвізіна та Г. Сковороди, розуміється не дозволяє такого зближення приймати до уваги.

4.

Якщо здавалось можливим дати хоч би загальний огляд змісту перших частин "Історії української літератури", то про другу частину (127-726) можна сказати значно менше. В першій частині варто було відмітити окремі помилки. З назвою II. частина книги не має нічого спільного : це один великий політичний памфлет. Він, що правда, остільки примітивний, побудований на настирливому повторенні все тих самих думок тими ж самими словами, що досить загального огляду цих 600 сторінок, щоб побачити, до якого низького рівня зійшла "наука" в советській Україні !

Основна риса цієї частини - "примітивний та однобічний компаративізм". Головна мета авторів - ствердити, що українська література завжди залежала від російської, яка, мовляв, була безмежно вища. Але ця теза, навіть в тих випадках, коли вона хоч почасти вірна, зовсім не доводиться. Постійне повторення цієї тези здається авторам достатнім, щоб сугерувати читачам правильність цього твердження⁹⁾. Виклад збудований на зразок анекдотичних спогадів якогось мітичного англійця, який ніби писав так: "Я проходив повз парламент. В цей час Гледстон виголосив одну з своїх блискучих промов". Так і тут; мова йде про українську літературу - "в цей час" "в російській літературі виступають такі письменники світового значення, як М. Некрасов, О. Островський, М. Салтиков-Шедрін, І. Тургенев, М. Чернишевський, І. Гончаров, Л. Толстой" (289); це саме речення, з незначними варіаціями та зміною списку письменників, повторюється в кожному розділі кілька разів. Так, подібне речення зустрінемо на сусідніх сторінках до нашої цитати; а саме на стор. 286 ("Герцен, Огарев"), 287 ("Герцен, Чернишевський"),

290 ("в цей час" розвинулась російська музика - 6 імен), трохи далі на тій самій сторінці "російське мистецтво" (4 імена, але серед них - троє з України : Ріпин, Ге, Ярошенко) 291 ("великі вклади" в російську літературу - названо 12 творів 8-ми російських авторів) і т.д. В більшості випадків автори книги навіть не роблять спроби довести, що відповідний український письменник знав той або інший російський твір : досить того, що цей російський твір з'явився "в той самий час"! Це вже "доводить" його вплив на українську літературу!

Друга характеристична риса книги - поділ усіх авторів на "реакціонерів" та прогресистів. Цей поділ, до речі, цілком свавільний, приводить до того, що багато визначних письменників до цієї історії літератури взагалі не попали. Так мається справа напр., з А. Метлинським, Костомаровим, навіть Кулішем: про них деякі згадки дано побіжно, в ліпшому випадку їм присвячено сторінку, на якій не названо навіть творів цих авторів, але згадано про їх "реакційність" (пор. про Метлинського стор. 194, про Костомарова стор. 197-8). Щоб довести "прогресивність" тих, кого допущено до сторінок історії української літератури, вживається досить простих засобів: якщо вже цілком ясно, що напр., вплив Чернишевського на Шевченка хронологічно неможливий ¹⁰⁾, то щоб "звести їх до купи" згадується, що Чернишевський принагідно процитував Шевченка; правда, відоме місце про "благоденствіє" в Росії, що стало тоді прислів'ям і щоб його цитувати, зовсім не треба було читати Шевченка (239). Далі : "Шевченко, як і Добролюбов, Чернишевський, Ушинський ¹¹⁾, надавав великого значення справі освіти народу" (269). Нарешті: про Шевченка з визнанням писали Горький, Ленін та різні аноніми в большевицьких газетах (277).

Про Шевченка з визнанням писав ніби й Белінський, в рецензії, що її тепер без усяких підстав Белінському "приписувано" (223); цю рецензію зараз передруковано в творах Белінського ¹²⁾ і, читач може легко переконатись з примітки до неї в творах Белінського, яка удвоє довша самої рецензії, що це "приписування" не має ніяких підстав; до того в цій ніби "позитивній" рецензії вірші Шевченка всеж названо "незграбними" ("уродливими"). А тих, кого об'явлено "реакціонерами" не рятують ні-

які "заслуги" або позитивні відзиви "авторитетів" : Куліша не рятує ані його участь у російських часописах 50-х років, коли він належав до письменників, яких ставлено поруч Л.Толстого та Тургенева¹³⁾, ані його (правда, тимчасове) "русофільство", ані його позитивна оцінка Петра І. та навіть Катерини II., ані його участь в часописі "революційних демократів" "Іскра", ані теж його заслуги, як дослідника творчості та біографії Гоголя! Про все це навіть не згадано. І читачеві залишається невідомим, що Куліш спричинився до публікацій творів "революційних демократів" Шевченка, Марка-Вовчка та ін. Характеристичні методи, при допомозі яких той або інший автор зв'язаний навіть з ... Леніним та Сталінін: так Марко Вовчок ніби "відкриттям поміщицького лібералізму" "близька до Некрасова та Салтикова-Щедрина", а про них (не про неї) Ленін писав в (слідують цитата, стор. 313). Авторам безумовно робив труднощі той факт, що "реакціонер" Костомаров був автором революційних "Книг биття українського народу" (про які до речі говориться лише побіжно в рамках біографії Шевченка – без цитат!); тому без якого-будь доказу твердиться, що "різкі вислови на адресу царизму" в "Книгах" "не могли" (!) належати Костомарову, та що вони є, очевидно, доповнення когось іншого (Шевченко?); Костомаров та його друзі натомість "шукали згоди з кріпосниками" (! 245). Зате, виключивши з своєї "Історії літератури" Костомарова та Куліша, автори приймають до неї таких "демократів", як Стороженко, або Афанасєв-Чужбинський. Розуміється, зовсім спотворено кінець століття: навіть Драгоманова згадано лише побіжно, як і Винниченка (не врятувала його і протекція Горького, який його високо цинив, не врятувала його й участь в виданнях російських соціалістів, навіть большевицької за-раски), немає Олеса, Вороного, Кримського, Чупринки, галицьких модерністів і т.д.

Дійсна підстава оцінок тих або інших авторів є не літературна та навіть не політична, а виключно національна : про літературну форму творів Шевченка говориться на трьох сторінках (271-4) з усіх 65 присвячених Шевченкові ; про форму віршів Л. Глібова кілька рядків – на 6 сторінок, присвячених Л.Глібову, і т.д. Дійсний політичний демократизм письменників не грає ні-

якої ролі. Коли А. Метлинському приписувано "прикрашування самодержавного ладу, стосунків між поміщиками та кріпаками, ідеалізацію патріархальної старовини" (І94), те саме можна б закинути і Г.Квітці, і Гребінці, і ще з більшим правом Стороженкові, Чужбинському або Гулаку-Артемовському. Головну роль грає, розуміється, інший закид : А. Метлинський та Корсун, мовляв "проповідували націоналізм" (І94). Як це дивно читати в тій самій книзі, де весь час лають "антипатріотів-космополітів" (І54). Правда, "любов до рідного краю" А. Метлинського та Корсуна була "псевдопатріотична" (І94). Але при уважному читанні книги легко зрозуміти, що автори вимагають від українських письменників "патріотизму" та "націоналізму", але не українського, а російського ! Усі інші їх закиди "реакціонерам" не мають великого значення; "реакціонерам" закидається "релігійна містика", але це не перешкодило уділити в книзі місце Г. Сковороді, правда замовчавши його містичну філософію. "Реакціонерам" закидається "скрайній песимізм", але позитивно оцінено твори дійсних песимістів, М. Петренка та Забіли (І92-3) і т.д.

Коли ми придивимось, якими методами окремі письменники пристосовані до русофільської позиції книги, то побачимо, що ці методи є методами безсовісного фальшування. Це фальшування фактів ставить цю нову "Історію української літератури" поза межами науки ! Правда, лише такими методами можна було зробити "русофілами" в сенсі, бажаному авторам книги, Шевченка, Франка або Лесю Українку.

Першим засобом встановити орієнтацію українських письменників на Росію є вираховання їх російських знайомих, при чому до них систематично зараховуються й українці, напр., Гоголь та Щепкин. Якийсь український письменник приїздить до Москви або Петербургу. Розуміється, він там знайомиться з росіянами. Так починається напр., розділ про Гребінку (І80 та далі). До знайомих Гребінки належали: "П. Ершов, В.Бенедіктов, Даль, Плетньов, Пушкін, Кольцов, І.С. Тургенев, Некрасов ..." Вичислено навіть росіян співробітників видань, в яких Гребінка друкувався, хоч зовсім невідомо, чи знав він їх особисто. Вираховано співробітників "Физиологии Петербурга", що вийшла в останні роки життя

Гребінки (1845, він помер 1848 р.), отже її співробітники не могли мати ніякого впливу на його ранішу творчість ! Цікаво, що серед цих знайомих називають тих, що їх в інших советських виданнях звать "реакціонерами" та суворо засуджують¹⁴⁾, але для українського читача треба навести, як мога більше імен російських письменників, що мовляв, "впливали" на українського поета !

Зупиняємось на Шевченкові. Нас вже не дивуватиме, що підкреслено його звязки з російськими письменниками. Про його українське оточення в Петербурзі не чуємо, про його звязки з поляками згадано лише побіжно. Зате читаємо: в Петербурзі Шевченко "знайомиться з Брюлловим, Жуковським, Венеціановим, Гребінкою" (220) (до речі - останній українець); Шевченко "читав Пушкіна, Грибоедова, Лермонтова, Гоголя, Белінського, Герцена, Крилова, Кольцова, Давидова" (220); що саме читав Шевченко з цих авторів - невідомо; про його знайомство з польською літературою (Міцкевич, Богдан Залеський, Желіговський і т.д.) не згадано. Далі (напр. 231) до російських знайомих" Шевченка зараховано українця Щепкина (ім'я якого послідовно пишеться Щепкін). Читаємо без усяких доказів та цитат: "Суспільно-політичні та естетичні погляди Белінського мали великий вплив на формування світогляду й творчости Шевченка" (227). Тимчасом, поперше, до початку 40-х рр. погляди Белінського весь час мінялися (про цей період, до 1843 р. йде мова) подруге, Белінський був рішучим ворогом уживання фольклору в літературній творчості (він навіть цілком негативно поставився до "казок" Пушкіна), - чому ж Шевченко в цьому пункті не пішов за Белінським ? Фальшовано навіть твори Шевченка. Важко усунути з викладу початок "Катерини" :

кохайтеся, чорнобриві,
та не з москалями,
бо москалі - чужі люди,
роблять лихо з нами ...

Але замість цього читаємо з здивованням "один з варіантів" до поеми Осика ("Відьма"), що надає цим рядкам "більш ясного, чіткого класового змісту"

Стережіться ж - кохайтеся
хоч і з наймитами,
з ким хочете, мої любі,
тільки не з панами ... (стор. 222).

Як довести, що Шевченко позитивно ставився до Переяславського договору ? І це вдалося "довести" авторам книги. Позитивне ставлення це доводиться, нпр., тим, що Шевченко малював "любовно роблені акварелі" Суботова (235). Розуміється, цей факт сам по собі може бути лише свідомством про історичний інтерес Шевченка ! Але автори намагаються довести навіть на підставі містерії "Великий Лях", що Шевченко позитивно ставився до Переяславської угоди та діяльності Петра І ! В фальшуванні літературних фактів їх ніщо не зупиняє. Як відомо, перша частина цієї "містерії" є розмовою трьох "Душ" українських дівчат, що несвідомо привітали Хмельницького, коли він їхав підписувати Переяславську угоду, Петра, що йшов походом проти повстання Мазепи, Катерину II, що проїздила Дніпром. За ці несвідомі вияви якоїсь симпатії до людей, що спричинились до шкідливих для українського народу подій, душі трьох дівчат "караються", їх "в рай не пускають". Автори "Історії української літератури", замовчуючи, що Шевченко зображує душі дівчат, як душі винуваті, яких карає небо, викладають цю частину містерії так : Шевченко, мовляв, в постатях трьох душ "уособив український нарід і ... його підтримку боротьби Хмельницького за возз'єднання України з Росією ..." та "боротьби Петра проти іноземних загарбників та зрадника Мазепи" (235). Якщо читачі книги звернуться до самого твору Шевченка, то вони побачать, що в усіх трьох випадках не має навіть мови про свідоме відношення трьох душ до Хмельницького, Петра та Катерини, а по-друге, що навіть за несвідомий вияв якоїсь симпатії до Хмельницького (в мент, коли він збирався зробити політичну помилку), Петра та Катерини, ці душі караються ! Може хтось згадає і "Сон" Шевченка з його відзивами про Петра та Катерину !

Цей випадок фальшування, безсоромного та нахабного - не єдиний. Так саме приписується Шевченкові негативне ставлення до славянофільства на тій самій сторінці, де цитовано його при-

св'яту "Івана Гуса" провідникові славянофільства Шафарикові (238); про славянофільство "Книг битія" читач нічого не довідається з цієї "Історії української літератури". До друзів Шевченка "революціонерів" з Кирило-Методієвського братства зараховано Андрузького, бо авторам можливо залишився невідомим його містичний релігійний вірш, або вони певні, що цей вірш залишиться невідомим читачам¹⁵⁾.

Характеристичні для книги також сторінки, на яких християнський гуманіст І. Котляревський, об'явлений майже революціонером на тій підставі, що в його оточенні (напр. в масонській ложі, до якої він належав) були майбутні декабристи, м. ін. "палкий республіканець" М. Новиков, який хвалив Котляревського. "Цілком ймовірно, що Новиков ознайомив письменника із статутом "Союза благоденства"(153).

Розділ про Франка опрацьовано в той самий спосіб. Комічне вражіння роблять тут закиди "реакційности" Австрії. Не негуючи поліційного характеру австрійської держави в ті часи, навряд чи можна ставити поліційну систему Австрії в якусь паралелю до тієї системи терору, що панує в советській Україні. І читачі навряд чи не помітять з здивованням, що в Австрії, цій реакційній державі, твори Франка все ж друковано і розповсюджувано. Тут на кожному кроці такі самі фальсифікати, як в розділі про Шевченка! Франко "непримиренно ставився до за-падницької декадентської літератури" (слідую цитата, стор. 513)¹⁶⁾, але про той величезний вплив, який мали на І. Франка західні письменники (згадати лише швайцарця, К.Ф.Маєра) немає ані слова. Він ніби цілком знаходився під впливом російської літератури. Всі елементи "модернізму" в творах Франка старанно затерто, хоч замовчуючи ставлення Франка нпр. до "Молодої Польщі", автори "помилково" згадують, як письменника, якого Франко цинив, представника "Молодої Польщі" - Каспровича (516).

Та взагалі ставлення Франка до "модернізму" зовсім не було таким послідовно негативним, як це твердять автори книги: правильно колись відмітив М. Зеров, що "віршована суперечка (Франка) з М. Вороним ... скоріше подібна до дружного листу-

вання, як до літературної полеміки непримиренних суперників¹⁷⁾ Для авторів книги поет-Франко лише примітивний "реаліст". Це відбивається на усьому викладі. Серед збірок віршів Франка найменше уваги присвячено найкращій з них, "Зів"яле листя" (524-5), яку "рятує" лише цитата з Корнійчука! Змісту "Прологу", що не відповідає загальному політичному примітивізму ві книги, розуміється не подано; лише кілька рядків про "Мойсея" і, розуміється, замовчано символічне значіння окремих місць поеми: Мойсей веде свій нарід на захід, його вороги хотіли б йти на схід; це символічне зображення України між західною Європою та "сходом" (Росією):

Наш уділ Сеннар та Харан
і наш шлях до востоку,
а на захід, у твій Ханаан
не поступимо й кроку.

Цілком фантастичні твердження про "впливи" "Грози" Островського на Франкове "Украдене щастя" (555) та "Бориса Годунова" Пушкіна на "Сон князя Святослава" (557). Це належить до "однобічного компартивізму" цілої книги! Згадуючи переклади Франка з світової поезії (533-4), автори зовсім не задумуються над питанням, чому Франко навчився від поетів, що дали йому взірці для перекладів ... "Однобічний компартивізм" авторів дозволяє їм вважати, що на Франка могли впливати виключно російські письменники, про яких він, правда, написав чимало статей. Але невже читач, не помітить тієї цитати з одної статті Франка (1878 р., яку необережно вставили у свій виклад автори "Історії української літератури" : не можна "змішувати літератури з державою, т.е. урядом та жандармами" (513)? Цю цитату можна добре прикласти і до сучасної Росії, якщо Франко позитивно оцінював російську літературу 19.ст., то це ще зовсім не значить, що він би позитивно оцінював сучасну советську державу, з її "урядом та жандармами"!

Цікаво, що в розділі про Франка і в короткій замітці про Павлика (560-2) лише побіжно згадано ім'я Драгоманова. Натомість автори твердять, що на Павликові "благодотворно позначився" вплив ідей російського визвольного руху" (560).

Не згадано Драгоманова навіть у розділі про Лесю Українку, що постійно з ним листувалась і на духовий розвиток якої Драгоманов мав величезний вплив. За те Лесю Українку зв'язано з ... Леніном, який навряд чи навіть знав про існування великої української поетки ! Лесю, мовляв, читала або й перекладала марксистські книжки, що їх "Ленін назвав прекрасними" (635). Вона "викривала зрадницьку діяльність українських націоналістів - В. Антоновича, О.Кониського, М. Грушевського" (638). Але дивним чином вона друкувала свої твори в "Літературно-науковому Віснику", який за твердженням книги знаходився у власності того ж самого М. Грушевського! Один з основних мотивів творів Лесі Українки : протиставлення революційної боротьби пануючої (рос.) нації і нації пригніченої ("В дому роботи", "Оргія" й ін.), розуміється, замовчано. Як і вся поезія Т. Шевченка, так і вся творчість Лесі Українки зображена, виключно, як заклик до соціальної боротьби. І вже якоюсь насмішкою над читачем звучать такі місця, як пояснення, що "В дому роботи" "спрямоване проти українського буржуазного націоналізму і сіонізму" (! 662), або що драми з історії раннього християнства "Адвокат Мартіян", "В катакомбах" і т. д.) ніби полемізують з "фальшивою ідеєю християнства" (666). Та навіть автори цього твору не знайшли для драм Лесі Українки російських взірців, і тому обмежуються до замітки, що "Камінний гість" Пушкіна був "певним поштовхом" (побудом ?) для Лесі Українки написати свого "Камінного господаря", хоч вона "розробила тему цілком оригінально" (667). Натомість про якісь західні зразки "Лісової пісні" (Гауптман) немає мови. "В пущі" цілком фальшиво інтепретовано як напад на сучасну Америку, між тим, як це була полеміка проти тих сучасників, які вимагали від мистецької, в тім числі поетичної, творчості безпосередньої користі (пор. стор. 658) ¹⁸; до того робиться для зрозуміння цієї п'єси абсолютно непотрібне "припущення", що тема її зв'язана з книгою Герцена "С того берега" (658-9) ¹⁹. Невідомо, чи Лесю Українка її читала.

Обмежимося цими прикладами. Цікаво, що виключення з розгляду "реакціонерів", дає в книзі непропорційно великий уділ кільком письменникам "реалістам", з певною народницькою за-

краскою. Це - Панас Мирний, Кропивницький, Карпенко-Карий, Нечуй-Левицький, Манжура, до яких приєднано Коцюбинського та Стефаника, своєрідність імпресіоністичного стилю яких цілком закрито революційною фразеологією авторів книги. І дивним чином, цей вибір письменників залишає в читача книги те саме однобічне враження, що залишала в читача і "Історія української літератури" Сергія Єфремова. Цю однобічність праці Єфремова не раз закидали пізніші дослідники: українська література за Єфремовим наскрізь демократична та народницька. За новою "Історією української літератури" українська література, за винятком невеликої купки "реакціонерів", про яких навіть не варто згадувати, є ніби цілком "революційно-демократична", правда не народницька, як у Єфремова, а "марксистська" (та й то не зовсім).

Таким чином нова "Історія української літератури" за своїми основними рисами цілком перестаріла, це кожен читач му- сить помітити, зокрема якщо в нього ще буде охота, після прочитання цієї книги, писаної незграбною мовою, з хаотичним накупченням фактів, численими повтореннями, повернутись до вступу. Бо у вступі незле схарактеризовано усі негативні ри- си цієї книги, правда в формі закидів "буржуазно-ліберальним" та "реакційним" старішим дослідникам. Автори цієї нової "Істо- рії української літератури", вимагаючи аналізу "специфіки художнього слова", відкидаючи "компаративізм" та "історично- культурну методу", полемізуючи з тими, хто зображав українсь- ку націю "безбуржуазною" (див. головне стор. І4-І6) написали книгу, що ніякого місця не уділяє аналізу "художнього слова", що оперує погіршеними методами, які важко назвати інакше, як однобічним компаративізмом та погіршеною історично-культурною методою однобічно закрашеною соціально-політично. Вони дають картину виключно "революційно-демократичної" та "прогресив- ної" літератури, що принципово не відрізняється від так само однобічної картини "безбуржуазної" української літератури, яку малювали її народницькі історики.

Незалежно від методологічної слабости книги, її фальшивої ін- терпретації і літературних творів, прямого фальшування фактів, ігнорування важливих літературних з'явищ, змушена є визнати -

появу цієї книги, що в совєтській Україні буде напевно твором "монопольним", - фактом надзвичайно сумним. Характеристично, що ця призначена для національної меншості книга стоїть на такому низькому науковому рівні, якого не спостерігаємо в історично-літературних працях, призначених для "панівної нації". Цей неймовірно низький рівень книги є ще дальшим свідомством того, що в СРСР панує в межах загальної духової диктатури, різний масштаб "духової опіки" для росіян і для національних меншостей.

Бібліографічний показник і примітки

1) Див. рецензію автора в "Анналах" Української Вільної Академії Наук, Нью-Йорк, ч. I, 1951, стор. 57-62.

2) Лише в одному реченні згадано про праці Потебні в галузі фольклору, що належать до найцінішого в його науковій спадщині. Метода Потебні безпідставно схарактеризована, як "історично-психологічна" (стор. 14) та відкидається без річової аргументації.

3) П. О б н о р с ь к и й .Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. Москва. 1946.

4) Див. статтю Г. Б р е м і н а в "Трудах Отдела Древне-русской литературы Академии Наук СССР", том IX, 1953, стор. 292-3.

5) Цит. на початку статті "Хрестоматія", стор. 100-124, зокрема 118 та далі, і авторова, цитована в примітці I, рецензія, стор. 59.

6) Далі цитую колективно написану "Историю Русской Литературы", видану Академією Наук СССР, том II, частина 2. 1948. Оскільки відомо, ця "Історія" і досі знаходиться в ужитку в СССР.

7) Пер. цитовану в примітці 5..статтю Бремєна.

8) А. С о б о л е в с ь к и й .Переводная литература Московской Руси. СПб.1903 (Сборник Отделения Русского языка и словесности Академии Наук" том 74); Його ж :Из переводной литературы Петровского времени. СПб.1908 (в тім самім "Сборнику" том 84). К. Х а р л а м п о в и ч . Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.Том I. Казань.1914. Г.Ф л о р о в с ь к и й .Пути русского богословия. Париж та Београд. 1937,стор. 73 та далі. Н.С. Т р у б е ц к о й .К проблеме русского самопознания. Париж,1927, де навіть російську літературну мову 18. ст. об"явлено в значній мірі утвором українців.

9) Метода, що нагадує пародії на советський устрій в творах Дж. Орвелла "1984" або "Мыі" Є. Замятіна.

10) Згадаємо, що в 1939 р. про відношення Шевченка до Чернишевського в советській Україні писалось : "До голосу його (Шевченка) прислухались видатні діячі російської революційної демократії - Чернишевський і Добролюбов" (Газета "Комуніст" 20. червня 1939 р.). Цитую за І. Б о р щ а к о м "Україна", том VIII, 1953, стор. 647.

11) Ушинський, до речі, теж українець, про що іноді згадується в советських виданнях.

12) "Сочинения", том III, 1954 р.,стор. 171-2, примітка - стор. 652-7.

13) Див. про це В. П е т р о в . Куліш в п'ятдесяті роки. Київ. Видання Української Академії Наук.1928.

14) Пор. "Литературное Наследство" ,том 58, 1952. Відзиви про Плетньова (за індексом); Бенедіктов навіть усунений з перевиданих томиків "Малої Бібліотеки Поета".

15) Вірш Андрузького в "Записках НТШ", том 83, 1908, стор. 181-2.

16) До цитат в "Історії української літератури" варто відмітити,що, за винятком нечислених випадків, автори не вказують на джерела цитат. Приймаючи на увагу нахил авторів до фальшування фактів, треба цитати в деяких випадках вважати сумнів-

ними. Ще цікава риса: цитати з російських авторів наведено в українському перекладі, але якщо український письменник десь ужив російського речення, воно цитовано в російській мові!

I7) М. Зеров. До джерел. Передрук, Краків-Львів. 1943, стор. 143.

I8) Себто і проти вимог користи політичної; досить добра інтерпретація "В пущі" могла з'явитись в советській Україні свого часу в IX-му томі видання творів Лесі Українки (стаття писана П. Филиповичем). "В пущі" фактично спрямоване і проти позиції авторів нової "Історії української літератури", чого авторам, розуміється ліпше було не помічати!

I9) Інтерпретації творів Лесі Українки з суто національною проблематикою можна читати лише, як гумористичні. Але автори не вагаються згадати навіть антимосковську "Бояриню", знову підмінюючи національну проблематику соціальною (стор. 670); в той час, як письменниця зображає низький рівень московської культури 17. ст. взагалі, автори розділу твердять, що тут "зображений патріархальний побут бояр" (лише бояр?), проте "драма в цілому письменниці не вдалася"!

Б. Крупницький.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І СОВЕТСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Правдиве і глибоке вивчення доби Б. Хмельницького зв'язано в советсько-українській історіографії з прізвищем однієї людини – М. Грушевського. М. Грушевський переїхав в 1924 р. з-за кордону в советську Україну, і в цей період його життя і діяльності оформлюється та частина його монументальної "Історії України-Руси", яку надруковано в Києві в 1928–1931 рр. в двох великих відділах 9-го тому, що охоплює роки діяльності Б. Хмельницького, як гетьмана України¹⁾. Навіть і в советських умовах М. Грушевський залишився сам собою. Це відбилося і на його праці над Хмельниччиною. Він вів тут свою власну лінію, будучи цілком незалежним від бажань влади і настроїв громадянства. В цю переломову добу М. Грушевський належав як і раніше до останніх репрезентантів народницького напрямку, лише трохи з сильнішим підкресленням ролі "трудового" народу в історії, з певним загостренням соціального питання, що було, так би мовити, свіжою ремінісценцією бувшого голови держави на захоплення соціал-революціонерством²⁾.

То не дивно, що великий український історик ставився з скепсисом до визначних постатей української історії. Так само було і у відношенні до Б. Хмельницького. Політична роль Б. Хмельницького була для нього чимсь дуже проблематичним, хоч навколо його особи було дано цілу епопею, широкий, як море, образ доби, для з'ясування якої притягнуто було безліч архівних і інших матеріалів.

Але гетьман Б. Хмельницький – не є героєм М. Грушевського, і тенденція автора – народника цілком покривається висловом, що "не Хмельницькому – вождеві, а творчим стражданням українських народніх мас" присвячено працю³⁾.

Ще в популярних нарисах Історії України, яких появилася чимало з під пера М. Грушевського в перших двох десятиліттях ХХ ст., була дана досить позитивна оцінка засновника українсь-

кої держави, а в монументальній монографії про Хмельниччину (IX т.) автор уже приходять до висновку, що Б. Хмельницький був "великим діячем, людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями". Але цих здібностей не вистачало для розв'язання історичного вузла українського життя: "Як провідний, двигач і насильник мас – каже Грушевський – він показав себе дуже яскраво, але політиком він був невеликим і, поскільки керував політикою своєї держави, виходила вона не дуже мудра".

В очах М. Грушевського Хмельницький не був послідовним державником, що мав одну велику мету здобути незалежність козацької держави, не думав гетьман як слід і про інтереси народні, бо інакше не тримався б так уперто союзу з татарами, які завдали саме за Хмельницького стільки горя українським народнім масам. Нерозважною і незручною, на думку Грушевського, була і його політика супроти Москви. Взагалі в політиці Б. Хмельницького, за М. Грушевським, не було ні ясного плану, ні виразної державної ідеї, ні консеквентного проведення її в життя. Майже в тих же висловах, що й його вчитель В. Антонович, М. Грушевський підкреслює, що в політиці Б. Хмельницького зустрічались різні настрої і орієнтації, перехрещувались, боролись і навзаєм неутралізувались ⁴⁾.

І дійсно ця оцінка появилася після того, як стали відомими позитивні характеристики Б.Хмельницького з боку польського історика Кубалі ⁵⁾ і українського історика Вячеслава Липинського ⁶⁾. М. Грушевський навіть сам висловився, що він своїм критичним підходом (по суті скептичним підходом, бо грала ролю не стільки ґрунтовна і переконлива аналіза відповідних джерел, скільки загальна ідеологія автора) хотів запобігти "нездоровій ідеалізації доби й індивідуальності Б.Хмельницького", що на його думку мало місце в працях В.Липинського ⁷⁾.

Але грандіозна праця М.Грушевського була самотньою такого роду. Навіть в добу так званого українського ренесансу 1920-х років було небезпечно торкатися великих проблем українського минулого, особливо в широких монографіях її визначних діячів, а в першу чергу гетьманів. Можна ще було говорити про окремих діячів доби Б.Хмельницького, як це робив М.Петровський, або досліджувати діяльність Петрика (Ол. Оглоблин), або Полуботка

(М. Василенко). Зате було відкрите широке поле для аналітичних дослідів, і саме тут дуже заслужився відомий український історик М.Петровський, що в своїй великого розміру монографії про Літопис Самовидця дав чимало і для пізнання доби Б. Хмельницького ⁸⁾.

Але вже в 1929 р. прийшло до великих змін в розвитку Советської України. Доба ренесансу несподівано скінчилася. Нова, "генеральна" лінія Сталіна з основними гаслами колективізації і індустріялізації означала хрестовий похід не тільки проти українського селянства, але й проти української інтелігенції. Вона коштувала Україні мільйонів жертв, і під її нищівними ударами опинилася і українська наука взагалі і українська історична наука зокрема. Переслідувано не тільки українських істориків "буржуазного" напрямку, але й істориків-комуністів, і перші обвинувачення посипалися на голову марксиста М. Яворського за націонал-українські ухили, що він їх нібито виявив в своїх курсах історії України.

Але цей удар був тільки вступом до переведення реформ. В 1930 р. було реорганізовано Українську Академію Наук: історично-філологічний відділ був розв'язаний, залишилося тільки два відділи - фізико-математичний, тепер переіменований в природничо-технічний, і соціал-економічний, до якого приєднано було деякі комісії і секції бувшого історично-філологічного відділу. Історична секція взагалі щезла.

Наступила переходова ера Сталінської переоцінки цінностей. Навіть російська "школа" колись такого авторитетного М. Покровського попала в неласку, бо вона вважала найважливішим завданням втілення в схему історії Росії або Советського Союзу комуністичної доктрини. Новий підхід полягав саме в тім, що на перше місце було поставлено "великий" російський народ, якому належала провідна роля як головному носієві революції і комунізму та міродайному культурному факторові в історичному житті Східньої Європи.

Разом з тим наново було оцінено видатних державних мужів минулого, не виключаючи самих царів. Заслуги перед "родіною", особливо для її укріплення, поширення і возвеличення, знайшли особливо прихильну оцінку з боку советських можновладців. Вже

не стільки Стенька Разін і Пугачов характеризували відносини в старій, царській Росії, а скорше такі особистості як Олександр Невський, Іван Грозний, Мінін і Пожарський, Петро І, Суворов, Кутузов, герої севастопольської оборони й т.д.

Ця патріотична, суто кремлівська нота, що означала цілковиту перемогу російського націоналізму над льокально-республіканськими національними рухами, зв'язувалася з наказу Сталіна з підвищеною вимогою до досить ортодоксальної марксистської методи. Саме за редакцією Сталіна й вийшла "Історія Все-союзної Комуністичної Партії (большевиків)", яка давала основні напрями для діяльності кожного діяча, а тим більше вченого і історика.

В загальному це був період зверху диктованої і контролюваної наукової праці. Так це залишилося і по сьогодні. Міродайним був не науковий дослід, опертий на вільну співпрацю вчених, але наукове завдання згори, на наказ і для інтересів Кремля⁹⁾.

З новою реформою Академії Наук УРСР (1934), якої базою стали новозасновані наукові інститути, автономні інституції, підлеглі безпосередньо президії Академії, почав свою діяльність і Інститут Історії України (спочатку як Історично-археографічний інститут) при Академії Наук УРСР. В наслідок розгрому історичної науки в Україні йому були поставлені дуже важливі завдання. Після знищення "Яворщини" і підручників історії України, писаних цим першим українським істориком-марксистом, буквально не залишилося нічого, що можна було дати до рук високошкільної і середньошкільної молоді. Але замість підручників співробітники Інституту написали цілий ряд монографій, що охоплювали історію України (та й то неповно) з нового штандпункту. До них належала і монографія М.Петровського, найвизначнішого на ту пору історика України, під назвою "Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії 1648-1654" (Київ 1940, вип. IV).

Праці Інституту започаткували новий період в українсько-советській історіографії. Коли в 20-х роках можна було ставитися до Б.Хмельницького так або інакше, коли М.Грушевський

міг тоді висловлювати свою власну думку про великого гетьмана України, то тепер цьому прийшов кінець. Майже кожна історична фігура української історії під пильним доглядом Кремля діставала свій штамп, і від нього відступати було неможливо. Так, напр., характеризується гетьм. Івана Мазепу, Петра Дорошенка, Івана Виговського як зрадників України, бо Кремль зачислив їх до категорії тих, що зрадили ідею з'єднання України з Москвою і готові були шукати (та й шукали) інших орієнтацій ніж московська. А цього було досить.

Не оминув цього штампу і образ Б. Хмельницького. М. Петровський зовсім не заступав комуністичного напрямку і зовсім не належав - як історик - до прихильників ідеї наближення до Москви, а тим часом примушений був в своїй монографії змалювати Хмельницького хоч і в позитивному сенсі, але з особливим підкресленням не основного, на погляд української історіографії, факту, що від відірвав Україну від Польщі і створив українську козацьку державу, але що він з'єднав її з Москвою. Саме "воссоєдинение" було основною проблемою Кремля, і тому і Хмельницький мав бути тільки одним з найбільш переконуючих аргументів такого "воссоєдинения" ¹⁰⁾.

По суті, коли б не було ювілею 300-ліття "воссоєдинения" (1654-1954), то тематика, присвячена Б.Хмельницькому, залишалася б більше ніж скромною. Невже монографією можна назвати популярний нарис, присвячений Б. Хмельницькому, з під пера росіянина К. Осипова, що появився другим виданням в 1948 р. ¹¹⁾. Для автора, що не був обтяжений ні особливим знанням доби, ні особи самого Б.Хмельницького, характеристичне було повторення старих легенд про великого українського гетьмана, що був на його погляд українцем, "себто людиною російського походження", як він пояснює (стор. 109), - легенд, яких так багато усунув М.Грушевський і які вже перестала вживати новітня українська історіографія. Але, знавець з другої руки, Осипов знайшов відповідний тон славословлення Хмельницького в дусі новітнього советського напрямку - себто за об'єднання ним України з Москвою.

Все це писалося в наші часи, коли ще на советській Україні діяв такий знавець Хмельниччини як проф. М.Петровський. Ще перед ювілейним роком появилось чимало окремих доповідей, які

однаке присвячено було тільки поодиноким льокальним питанням або писалося в урядовому дусі і на диктат згори.

Як на зразок можна вказати на доповідь того ж самого М. Петровського під назвою "Первыіе сношения Богдана Хмельницького с русским правительством о присоединении Украины к России", виголошеній на науковій сесії Київського Університету імени Т.Г. Шевченка ¹²⁾. Лякчи представників "буржуазно-націоналістичної" історіографії (це вже стало свого роду канонем!), М.Грушевського і М. Кордубу ¹³⁾, автор намагається довести, що стосунки з Москвою існували вже в 1648 р., і що союзні переговори з нею були тільки продовжені в 1649 р. Вказується на важливе посередництво в цих стосунках єрусалімського патріярха Паїсія, який з доручення Б. Хмельницького мав відповідні розмови з міродайними людьми Москви та й з самим царем. М. Петровський посилається на те, що він знайшов нові архівні документи відносно ролі Паїсія і підготовляє їх до друку ¹⁴⁾. Все це дуже добре, а тим часом про Паїсія дещо знала і дотеперішня українська історична наука, а тим більше М.Курдуба і М. Грушевський.

Пізніший розвиток йде в напрямі розгортання і поглиблення проблематики доби з вищезазначеного штандпункту. Апогею досягає це в 1954 р. з нагоди святкування 300-ліття "воссоединения" України з Москвою. Підготовлення до святкування почалося заздалегідь. Уже в 1953 р. були видані Москвою останні директиви. В наслідок їх президія Академії Наук СССР, постановила видати : 1) три томи документів "Воссоединения" України з Росією в спільній праці Інституту Історії СССР, і Інституту Історії УССР, 2) Збірник статей зачитаних на ювілейнім засіданні Академії Наук СССР, 3)Збірник статей з нагоди "воссоединения", виданих Інститутом Історії і Інститутом Слов"язнознавства Академії Наук СССР та Інститутом Історії Академії Наук УССР і 4) популярно-наукові брошури про "воссоединение" пера українських професорів Гуслистого і Голубоцького ¹⁵⁾.

Саме святкування "воссоединения" набрало несподівано бучних форм. Воно відбулося головню весною 1954 р. і було зв"язано з цілим рядом високоофіційних ювілейних актів, засіданнь Всесоюзної і Київської Академії Наук і т.д. В Москві і Києві

відбулися військові паради, були організовані виставки документів, ілюстрацій і іншого матеріалу музейного і архівного характеру (напр., у Києві і у Львові). В Москві виставлено було оперу Данькевича "Богдан Хмельницький". Травневі гасла українських журналів "Вітчизна" й "Дніпро" були переважно присвячені 300-літтю "з'єднання". Також і в окремих республіках відбулися урочисті святкування¹⁶⁾. Не без відгуку залишилися й держави-сателіти: в Польщі з приводу 300-ліття мав виступати сам Хрущов, оскільки ця вістка є достовірною¹⁷⁾.

Особливо пильною виявилась преса, відгукуючись на свята повинню статей в журналах і газетах, починаючи з московських "Правда" і "Известия" і кінчаючи далекими провінційальними органами. В Києві з нагоди 300-річчя говорилося в підвищеному тоні (очевидно, на наказ згори) вже про "два великі народи", "два великі слов'янські народи"¹⁸⁾. В московських "Известиях" (15.3.54) Іван Цюпа писав, що "багатовікова історія людства не знає прикладу такої широкій, безкорисній, горячій дружби, як дружба і братерське єднання двох великих слов'янських народів - російського і українського"¹⁹⁾.

Зате значно стриманіше і обережніше виступали представники науки на весняній сесії (1954) Української Академії Наук, присвяченій 300-річчю з'єднання, в присутності гостей - репрезентантів Москви та інших советських республік. Тут все було побудовано за відомою вже схемою ведучої ролі великого російського народу, і тому реферати були присвячені таким темам, як "історичне значення об'єднання України з Росією", "господарська співпраця українського і російського народів", "ведуча роль прогресивної російської науки і творчої, дружельної співпраці російських і українських учених" та "благодійний вплив російської літератури на розвиток української літератури"²⁰⁾.

Чи появились заповіджені збірники і брошури (Гуслистою і Голубоцького), цього достовірно сказати не можна. Всі "газетні" статті були, очевидно, штампом, і писати їх було легко з огляду на точно зазначені орієнтовні лінії центрального уряду.

Правдивою ревелациєю була трьохтомово збірка документів, надрукована в 1954 р.²¹⁾. Три томи цього "Воссоединения" торкаються часів т.І - 1620-1647 рр., т.ІІ - 1648-1651 рр., т.ІІІ -

1651-1654 рр.

В усіх цих публікаціях, починаючи з 40-х років, є одна спільна риса. Нам здавалося б, що об'єднання вимагало поставлення в центрі особи Б.Хмельницького, як великого державного мужа. Але надиво ні Б.Хмельницький, ні навіть самі переяславсько-московські переговори не звертають на себе правдивої уваги советської науки. Ціла проблематика обертається не навколо осіб, хоч би і як видатних, але навколо тез. Диктована згори історія має бути безпосередньою вчителькою життя.

Слідкуючи за основними лініями розвитку дослідів над Хмельниччиною після М.Грушевського, мусимо взяти на увагу в першу чергу М. Петровського "Визвольна війна українського народу проти гнету шляхецької Польщі і приєднання України до Росії 1648-1654" ²²⁾ та те, що намічено в першому томі "Історії Української советської республіки" ²³⁾, праці, яку почато обробляти ще наприкінці 1947 р. і яка здається не була ще скінчена й в 50-х роках ²⁴⁾. Тут мав бути (за Шевчуком, там же) в першому томі окремий розділ про визвольну війну українського народу в 1648-1654 рр. під проводом Б.Хмельницького і про з'єднання України з Москвою. До цього приходить трьохтомовий збірник "Воссоединения" з 1954 р., що теж кінчається 1654 р.

Що все це значить? Де роки 1654-1657? Чому в різних виданнях вперто оминається останній період діяльності Б.Хмельницького, часи післяпереяславські аж до смерти гетьмана в 1657 році?

Відповідь ясна. Кремлеві був потрібний спрепарований Б.Хмельницький, що надавався б для широкої і переконливої пропаганди. А тим часом образ його як "воссоединителя" України з Москвою був би значно пошкоджений, коли б взяти на увагу його самостійну політику останніх років життя. Це не є в інтересах центру, бо прийшлося б після великого славословія проголосити врешті решт Хмельницького "зрадником" спільних інтересів, як їх Кремль розуміє. Факт той, що шляхи Москви і України саме після переяславсько-московської угоди після недовгої згоди різко розходяться: Москва мириться з Польщею вже в 1656 р. і обертає свою зброю проти Швеції, а Україна співпрацює зі шведами і далі воює з Польщею.

В "Історії СРСР" (в українській мові)²⁵⁾, виданій під редакцією проф. Г.М. Панкратової, теж говориться в окремому розділі про боротьбу українського народу проти Польщі. Згадується не тільки повстання 1648 р., Переяслав 1654 р., але й роки 1654-1657. В той час як в цій "Історії" Хмельницький виступає в рр. 1648-1654 як активний діяч, автори зовсім замовчують його пізнішу діяльність, говорячи тільки в самих загальних висловах про перемир'я Москви з Польщею (1656) та про війну шведсько-московську²⁶⁾.

Тепер зрозуміло, чому 300-річчя з'єднання грало таку важливу для Кремля роль. Це був свого роду кульмінаційний пункт, який дуже надавався для енергійної російської пропаганди про благодійний вплив Кремля і Москви в сучаснім Советському Союзі. Б.Хмельницький і переяславсько-московський договір були тільки засобом, щоб довести основну, дуже важливу для росіян, тезу про щасливе життя народів під управою Москви.

В репрезентаційному виданні "Вопросы Истории" появилася ще в 1953 р.²⁷⁾ редакційна (себто офіційного характеру) стаття, під виразною назвою "К 300-летию воссоединения Украины с Россией. Ненарушимая дружба братских народов". Тут було висловлено думку про те, що український народ століттями прагнув з'єднання з Москвою і що для нього Переяслав був зворотним пунктом в спільну батьківщину (інкорпорація!).

Спільна батьківщина означала і спільне походження. На основі цієї офіційної доктрини треба б говорити про "единую древнерусскую народность"²⁸⁾. Ця народність ніби стала основою Київської Русі з її високою культурою і блискучим розвитком на полі сільського господарства, ремесла і техніки, також військової техніки. Її назва "Русь" своя, льокального походження, а не якась варязька. В рамках цієї київської держави мали розвинутися всі східньо-слов'янські племена та сформувалися ті якості, які роблять спорідненими і близькими всі три племена східнього слов'янства: великорусів, українців, білорусів. Вплив цієї київської доби, мовляв, був остільки глибокий, що він залишив по сьогодні в свідомості всіх трьох віток ідеал єдності і спільного походження, мовного і культурного споріднення.

Ця свідомість, мовляв, була живою і в душах українського на-

роду. Тому й історичний розвиток України був наперед означений, тим більше, що Московська держава ніби використовувала кожна нагоду, щоб прийти з братньою допомогою українському народові то боевими припасами, то хлібом, то підтриманням колонізаційного руху українських мас.

Тому і можна ніби то назвати з'єднання України з Москвою. 1654 р. явищем прогресивного характеру. Для України це була гарантія, що вона під покровом Москви зможе розвиватися, не боячись ні польського, ні турецького, ні якогось іншого гнету. Бо український народ, мовляв, завжди мав в російському народі свою охорону і союзника ²⁹⁾.

Вихідний пункт нового представлення українського історичного процесу - це сугестія, бажання переконати українців, що Україна взагалі не в стані була незалежно існувати. Ще в 1941 р. висловлювалася в підручнику історії "Історія СРСР" (під ред. Г.М. Панкратової) думка, що "Війна 1648-1651 рр. наочно показала, що Україна власними силами неспроможна визволитися з польської неволі. Оточена з усіх боків сильнішими державами, Україна не могла в той час стати самостійною" ³⁰⁾. Скомпліковані історично-політичні умови на сході Європи в XVII ст. не сприяли ніби створенню незалежних національних держав, в тому числі і української. Для України, що перебувала під іноземним ярмом й сама в собі жила в напруженому стані при наявності політичних і економічних конфліктів (українська шляхта - українське козацтво і селянство) не залишалося іншого виходу, як опертя на союз з братнім російським народом і боротьба з його допомогою, за своє власне існування.

Саме визвольницька акція Москви, мовляв, надає її політиці характеру прогресивного, хоч і зовнішня її політика того часу відбиває в собі також і інтереси пануючої класи феодалів. Твердиться, що Україна, входячи в 1654 р. в склад російської "централізованої" держави (отже інкорпорація), рятувала себе від загрози з боку Польщі або Туреччини ³²⁾. Та й для України з'єднання з Москвою мало бути вигідним, бо Московська держава була ніби в економічному, політичному і культурному відношенні явищем більш прогресивним ніж шляхецька Польща ³³⁾.

І це пишеться про часи, коли блискача великошляхецька куль-

тура Польщі (XVI - XVII ст.) стояла на особливій висоті. Несподівано вона мала бути нижчою в порівнянні з Москвою! З сили активів відомо, що в середині XVII ст. московську культуру творили переважно українці як на полі освіти, так і на полі ремесла і техніки, робили себто люди, які приходили з країни, що так довго стояла під польським пануванням.

Переяслав являється в очах советських істориків ще з іншого боку цезурою. Коли до Переяслава український народ, мовляв, прагнув об'єднання з Москвою, то після Переяслава він був вірним братньому народові і таким залишився при всіх іспитах долі. Від Переяслава тягнуться нитки в минуле і майбутнє. Повстання Косинського, Наливайка, Федоровича, Сулими, Павлюка, Остриниці, Гуні, часи Сагайдачного - це ніби ті моменти, коли раз-у-раз пробивається народне бажання до з'єднання з Москвою. Особливо підкреслюється підданицька акція П.Сагайдачного ³⁴⁾, хоч в дійсності Сагайдачний саме був тим (а це промовчується!), що разом з польським королем Володиславом на чолі великої козацької армії воював проти Москви (1618).

Після Переяслава доводиться вірність українського народу на основі вже твердо встановленої схеми. Роки 1708-1709, 1812 і отчественная війна 1941-1945 доводять це ніби з повною очевидністю. Коли й бували зрадники, то серед проводу, а не братніх народів ³⁵⁾.

Щоб представити Переяслав в чисто московським ортодоксальним освітленні, треба було ще усунути одну важливу трудність. Що означало це приєднання України до Москви? Чи воно було "меншим лихом" для України, чи було московським благодіємством без усяких застережень?

Раніше, в 40-х роках теорія "меншого лиха" була офіційною доктриною, і ще в "Історії СРСР", редактованої Панкратовою, ясно і виразно сказано ³⁶⁾, що "перехід України до складу Руської держави був для України меншим лихом, ніж загарбання її панською Польщею чи султанською Туреччиною".

Теорія "меншого лиха" була спробою більш-менш реального трактування українсько-московської проблематики. Дійсно, Москва, як прогресивний фактор, як благодій і оборонець скривджених народів - ця думка була для самих росіян незвичною і не-

реальною. Царська Москва, що трималася по суті на співпраці великих землевласників-февдалів (бояр) занадто довго поборювалася власними істориками, починаючи з М.Покровського, щоб зразу перейти до ролі прогресивного чинника.

Але з часом, коли почався з ініціативи Сталіна процес виправдання старої влади (Олександра Невського, Івана Грозного, Петра I-го й т.д.), марксистська діалектика знову була поставлена до послуг Кремля і тим самим Москви. Благодійний вплив Москви і її ролю як оборонця народів тяжко було привести до згоди з теорією "меншого лиха". Тому в 50-х роках в російських історичних колах починають домагатися більш консеквентної лінії. Відомий в Советському Союзі історик Нечкіна пише в 1951 р. листа до редакції "Вопросы Истории" ³⁷⁾, де вимагає зречення від формули "меншого лиха", посилаючись при тім на переяславсько-московський договір як на зразок акту, що був тільки благодійним для України і ніяк не підходить під категорію "меншого лиха".

Ця думка знайшла підтримку і в А. Панкратової, на сьогодні може найбільш репрезентативного історика-марксиста Советського Союзу. Вона взагалі цю цілу дискусію про "менше лихо" назвала своєрідним блудом ³⁸⁾: мовляв, нема навіть потреби заперечувати реакційний характер колоніальної політики царизму. Вистачить вказати на той факт, що для багатьох народів існувала загроза з боку насправду реакційних держав як Туреччина й т.д. І тут єдиним виходом для цих народів було з'єднання з Росією, і це з'єднання не можна інакше схарактеризувати як вповні благодійним історичним актом. А крім того треба, на її думку, розрізнати між двома явищами царських часів: співпраця февдальних верхів неросійських народів з російськими буржуазними великими землевласниками - дворянами і як реакція на це - бойова спілка підбитих або з'єднаних народів з великим російським народом, себто з російською народньою масою ³⁹⁾,

Але в дійсності все це є діалектична фікція. Не було ні правдивої співпраці між верхами, ні між масами. Вказівки на участь українців в повстаннях Ст. Разіна і Ом. Пугачова та участь росіян (яких росіян?) в гайдамацькій повстанні 1768 р. на правобережній Україні ⁴⁰⁾ нічого не доводять, бо це були

воєнні епізоди. Також не було і правдивої співпраці між верхами, про що свідчать опозиційні настрої і навіть ворожість українського лівобережного дворянства до Росії в першій половині ХІХ ст.

В результаті, переяславсько-московський договір і діяльність Б. Хмельницького представляються советською історіографією як акти необхідні і неминучі для самої України. Тільки цим договором Україна врятувала себе і забезпечила свій національний розвиток ⁴¹). Більше того і Хмельницький і самий договір символізують собою взагалі об'єднання неросійських народів з Росією, як за царських, так і за советських часів. В цьому значення 1654 р. для верхівки, для Кремля. Теорія об'єднання - це разом і теорія визвольної боротьби, в якій Москва нібито грає роль визволителя. Цей ніби позитивний і прогресивний характер діяльності Росії на кожному кроці настирливо підкреслюється, напр., такою міродайною колегією як Президія Академії Наук Советського Союзу, коли вона з приводу цього питання звертається з закидами до Інституту Історії тієї ж Академії ⁴²).

Советська історіографія (російська, а разом з нею і українська) мала в цьому відношенні строго визначені інструкції, від яких не сміла відступати. Вона мусила добре розуміти, що справа не в Богдані Хмельницькому і не в Переяславі. Це тільки вихідні пункти для оправдання політики старої Москви і сучасної советської Росії, але пункти важливі з огляду на їх пропагандивні можливості.

Ці ювілейні голоси в пресі з приводу 300-ліття, наукові статі в збірниках, імпозантне видання про Переяславську угоду ("Воссоединение Украины с Россией") в трьох томах матеріалів 1954 р. (Москва) - це за наших часів остання фіксація відношення до Б.Хмельницького, відношення підкреслено позитивне, бо як же інакше дивитися на особу, що взяла на себе таке похвальне в очах Москви завдання, як "возз'єднання" України з Росією.

Воно не завжди так було. Ще порівнюючи недавно Москва не знаходила слів, щоб осудити діяльність великого українського патріота. Пригадаймо собі те, що писала "Большая Советская Энциклопедия", подаючи біографію і характеристику Б.Хмельницького т. 59 (Москва, Огиз РСФСР 1935, стор. 816-818).

Тут соціальний аспект поставлений на перше місце. Ще в центрі не додумалися до того, щоб вжити пам'ять українського гетьмана як свого роду символ для 300-літнього співжиття російського і українського народів, символ "дружби братніх народів". Ця фальшива романтика, викликана потребами самого російського націоналізму, в 30-х роках ще лише шукала свого вислову. Офіційне трактування особи Б.Хмельницького, висловлене в Большой Енциклопедии в 1935 р. виходило з тези, що г'етьман був "зрадник і заклятий ворог повставшого українського селянства". Ніби то вже з старих часів, ще до повстання 1648 р. він являвся заступником інтересів верхів української фєвдальної козацької старшини, яка прагнула до досягнення тих самих прав, що й фєвдали Польщі - польська шляхта.

Підкреслюється, що Б. Хмельницький стояв, правда, на чолі селянських повстань, але це робилося, мовляв, тільки для того, щоб примусити поляків до уступок. Бо його інтереси і інтереси селянства різко розходилися. Українські фєвдали хотіли порозумітися з польськими фєвдалами, і тим пояснюються умови "постыдного" Зборівського договору 1649 р., де за козацькою старшиною забезпечувалися всі фєвдальні права і в усіх шляхотських і монастирських маєтках відновлювалося кріпацтво, і ще більш ганебного договору Білоцерківського 1651 р. Там же пояснюється і жорстока розправа Хмельницького з народним повстанням: воно йшло далі його плянів, бо він добивався в основному лише признання рівноправності українських фєвдалів з польськими і тільки в останні роки боротьби прагнув до незалежності України. В своїй політиці щодо збунтованого селянства Хмельницький не раз користувався чисто провакаційними засобами, що мали на меті зламати силу селянського повстання. Під Берестечком своєю нерішучою і повільною тактикою він привів до того, що кримці зайняли позиції тимчасового неутралітету, а це надломило сили десятків тисяч повсталого українського селянства і дозволило старшині заключити вигідний для фєвдалів Білоцерківський мир. Ще більш зрадницьким було ставлення Хмельницького до повстанців під проводом Нечая, Богуна й інших. Тут український гетьман навіть не ховався під покришкою "неутралітету", але попросту давав безпосередню допомогу польським військам, що душили народ-

не повстання.

Хоч Б. Хмельницький і був спритним полководцем і дипломатом та знаходив союзників то в Туреччині і Криму, то в Швеції і Семигороді, проте він вперто шукав допомоги з боку Москви і вже в 1651 р. відправив своїх послів в Москву для союзних переговорів (йшлося про протекторат її над Україною, так само як уже раніше був визнаний протекторат Туреччини над Україною). Переговори з Москвою тягнулися 3 роки і закінчилися в 1654 р. відомим Переяславським договором, який знаменував собою союз українських феодалів з московськими і по суті юридично оформив початок колоніальної зверхності Росії над Україною. Опершися на значно побільшений клас феодалів, Хмельницький в цю пору хотів стати "самодержавним государем" України.

Стільки в Енциклопедії з 1935 р. Принаймі Енциклопедія перед 20 роками признає, що Хмельницький хотів бути "самодержавним государем" в Україні, що в наші часи в очах Москви було б великим злочином. Також признання, що наслідком Переяславського договору було колоніальне панування Росії над Україною, замість братерської любови, яку так сильно висувається наперед особливо в 50-х роках. Знову не припустиме твердження на сьогодні !

Те, що Б. Хмельницький ніби то зрадив українські маси під Берестечком і пізніше, це все тези, яких ніяк не можна довести. А коли їх все ж таки висувається, то це є та специфіка російського історіографічного думання, що не має меж, коли треба довести якусь тезу. В 30-х роках соціальне наставлення (без Мініних і Пожарських) було ще досить сильне, і тому природнім було будувати характеристику на антагонізмі між реакційним і феодалним Б. Хмельницьким і звичайною українською масою, що проголосила своє право на вільне, свободне життя.

Москва, як "старший брат" України, благодійний вплив першої на другу після Переяславського договору, прогресивний характер звязку між ними, не союз феодалів, а союз народів, народніх мас і їх взаємодопомога – це стоїть сьогодні на першому плані. Тому така велика різниця між тим, що проповідувала російсько-советська історіографія 20 років тому і тепер.

Бібліографічний показник і примітки .

I) Б.К р у п н и ц ь к и й . М.Грушевський і його історична праця. Видання Книгоспілки, Нью-Йорк, стор. XI й далі (Вступ до Історії України-Руси, т. I, Мих. Грушевського).

2) Порів. Б.К р у п н и ц ь к и й .М.Грушевський і його історична праця, там же, стор. XIV.

3) Б.К р у п н и ц ь к и й .Б. Хмельницький в світлі української історіографії, Арка, Мюнхен 1948, ч.3-4, стор.7 і далі.

4) Б.К р у п н и ц ь к и й .Б.Хмельницький в світлі української історіографії, Арка, Мюнхен 1948, ч.3-4, стор. 7.

5) Відомий польський історик, автор численних монографій про добу Хмельницького. Див. Д.Дорошенко. Огляд української історіографії, Прага 1923, стор. 152.

6) Особливої уваги заслуговує монографія "Україна на переломі 1657-1659", Відень, 1920 р.

7) Б.К р у п н и ц ь к и й .Б.Хмельницький в світлі української історіографії, Арка Мюнхен 1948, ч. 3-4, стор. 7.

8) М.П е т р о в с ь к и й .Нариси з історії України. I. Досліди над літописом Самовидця, Ніжин 1930.

9) В. К р у п н у с к у j, Die ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921-1941, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1941, t. 2/4, S. 150.

10)Див. В. К р у п н у с к у j . Die ukrainische Geschichtswissenschaft, ibid, S. 148 u. weiter.

II) Видав. "Молодая гвардия", Москва, 480 стор.

I2) Див. Вопросы истории, Москва 1949, ч. 4, стор. 156-158.

I3) Про Кордубу, як історика Хмельниччини див. Д.Дорошенко, Огляд української історіографії, стор. 197.

I4) В другому томі "Воссоединения" (II,Но.46) дійсно подається цінна справа про переговори єрусалимського патріярха

Паїсія в Москві, вперше тут надрукована.

15) Исторические науки в 300-летний юбилей воссоединения с Россией, Вопросы Истории, 1953, ч. 10, стор. 143.

16) Українські Вісті, Новий Ульм, 1954, ч.33-34,36, 39 й т.д.

17) Українські Вісті 1954 , ч. 27.

18) Українські Вісті 1954, ч. 27.

19) Українські Вісті 1954, ч. 27.

20) Українські Вісті 1954, ч. 33-34.

21) Воз"єднання України з Росією. Документи і матеріали в трьох томах" Видавництво Академії Наук ССРСР, Москва 1954. Під фірмою і співпрацею обох Академій Наук - ССРСР і УССР. Чорну працю цього збірника проробили українські вчені і кілька російських, але в загальному російська співпраця мала скорше характер провадження й контролю. У вступі (до I-го тому) так і сказано, що науково-археографічний провід здійснював "Сектор публикации источников Института Истории Наук ССРСР" (Л.А.Новосельський, Л.Н. Пушкарев) з притягненням представника Інституту Історії Української Академії Наук П. Шевченка. Так звана редакційна колегія цього технічно імпонуючого збірника складалася на половину з росіян, на половину з українців, як це виходить вже з люксової обгортки кожного тому: П.Н. Гудзенко, А.К.Касименко, Л.А. Новосельський, А.Л. Сидоров, Л.В. Черепнин, Ф.П. Шевченко. Отже міродаїну ролю грав Інститут Історії Академії Наук ССРСР. Це було важливо, бо від нього залежав добір відповідних документів.

22) Київ 1940, вип. IV.

23) XII Сесия Совета по координации научной деятельности Академий Наук союзных республик. Вопросы истории, Москва 1953, ч. 5, стор. 130-131.

24) Г. Ш е в ч у к . Научно-исследовательская работа Института Истории Украины в 1950 г. Вопросы истории 1951, ч.2, стор. 156-158. Деякі дані говорять, що перший том появилася, здається, в 1953 р., але ми його не бачили. Порів.Українські Вісті 1954,ч. 47.

Від Редакції. "Історія Української РСР" т. I, Київ 1953, ст.ст. 784, з малюнками й мапами, вже з'явилося в світ. В ній присвячено добі Богдана Хмельницького розділ VI "Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. "Возз'єднання України з Росією" (ст.ст. 210-263). Редакція має на меті присвятити спеціальну критичну рецензію цій продукції советської історіографії .

- 25) Видавництво "Радянська школа", Київ 1941, т. I.
- 26) Історія ССРСР, там же, стор. 190.
- 27) Москва 1953, ч. 12.
- 28) Порів. також вступ до "Воссоединения", т. I, стор. V.
- 29) К 300-летию воссоединения, Вопросы Истории, Москва 1953, ч. 12, стор. 3-6.
- 30) Київ 1941, стор. 189.
- 31) Порів. "Воссоединение", т. I, стор. VII.
- 32) "Воссоединение", т. I, стор. VII.
- 33) "Воссоединение", т. I, стор. XXV.
- 34) Див. "Воссоединение", т. I, ч. I.
- 35) Порів. К 300-летию воссоединения, Вопросы Истории 1953, ч. 12, стор. 3-6.
- 36) Київ 1941, стор. 189.
- 37) Москва 1951, ч. 4, стор. 44-48.
- 38) Пор. її ставлення в "Історії ССРСР" 1941, стор. 189.
- 39) Див. А. П а н к р а т о в а: Насущные вопросы советской исторической науки, Коммунист 1953, ч. 6, стор. 64 і 65.
- 40) К 300-летию, Вопросы Истории 1953, ч. 12, стор. 6, 7, 18.
- 41) Историческая наука в СССР. О 300-лет. юбилее воссоединения с Россией, Вопросы Истории 1953, ч. 10, стор. 142.
- 42) Отчет о деятельности Института Истории АН СССР в марте 1953 г. перед президиумом Академии Наук СССР, Вопросы Истории 1953, ч. 5, стор. 126.

Б.Левицький.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ - 1955 РІК

(Стан на 1 липня)

В історії Комуністичної Партії України останніх років є дві важливі події, які уможливають накреслити точнішу картину організаційно-політичних відносин в КПУ на сьогоднішній день. Цими подіями є два з'їзди КПУ, а саме XVII з'їзд, що відбувся 23-25 вересня 1952 року і XVIII, що відбувся 23-26 березня 1954 року. Підчас обох цих з'їздів провідники Комуністичної Партії України проголосили цілий ряд офіційних даних про стан КПУ. Ці дані уможливають поробити певні висновки щодо чисельного стану партії, її розвитку, як також щодо характеру і напрямних діяльності. Крім цих даних використовуємо інформації, що були проголошені в советській щоденній пресі, або в офіційних виданнях КПСС і КПУ. Головне завдання статті - показати сьогоднішні відносини в КПУ і сьогоднішні напрямні її діяльності.

Загальні інформаційні дані про КПУ

Дані про чисельний стан членства Комуністичної Партії України були проголошені на XVII і опісля на XVIII з'їздах партії. Ці дані є слідуєчі :

	<u>XVII з'їзд 1952</u>	<u>XVIII з'їзд 1954</u>
Членів	676 190	780 615
Кандидатів	101 642	53 162
	777 832	833 777

Ці числа показують, що між 1952 і 1954 роками членство Комуністичної Партії України збільшилось на 55 945. Ця цифра одначе вимагає дуже важливого пояснення. Цифра членства КПУ з 1954 року охоплює також нову українську область Крим з 32 000 членами й кан-

дидатами.. Тому дійсний приріст членства Комуністичної Партії України між 1952 і 1954 р.р. виносить приблизно 24 000 членів і кандидатів. Поскілки в 1954 році, в часі Переяславських святкувань, проведено спеціальну кампанію в Україні за вступлення до комуністичної партії, треба признати, що цифра приросту 24 000 нових членів є доволі мала.

Членство КПУ в своїй основній масі належить до 51 207 партійних організацій. В часі ХУІІ з'їзду КПУ, себто в 1952 році, Комуністична Партія України мала лише 48 352 первинних організацій. Ці дані показують, що поміж 1952 і 1954 р. сітка КП України збільшилася на 2855 первинних парторганізацій. Тому, що кількість партійних організацій Кримської області не є відомою, не можна мати точних уявлень про розбудову мережі партійних організацій в Україні впродовж останніх двох років.

Якщо йдеться про дислокацію членства КП України, то загальну картину дає нам слідуєча таблиця :

	<u>1952 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Київський Обком ^{х)}	100 000	94 000
Харківський "	80 000	84 000
Сталінський "	75 000	83 000
Дніпропетрівський "	60 000	70 000
Одеський "	55 000	61 000
Зах.Україна	100 000	100 000

(На основі числа делегатів на ХІХ з'їзд КПСР : один делегат на 5000 членів).

(На основі числа делегатів на ХУІІІ з'їзд КПУ: один делегат на 1000 членів).

Хоча ця таблиця не показує зовсім точно кількості членів у поодиноких областях України вона все таки дає загальний погляд на дислокацію членства КПУ. Як бачимо, головна маса членства Комуністичної Партії України концентрується в п'ятих обкомах. Перед веде столиця України - Київ і Київська область із 100 000 членів, дальше Харків, Сталінськ, Дніпропетровськ і Одеса. Найгірше стоїть справа з членством в західніх областях

х) Обком = Обласний Комітет (Партії).

України. Тут в сімох обкомах - Волинським, Дрогобицьким, Закарпатським, Львівським, Ровенським, Станіславським, Тарнопільським, приблизно стільки само членів, скільки в одному Київському обкомі.

Персональна обсада апаратів КП України між
XVII з'їздом (вересень 1952) і липнем 1955.

Центральний комітет КП України (вибраний на XVIII з'їзді КПУ

Ч л е н и :

Н.М. Александров	І.С.Грушецький	Д.С.Коротченко
П.Н. Ангеліна	Н.М.Гурєєв	Я.Г.Крейсер
С.Н. Андріанов	А.І.Давидов	Я.Н.Кривенко
Н.Р. Важан	А.І.Денисенко	П.Ф.Кривонос
К.В. Баранов	П.Е.Дорошенко	Ф.К.Кругляк
А.М. Барановський	В.Н.Дружинін	М.Г.Кузьменко
Т.Г. Барильник	Ф.І.Дубковецький	Я.М.Кузнець
В.А. Бегма	А.А.Єпишев	Н.М.Килаков
К.Е. Бондар	І.А.Іванов	Л.І.Кухаренко
А.І. Ботвинов	О.І.Іващенко	К.С.Литвин
Н.Д. Бубновський	І.П.Івонин	М.К.Лазуренко
Н.Д. Буркацька	І.П.Казанець	А.С.Маленкін
І.Т. Валігура	Н.Т.Кальченко	В.С.Марков
В.Н. Валуєв	К.С.Караваєв	М.М.Марченко
І.М. Ваш	А.П.Кириленко	Є.С.Морозова
В.І. Войтовський	А.І.Кириченко	К.Ф.Москалець
А.І. Гаєвой	К.С.Кисляков	І.Д.Назаренко
К.Н. Галицький	В.К.Клименко	Д.І.Найдек
Д.Г. Гапій	Н.Н.Климченко	В.Ф.Нікітченко
П.А. Гмир"я	І.Л.Коваль	С.М.Новіков
М.В. Гнатенко	С.А.Ковпак	В.П.Онищенко
А.С. Голик	І.К.Козюля	Г.П.Онищенко
С.Г. Горшков	І.Д.Компанець	А.В.Палладин
С.К. Гор"юнов	В.Г.Ком"яхов	Д.Х.Панасюк
М.С. Гречуха	І.С. Конєв	К.Д.Петухов
І.Є. Гришко	А.Є.Корнійчук	А.П.Поборчий

Н.В. Подгорний	І.І.Стафійчук
Д.С. Полянський	М.М.Стахурський
М.М. Попов	Ф.Т.Степченко
М.А. Посмітний	Т.А.Строкач
К.І. Поченков	С.Н.Тарасов
М.А. Пашин	В.Н.Тітов
М.Г. Рогинець	С.І.Тищенко
Н.М. Рожанчук	І.І.Туряниця
А.П. Рудаков	П.Г.Тичина
М.Х. Савченко	А.Ф.Федоров
Г.Л. Сахновський	А.Т.Чеканюк
В.К. Сімінський	В.І.Чуйков
І.С. Сенін	Г.Г.Шевель
М.С. Синиця	Г.І.Шевчук
П.Є. Синяговський	П.Л.Шупик
М.С.Слободянюк	Ф.К.Щербак
М.С. Співак	

Кандидати до Центрального Комітету КП України

Д.І.Адамець	А.П.Єременко	Ф.І.Пізнак
Ф.Г.Ананьченко	І.І.Єсипенко	Г.П.Пінчук
Р.В.Бабійчук	Є.Г.Клименко	Д.П.Пізнячевський
К.М.Балакірев	А.Г.Коваль	Д.М.Прикордонний
Н.К.Білогуров	Ф.Т.Коваль	Н.Є.Прусаков
П.М.Безкровнов	П.С.Козлянюк	Л.О.Речмедин
А.А.Булгаков	М.М.Конопкин	Ф.Н.Решетняк
Г.П.Бутенко	О.С.Кременчугська	П.В.Рудницький
С.Д.Виштак	Д.Д.Лелюшенко ^{-Мурай}	Н.Н.Савков
С.Г.Голубар	С.Ф.Маліков	А.І.Селиванов
В.С. Григор"єв	І.Г.Месенцев	А.П.Сидоренко
П.Ф.Гриценко	І.Т.Назаренко	В.В.Скрявін
В.І.Гісєв	Г.С.Нежевенко	Є.Д.Сорока
Ф.Л.Додь	П.Ф.Нощенко	В.В.Степичев
І.І.Дядик	Ю.І.Пантелюк	А.А.Титаренко
П.М.Єлистратов	М.М.Підтиченко	М.Я.Ткачук

Г.І.Третяков	П.А. Усов	В.В.Щербицький
С.Я.Троценко	Є.Н.Хохоль	А.Ф.Чернявський
К.А.Трусов	В.А.Зипанович	С.А.Червоненко
В.П.Тульчинська	П.Є.Шелест	І.І.Яворський
Г.А.Турбай	Ф.І.Шинкаренко	С.С.Якименко

Ревізійна комісія КП України

Г.В.Бакланов	С.Н.Косенко	В.А.Пешков
І.Ю.Бігунець	І.Ф.Левченко	Н.Т.Подольський
Ч.Г.Блятон	Г.П.Литовченко	Д.М.Прилюк
Н.Є.Гавриленко	І.М.Логвин	М.А.Рудич
І.Х.Головченко	І.К.Лутак	М.А.Руденко
Г.Г.Демент"єв	М.Є.Малущенко	І.С.Савел"єв
В.П.Іванов	П.А.Мазуй	М.В.Слонь (+)
В.Т.Калачев	Л.М.Месюренко	В.І.Смирнов
В.А.Коваль	Ф.Я.Мокроус	С.В.Судейко
Ф.Є.Косицький	А.М.Мужицький	І.Г.Філонов
Н.А.Колосов	С.С.Нечипорук	П.Ф.Храпунов
М.К.Кондратюк	Я.Є.Пашко	І.С.Щокале
Ф.І.Коротков	О.І.Передерий	А.Р.Щербина

Бюро - Президія ЦК КП України

<u>ХVІІ з"їзд -1952</u>	<u>ХVІІІ-1954</u>	<u>стан на 1.5.1955</u>
(Бюро ЦК КПУ)	(Президія ЦК КПУ)	
<u>Члени:</u>	<u>Члени :</u>	<u>Члени :</u>
Л.Г.Мелніков	О.І.Кириченко	О.І.Кириченко
О.І.Кириченко	М.В.Подгорний	М.В.Подгорний
Д.С.Коротченко	Д.С.Коротченко	Д.С.Коротченко
А.А.Гречко	О.Є.Корнійчук	М.С.Гречуха
М.С.Гречуха	М.С.Гречуха	Н.Т.Кальченко
Н.Т.Кальченко	Н.Т.Кальченко	І.С.Сенін
Л.Р.Корнієць	Л.Р.Корнієць	І.Д.Назаренко
І.С.Сенін	І.С.Сенін	
І.Д.Назаренко	І.Д.Назаренко	

Кандидати :

Г.Є.Гришко
З.Т.Сердюк
О.І.Струєв
М.В.Подгорний

Кандидати :

Г.Є.Гришко
З.Т.Сердюк

Кандидати :

Г.Є.Гришко
І.С.Конєв
В.І.Чуйков

Секретаріат ЦК :

1952

Л.Г.Мельніков
О.І.Кириченко
І.Д.Назаренко

1954

О.І.Кириченко
М.В.Подгорний
І.Д.Назаренко

1955

О.І.Кириченко
М.В.Подгорний
І.Д.Назаренко
О.І.Іващенко
М.Д.Бубновський

Відділи Центрального Комітету КП України

(стан на 1 липня 1955 р.)

Андрієнко, Леонід Васильович	- завідує відділом сільсько-го господарства.
Бурмістров, Олександр Олександрович	- завідує відділом вугільної промисловости.
Кириленко, Микола Миколайович	- завідує відділом промисловости товарів широкого вжитку.
Пашко, Яків Юхимович	- завідує відділом пропаганди і агітації.
Лазебник, Ю.А.	- замісник завідує відділом пропаганди і агітації.
Савельєв, Іван Степанович	- завідує відділом машинобудівництва.
Сердюков, Микола Павлович	- завідує відділом будівництва і міського господарства.
Червоненко, Степан Васильович	- завідує відділом науки і культури.

Вівдиченко, Іван Іванович	- завідувачий відділом партійних органів.
Дружинін, Володимир Михайлович	- завідувачий відділом при ЦК для Каховської ГЕС.
Тарасов, С.Н.	- голова парткомісії ЦК
Чеканюк, М.С.	- директор партшколи ЦК
Гольнєв, М.С.	- редактор "Комуніста України".

Обкоми КП України :

<u>1950 р.</u>	<u>1953 р.</u>	<u>1954 р.</u>	<u>Листопад 1955 р.</u>
<u>Вінницький обком</u>			
М.М.Стахурський	М.Д.Вубновський Г.І.Шевчук	М.Д.Вубновський М.К.Фурман Л.Г.Бугаєнко П.О.Дорошенко	П.О.Дорошенко П.П.Козир
<u>Волинський обком</u>			
І.І.Профатілов С.А.Павленко М.К.Фурман	І.С.Грушецький	І.С.Грушецький Ю.Ф.Пономаренко	І.С.Грушецький Ю.Ф.Пономаренко
<u>Ворошиловоградський обком</u>			
А.І.Гасвой	В.К.Клименко Г.Я.Ємченко Бакакін	В.К.Клименко Г.Є.Ємченко В.Є.Половенко	В.К.Клименко Г.Є.Ємченко В.Є.Половенко
<u>Дніпропетровський обком</u>			
Л.І.Бережнев	А.П.Кириленко	А.П.Кириленко В.В.Щербицький В.Я.Клімушев	А.П.Кириленко В.В.Щербицький В.Я.Клімушев

1950 р. 1953 р. 1954 р. Липень . 1955 р.

Дрогобицький обком

С.А.Олексенко	С.А.Олексенко	Д.Г.Гапій	Д.Г.Гапій
	А.І.Устенко	А.І.Устенко	А.І.Устенко
	Шелех		
	Різниченко		
	Циша		

Житомирський обком

С.П.Костюшенко	О.Ф.Федоров	О.С.Федоров	О.С.Федоров
Р.В.Бабійчук			П.Р.Шапран

Закарпатський обком

І.Д.Компанець	І.М.Ваш	І.М.Ваш	І.М.Ваш
І.М.Ваш	В. Повх	В. Повх	М.В.Повзик
Д.М.Тарахонич	М.В.Повзик	М.В.Повзик	
М.В.Повзик			
М.Ф.Бойко			

Запорізький обком

Г.В.Єнютін	А.І.Гаєвой	А.І.Гаєвой	А.І.Гаєвой
	Жуков	Ф.Я.Мокроус	Ф.Я.Мокроус
	Лисак	В.І.Шкабатур	В.І.Шкабатур

Київський обком

Й.А.Бегма	Г.Є.Гришко	Г.Є.Гришко	Г.Є.Гришко
	О.І.Іващенко	П.Ю.Шелест	П.Ю.Шелест
		П.Т.Тронько	П.Т.Тронько

(Іващенко до лист.
1954 р.)

Кіровоградський обком

А.А.Гриза	В.В.Позаненко	Л.І.Найдек	Л.І.Найдек
		Ф.Г.Мартинів	Ф.Г.Мартинів
		В.А.Шамовський	В.А.Шамовський

1950 р. 1953 р. 1954 р. Липень 1955 р.

Кримський обком

Д.С.Полянський	Д.С.Полянський
Л.Г.Мезенцев	Л.Г.Мезенцев
Б.М.Гульчак	М.П.Суркін
М.І.Карпенко	
В.Є.Кмязника	

Львівський обком

В.В.Позаненко	С.Т.Сердюк	М.К.Лазуренко	М.К.Лазуренко
	М.К.Лазуренко	Р.В.Бабійчук	Р.В.Бабійчук
		В.Ф.Джугало	В.Ф.Джугало

Миколаївський обком

А.П.Кириленко	А.С.Маленкін	А.С.Маленкін	А.С.Маленкін
	Позняков	А.С.Пінчук	А.С.Пінчук
		І.А.Король	І.А.Король

Одеський обком

О.О.Єпішев	О.О.Єпішев	О.О.Єпішев	О.О.Єпішев
	В.С.Марков	Козирев	О.П.Чернявський
			Козирев

Полтавський обком

В.С.Марков	М.М.Стахурський	М.М.Стахурський	М.М.Стахурський
М.С.Співак		А.С.Черченко	А.С.Черченко
		Г.Д.Базилевич	Г.Д.Базилевич

Рівенський обком

В.Д.Чучукало	О.І.Денисенко	О.І.Денисенко	О.І.Денисенко
	Т.С.Жуков	І.В.Журавель	Т.В.Журавель
		П.Т.Солейко	П.Т.Солейко

1950 р. 1953 р. 1954 р. Липень 1955 р.

Сталінський обком

А.І.Струєв	А.І.Струєв	І.П.Казанець	І.П.Казанець
		І.І.Дядик	І.І.Дядик
		Р.І.Кигинько	Р.І.Кигинько

Станіславський обком

М.В.Слонь	П.К.Щербак	П.К.Щербак	П.К.Щербак
		Я.І.Лисенко	Я.І.Лисенко
		П.В.Йова	П.В.Йова

Сумський обком

А.П.Кондратенко	А.П.Кондратенко	В.Г.Ком"яхов	В.Г.Ком"яхов
			В.А.Карбовничий
			В.С.Волгін

Тернопільський обком

В.Н.Дружинін	Г.І.Шевчук	Г.І.Шевчук	Г.І.Шевчук
		О.П.Дебелей	О.П.Дебелей
		М.О.Петрик	М.О.Петрик

Харківський обком

В.М.Чуразв	Н.В.Подгорний	В.М.Тітов	В.М.Тітов
		О.О.Булгаков	О.О.Булгаков
		А.Д.Скаба	А.Д.Скаба

Херсонський обком

Г.Є.Гришко	В.П.Онищенко	В.П.Онищенко	В.П.Онищенко
	Даниленко	В.Н.Дружинін	Л.П.Татаренко

Хмельницький обком

І.С.Грушецький	В.А.Бегма	В.А.Бегма	В.А.Бегма
		Д.Г.Садовниченко	І.Ф.Левченко
		М.І.Максюта	М.І.Максюта
		М.Мехеда	

1950 р. 1953 р. 1954 р. Липень 1955 р.

Черкаський обком

В.І.Вольтовський	В.І.Вольтовський
С.Ю.Радомський	С.Ю.Радомський
М.Є.Малущенко	М.Є.Малущенко

Чернівецький обком

Д.Г.Гапій	І.Д.Компанець	І.Д.Компанець	І.Д.Компанець
	І.Г.Горобець		

Чернігівський обком

М.Г.Рогінець	М.Г.Рогінець	В.С.Марков	В.С.Марков
	Потапенко		П.Х.Куманьок

Аналіза персональних перемін в центральних апаратах КПУ

Якщо порівняти персональний склад Центрального Комітету КПУ в 1954 році з Центральним Комітетом 1952 року, то, властиво, якщо йде про керівників Компартії України немає тут спеціально важливих змін. Генерал армії Попов Н.М., генерал полковник Галицький К.Н., генерал Колпак С.А., міністр внутрішніх справ Строкач Т.А., голова комітету Справ Державної Безпеки Нікітченко Б.Ф., які були дотепер кандидатами в ЦК, були вибрані членами Центрального Комітету. Таксамо між членами комітету бачимо теперішнього маршала Чуйкова В.І. - командира Київської військової округи.

Якщо йдеться про загальні переміни, то можна зауважити доволі значне зміцнення українського елементу в новому Центральному Комітеті. Слідуюча таблиця показує різниці в цьому відношенні х).

х) Подано за журналом "Остевропа", Штутгарт, серпень 1954, стаття Б.Майснер "Сов. Союз - огляд - Україна".

	<u>1952 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Члени ЦК КПУ		
українці	61,7 %	72 %
росіяни й інші	38,3 %	28 %

Дуже важливі зміни з 1952 р., ті, що характеризують сьогоднішній стан, відбулися в Бюрі, пізніше в Президії ЦК як також в Секретаріаті. Зміни ці відзеркаляють певні глибші процеси, до яких прийшло після смерти Сталіна в цілому Советському Союзі як також і в Українській ССР. В червні 1954 року знято з посади першого секретаря КП України Л.Г.Мельнікова, що був до цього часу диктатором України. Він прибув на Україну у грудні 1947 року разом з Хрущовом з Москви. По національності він росіянин, який до цього часу ніколи не був на Україні. Хрущов зробив його вже в 1948 році першим секретарем сталінського обкому, а пізніше другим секретарем ЦК КП України. Коли в 1949 році Хрущов повернувся в Москву до праці в секретаріаті ЦК КПСС, Мельніков став першим секретарем ЦК КП України. З його іменем пов'язується русифікаційна політика КПУ між 1949 і 1953 роками і переслідування українського культурного життя, переслідування спочатку тільки "українських буржуазних націоналістів", а пізніше в 1952 році також "єврейських буржуазних націоналістів". Усунення Мельнікова пояснювалось офіційно засудженням КПартією України його русифікаторської політики в західньо-українських областях.

Це усунення потягнуло за собою радикальну переміну укладу сил серед керівної верхівки КПУ. На місце Мельнікова був іменований першим секретарем ЦК КПУ О.П. Кириченко і в такий спосіб пораз перший від багатьох років фактичним керівником Компартії в Україні став українець.

Другою важливою зміною, що сталася в цьому ж часі, був аванс М.В.Подгорного. На XVII з'їзді КПУ він був вибраний в кандидати бюро ЦК КПУ. Він мало кому відомий в Україні. В 1952 році він з'являється на посаду першого секретаря Харківського обкому. На цій посаді він, виявився близьким співробітником Мельнікова. Він є теж відповідальний за далекойдучі русифіка-

ційні заходи в Харківській області. Тому, що за даними з приватних джерел Подгорний походить з України, треба припускати, що його раптовне висунення на посаду другого секретаря ЦК КПУ було пов'язане потребою знайдення якоїсь нової форми рівноваги між українським і російським крилом в КП України. Третім секретарем залишився українець І.Д.Назаренко.

Дальші важливі зміни в секретаріаті ЦК КПУ відбулися в листопаді 1954 року. Тоді було іменовано двох нових секретарів ЦК КП України, а саме дотеперішнього другого секретаря Київського обкому О.Г. Іващенко і дотеперішнього першого секретаря Вінницького обкому М.Д. Бубновського.

В президії Комуністичної Партії України відбулися одночасно також подібні зміни. До нової президії увійшов О.Е.Корнійчук і М.В.Подгорний. В листопаді 1953 року вибув з президії КПУ Л.А.Корнієць, який 26.XI.1953 р. був іменований міністром заготівель СРСР. В зв'язку з заявою Корнійчука про відхід від партійної і державної праці треба вважати, що з весною 1954 року Корнійчук вибув з членів президії ЦК КПУ. Одночасно між кандидатами в члени президії КПУ на місце Сердюка З.Т., який перейшов на посаду першого секретаря КП Молдавії, увійшли теперішні маршали І.С.Конєв і В.І. Чуйков.

Поскільки зміни в самій верхівці Комуністичної Партії України, себто в президії і секретаріаті ЦК КПУ в 1953 і 1954 рр. треба вважати за дуже важливі, то водночас треба ствердити, що зміни в обкомах КП України в тому ж самому часі були дуже незначні.

В Харківському обкомі на місце Подгорного прийшов Д.М.Тітов. В Сталінському обкомі усунено з посади першого секретаря обкому А.І. Струєва. Поскільки Струєв в 1952 році був кандидатом у бюро ЦК КПУ, себто оскільки належав він до числа тринадцяти найвизначніших функціонерів КП України, треба вважати усунення Струєва за одну з найважливіших перемін в апаратах обкомів КП України. На місце Струєва прийшов І.Е.Казанець, який до того часу був секретарем Макіївського Міського в Сталінській області. На посаду першого секретаря Чернігівського обкому прийшов дотеперішній другий секретар Одеського обкому В.С.Марков. В Кіровограді з'явився на посаду першого секретаря Л.І.Найдек. У

зв'язку з переходом першого секретаря Вінницького обкому Бубновського до праці в секретаріаті ЦК, відбулася основна реорганізація Вінницького обкому.

Якщо йдеться про відносини в Кримському обкомі, то видається, що по сьогоднішній день положення там не зовсім ясне. В 1951 році першим секретарем Кримського обкому був П.Тітов. Після прилучення Криму до України наступила реорганізація Кримського обкому. Спочатку 1954 року було обрано першим секретарем Кримської області Д.С.Полянського та чотирьох інших секретарів. Спочатку 1955 року відбулася нова реорганізація Кримського обкому і на посаду третього секретаря прийшов М.Д. Суркін, який був теж в лютому 1955 року обраний депутатом до Верховної Ради України.

На підставі даних, які проголосив Кириченко в часі ХУІІІ з'їзду КП України, як також на основі біжучих звідомлень, що появлялися в щоденній українській пресі, треба припускати, що великі перемини відбулися на посадах секретарів низових партійних клітин в цілій Україні, зокрема ця акція прибрала на силі спочатку 1955 року, коли Комуністична Партія України, згідно з інструкціями, які обов'язували цілу КПСС, розпочала систематичну акцію усування "бездарних і збюрократизованих" елементів з посад низових партійних організацій. Також незалежно від цієї акції йшло постійне намагання обсадити посади секретарів низових клітин політично більше виробленим елементом, переважно абсолювентами партійних шкіл. В звіті Кириченка на ХУІІІ з'їзді говориться напр., що 867 партійних функціонерів було послано на посади секретарів, або інструкторів партійних організацій в райкомах, з того 417 на посади секретарів райкомів і 456 на посади секретарів колгоспних партійних організацій.

З вище сказаного можна зробити слідуєчі висновки: В 1953 - 54 рр. відбулися дуже важливі зміни у верхівці компартії України, тобто в президії і в секретаріаті, але якщо йдеться про обкоми, себто про середніх партійних функціонерів, то положення в обкомах можна схарактеризувати як дуже стабільне. Зате в низових партійних клітинах починаючи з райкомів, відбулися докорінні персональні зміни. На основі звідомлень з преси треба припускати, що ці зміни тривають далі і є тенденція обсадити

посади секретарів низових партійних організацій, зокрема організацій в колгоспах і МТС елементом, який, головню з огляду на ~~актуальні~~ господарські завдання, краще надається на ці посади.

Ідейно-політичний стан КП України

Ідейно-політичний стан КП України в сучасну пору пов'язується з двома дуже важливими фактами. Поперше — в Комуністичній Партії України, подібно зрештою як і в цілій КПСС, відбувся впродовж останнього року процес "відтеоретизовання" партії і переставлення цілої діяльності в "нерозривний зв'язок з виконанням практичних господарських завдань". В такий спосіб було усунено примусовість ідеологічно-світоглядowego школення членів і запроваджено засаду добровільности у вивчанні комуністичної теорії. Цю постанову переведено в Україні в такий спосіб, що більшість членства КП України вивчає марксизм — лєнізм поза партійними заняттями, приватно. Фактично, одначе, можна ствердити, що в цілій компартії України відбувається процес повного занепаду всякої ідеологічної роботи. "Радянська Україна" з 15 квітня ц.р. пише про це :

"Здійснення принципу добровільности у політичному навчанні привело в цьому році до істотних змін системи партійної освіти. Значно зменшилось число комуністів, які вчаться в гуртках і політшколах, збільшилась кількість самостійно-вивчаючих Марксизм-Лєнізм. У Хмельницькій області цього року більше половини комуністів вивчають марксистсько-лєнінську теорію самостійно".

На підставі подібних пресових повідомлень треба припускати, що в цілій Україні більше як 75 % комуністів вивчають марксизм-лєнізм "самостійно". Тому, що властиво не має ніяких можливостей контролювати, як далеко комуністи мають успіх в самостійному вивченні проблем марксизму-лєнізму, не можна знайти в советській пресі ніяких позитивних даних про стан ідейно-політичного школення комуністів. Одначе тривожні голоси в советській пресі вказують на те, що в дійсності комуністи скористались з нової інструкції про добровільність ідеологічного школення і перестали взагалі займатись теоретичними проблемами. Ко-

муністична партія України намагається цю справу розв'язати в такий спосіб, що побільшує число лекцій і консультацій та розбудовує при всіх обкомах групи лекторів. Однак советська преса не робить з цього таємниці, що такі заходи є в дійсності лише півзаходами, що ідеологічна праця компартії України увійшла в фазу цілковитого застою.

Лише для прикладу зачитуємо "Радянську Україну" з 20 березня цього року, яка в передовиці під заголовком "Поліпшувати керівництво партійної освіти" звертає увагу на ідеологічний занепад серед членів КПУ :

"Багато партійних комітетів і первинних парт-організацій ще не забезпечили належного керівництва навчанням комуністів. Вони не роз'яснили членам і кандидатам партії, що принцип добровільності не звільняє комуніста від виконання встановлених статуту КПСС обов'язків систематично працювати над піднесенням своєї свідомості, володінням основ марксистсько-ленінської науки. Принцип добровільності означає, що комуністи можуть самі визначати якими шляхами вони будуть виконувати ці обов'язки".

Другою причиною, що зумовляє критичний стан на ідейно-політичному відтинку КП України, є стан важкої ідеологічної кризи, що заіснувала серед теоретиків КПСС після смерті Сталіна. Комуністичні теоретики КП України піддержали, в спосіб далеко більше консеквентний ніж теоретики в інших республіках, так званий "новий курс" Маленкова і вважали за потрібне всіма зусиллями теоретично підмурувати заходи, відомі під цією назвою. Теоретичний журнал ЦК КП України помістив цілий ряд статей, в яких українські теоретики намагались з марксистського становища доказати потребу рев'ізії сталінізму головно, передовсім, якщо йде на господарському відтинку. Ліквідація "нового курсу" спочатком 1955 р. загострила ще більше відносини на ідеологічному відтинку КП України. Комуністична партія України була змушена засудити ті погляди українських теоретиків. У лютневому номері журналу "Комуніст України" засудила редакцію, в спеціальній деклярації за надруковані попередньо статті українських теоретиків. В цій деклярації читаємо таке :

"В номері першому "Комуніст України" за 1955 рік надруковано статтю М.Герасименка "Про соціалістичне

відтворення". В статті міститься неправильне положення про те, що в найближчі роки темпи зростання виробництва засобів споживання перевищуватимуть темпи зростання виробництва засобів виробництва. На основі непорівнянних даних автор статті М.Герасименко зробив висновок, що положення про переважне зростання виробництва засобів виробництва в процесі розширеного соціалістичного відтворення на сучасному етапі будівництва комунізму виступає в "особливій формі". Аналогічного характеру помилка допущена і в статті О.Ноткіна. "Виробництво і споживання при соціалізмі" (журнал нр. 4 за 1954 рік). Допущені в статтях антинаукові погляди перекручують дійсне становище в розвитку нашої соціалістичної економіки, суперечать марксистській формулі про необхідність переважного зростання виробництва засобів виробництва, політиці Комуністичної партії".

Вправді в цьому випадку головню йшлося про відтинок господарський, але в попередніх роках саме "Комуніст України" був сильно атакований також за ідеологічне відхилення на відтинку національної і культурної політики КП України. Для прикладу можна згадати статтю в "Комуністі" з листопада 1952 року під заголовком "Серйозні недостатки журналу "Комуніст України". З цієї ж статті довідуємось, з яким великим запізненням і явною неохотою засуджували теоретики українські статті українських авторів на літературні теми, що в них доказувалося, що українські письменники-демократи Іван Франко і М.Коцюбинський були родоначальниками пролетарської літератури на Україні. "Комуніст" писав тоді, що "это утверждение ведет к обособлению, отчужденности развития украинской демократической литературы от развития русской пролетарской литературы, родоначальником которой был А.М.Горький". Але так само Інститут української літератури і Інститут філософії Академії Наук Української ССР не виявляли охоти заперечувати цю теорію. Ми пригадуємо це лише тому, щоб показати, що вже давніше ідеологічні питання в українській КП були серйозною проблемою загального радянського масштабу. Вправді тепер, після смерті Сталіна старі питання і старі спори втратили частинно свою актуальність, зате на іншому відтинку, а саме на відтинку теорії господарства, відхилення українських теоретиків від головної лінії прибрали на сили.

Цей стан повного хаосу серед теоретиків КП України є другою важливою причиною її глибокої ідейно-політичної кризи.

Для школення кадрів КП існує в Україні ціла сітка партій-

них шкіл. В Києві існує так звана Республіканська трирічна партійна школа при ЦК КП України. Також кожний обком має свою власну трирічну партійну школу. Крім того в Українській ССР є 14 постійних однорічних партійних курсів. На XVIII з'їзді КПУ заявив Кириченко, що в цих школах річно вчиться 4000 партійних, державних і комсомольських функціонерів.

В зв'язку з закінченням навчального року в системі партійної освіти помістили українські газети в квітні ц.р. багато матеріалу про стан навчання в цих школах. "Радянська Україна" 28 квітня ц.р. пише, що "стан навчання в партійних школах допускає цілий ряд недоліків і хиб". Так само тут показується, що боротьба з нехиттю комуністів до теоретичних питань являється одною з найпекучіших турбот КП України. "Радянська Україна" пише, що

"комуністи використовуючи засаду добровільності не виконують статутного обов'язку підносити свою свідомість, вивчати марксизм-ленінізм. На словах вони вибрали самостійний метод, а фактично не вчать-ся. Проти таких комуністів треба спрямувати громадську думку. Партійні організації повинні вести рішучу боротьбу з безтурботністю окремих комуністів до питань теорії".

Трудна ситуація, яка існує в партійних школах залежить не лише від ідейного хаосу, який заіснував серед теоретиків КП України, але також ще від низького рівня викладачів в партійних школах. ЦК Комітет КПУ старається цю проблему розв'язати в такий спосіб, що організує постійно, що якийсь час, семінари викладачів партійних шкіл. На таких семінарах викладають найкращі сили і в такий спосіб йде намагання піднести рівень освіти й знання викладачів. Але також і на тих семінарах відзеркалюється ідеологічна криза, в якій знаходиться компартія України. Викладачі уникають теоретичних питань і обмежуються або до історичних тем, або до актуальних господарських.

В зв'язку з новим навчальним роком в партійних школах ідуть з боку ЦК КП України, як також з боку ЦК КПСР, рішучі заходи для піднесення ідейно-теоретичного рівня навчання в партійних школах. Плануються нові учбові програми з марксизму-ленінізму, історії комуністичної партії Советського Союзу та но-

ві програми з філософії. Зусилля, спрямовуються зараз в передовсім, в тому напрямі, щоб учительський персонал партійних шкіл зацікавити цими справами. Отже, якщо заіснувала б якась поправа на цьому відтинку, то це не мало би дуже великого впливу на положення в цілій компартії України.

Нехіть комуністів до теоретичних питань, глибока ідеологічна криза серед теоретиків і верхівки компартії, все це є факти, які не можуть залишитися без сліду на цій генерації в Україні, яка зараз пов'язана з компартією. Цей стан ще й тому погіршується, що розмір незаінтересування до теоретичних питань серед комсомолу України є ще більший, як в рядах компартії.

КП України і сільське господарство

Головні зусилля ЦК КПУ і цілого партійного апарату концентруються на сільськогосподарському відтинку життя республіки. Основною праці на цьому відтинку є рішення пленуму ЦК КП України, що відбувся між 15 і 17 лютого ц.р. в присутності першого секретаря ЦК КПСР М.С.Хрущова. Постанови цього пленуму визначають завдання, які КП України мала б виконати в найближчому часі на сільськогосподарському відтинку. Основні постанови цього пленуму є такі: збільшення виробництва зерна, забезпечення до 1960 року валового збору зерна в республіці, не менш одного мільярда вісімсот вісімдесят міл. пудів зерна, збільшення, вже в 1955 році, посівної площі кукурудзи до п'яти міль. гектарів. В рішеннях цього пленуму можна знайти так само інші постанови щодо збільшення виробництва м'яса, молока, яєць, вовни, та інших продуктів, як також про збільшення кормової бази і дальшу механізацію сільського господарства України.

Комуністична партія України ставить перед всіма членами завдання боротися за здійснення рішень лютневого пленуму ЦК КП України. В зв'язку з тим вжито цілий ряд заходів, щоб партійні організації на селі поставити в авангарді боротьби за здійснення цих рішень. Головними заходами були : боротьба за піднесення відсталих колгоспів та МТС, розгорнення у великих масштабах

так званої "шефської допомоги" селу та реорганізація сільських парторганізацій.

На основі офіційних повідомлень, які поміщуються в совєтській республіканській і загальній пресі, треба припускати, що лише у малесенькій мірі вище згадані заходи привели до якогось успіху. В основному показалося, що Комуністична Партія України, зокрема міські партійні організації, не мають відповідних кадрів, які були б ознайомлені з проблемами сільського господарства. Показалося, що в деяких обкомах партійні організації зуміли лише "статистично" вив'язатися з завдань, що, мовляв, стільки і стільки сотень партійних функціонерів перейшло на роботу в колгосп, але фактично цей перехід нічим не причинився до покращання справи на селі.

Класичним прикладом може бути в цьому випадкові інформація В.Тітова першого секретаря Харківського обкому, що була поміщена в "Комуністі" з березня 1955 року. В цій статті подав Тітов дані про справді грандіозний розмах акції допомоги відсталим колгоспам і сільському господарству в Харківському обкомі. В статті Тітова читаємо: -

"За период, прошедший после сентябрьского Пленума ЦК КПСС, в МТС и колхозы области переведено свыше 2300 специалистов сельского хозяйства. Значительно укреплены руководящие кадры МТС. С предпринятый Харькова послано для работы в качестве директоров МТС 23 человека, главных инженеров - 43, участковых механиков и заведующих мастерскими - 195 человек. Теперь все главные инженеры и более 60 % директоров МТС области - люди с высшим образованием; большинство обладает необходимыми знаниями и практическими навыками. Из районных организаций выехало на постоянную работу в колхозы 912 коммунистов и свыше 3400 комсомольцев. Кроме того, из Харькова направлено 960 специалистов в сельское хозяйство ряда областей Украины и соседних областей РСФСР".

В цій же самій статті Тітова читаємо, що за останній час взагалі вислано понад 3000 чоловік, в тому 1495 комуністів, на роботу в колгоспи або на різні посади в партійних первинних організаціях. Все це робить враження, що перекинення людей з міста в сільське господарство є тепер однією з найбільших акцій КП України. Але в дійсності це лише цифри роблять таке вра-

ження. Недовго після цього, як в московському "Комуністі" була поміщена згадана стаття Тітова, появилася в "Радянській Україні", 20 квітня 1955 р. передова стаття під заголовком "Старанно і вимогливо добирати кадри для села". В цій статті ось що читаємо про відносини в Харківському обкомі:

"Про безвідповідальне ставлення партійних організацій до добору кадрів для колгоспів говорить ще й такий факт. Харківський міський партії, намагаючись, очевидно, швидше позбутися клопоту з добором, нашвидкоруч рекомендував обкомові партії велику групу товаришів для роботи на село. В обкомі теж не дуже уважно поставились до цього і, в основному, погодилися з рекомендаціями міському. Тимчасом переважна більшість рекомендованих товаришів не мають потрібних організаторських здібностей, не відповідають високим вимогам, які ставляться до керівників колгоспів. І це в Харкові, місті, що має першокласні кадри !"

Це лише для ілюстрації, як насправді виглядає акція допомоги партії селу. Тоді, коли в Харківському обкомі, де знаходиться один з найкращих діючих партійних апаратів України, ця акція не дала в дійсності серйозних успіхів, то треба припускати, що в інших обкомах положення є на багато гірше. Це підтверджують численні дописи в українській пресі, з яких виходить, що новоприбулі "помічники" причинилися до ще більших безпорядків в колгоспах і що ця акція привела не до поправки, але до зниження продуктивності господарства країни.

Щоб рятувати ситуацію ЦК КПУ вирішив дуже пізно, бо приблизно аж в квітні цього року, здержати цю акцію перекидування партійних функціонерів і міських спеціалістів до праці в сільському господарстві та водночас доручив усім обкомам зорганізувати негайно спеціальні курси для всіх бажаючих виїхати на роботу на селі. Українська телеграфна агенція РАТАУ проголосила 10 травня ц.р. комунікат про організацію таких спеціальних курсів. Цей комунікат звучить так :

"В більшості обласних центрів розпочали роботу спеціальні курси для працівників, відібраних для керівної роботи в колгоспах.

В Українську сільськогосподарську Академію на організовані курси для працівників, які виявили бажання працювати в колгоспах, в перший день навчання прибула група близько 100 чоловік. Заняття розпочались зступною лекцією першого секретаря Київського

обкому партії тов. Г.Є.Гришка про завдання, що стоять перед працівниками сільського господарства по виконанню рішень партії та уряду по крутому піднесенню сільського господарства. До читання лекцій залучені ректор сільськогосподарської Академії професор П.Д.Пшеничний, член-кореспондент Академії наук УРСР професор Т.Т.Демиденко, професор Т.А.Гірко та інші.

В ході навчання на курсах слухачі відвідають Київську науково-дослідну станцію тваринництва "Терезіно", де ознайомляться з механізацією трудомістких процесів, і Білоцерківську машинно-тракторну станцію. В колгоспі ім. Шевченко, Києво-Святошинського району, слухачі ознайомляться з досвідом ведення багатогалузевого господарства. Голова цього колгоспу т. Столяр розповість про свій досвід роботи.

В лабораторіях Української сільськогосподарської Академії слухачі вивчатимуть агротехнічне вирощування та способи одержання гібридного насіння кукурудзи. На дослідних ділянках будуть проведені практичні заняття слухачів по вивченню передових методів вирощування сільськогосподарських культур.

Розпочались також заняття на курсах при Харківському, Одеському, Ворошиловоградському, Сімферопольському сільськогосподарських інститутах. З лекціями про завдання, накреслені партією та урядом по крутому піднесенню сільського господарства, виступили секретарі обкомів партії". (РАТАУ).

Ось так, бачимо, що ціла акція за зміцнення кадрів села входить тепер в зовсім нову фазу. Якщо ця акція мала б дати якісь успіхи, такі успіхи можливі лише в дальшому майбутньому, після того як передбачені для села кадри будуть відповідно перешколені.

Повище сказане стосується не лише господарських організацій, але також і партійних організацій в колгоспах і МТС. Не зважаючи на великі переміни, які відбулися на посадах первинних парторганізацій на селі, советська преса не може замовчати того факту, що говорити про успіх було б забагато.

Проте нам видається, що іншого роду заходи, вжиті ЦК КПУ на селі, в великій мірі спричинилися до зміни стилю роботи низових партійних організацій. Ці заходи мали на меті відбюрократизувати партійний низовий апарат, скоротити до мінімуму число засідань, зорганізувати програми засідань і дискусію так, щоб засідання мали практичний і діловий характер. Не зважаючи на різні критичні голоси советської преси треба припускати, що ці заходи були успішними і що акція відбюрократизування низових

партійних організацій сьогодні стоїть в КП України далеко краще; як справа відбюрократизування обкомів і центральних апаратів КПУ.

КПУ і культурний сектор

В культурній політиці Комуністичної партії України зайшли певні зміни після усунення Мельнікова з України. До того часу стояла ціла культурна політика КПУ під знаком постійної і все-сторонньої пропаганди русифікаторства. Вправді толеровано українську мову в літературі і в частині шкільництва, то все ж таки найважливішим завданням культурної політики КПУ було до того часу підтримування явного русифікаторства передовсім у високих школах і взагалі в цілому житті Української ССР. Після упадку Мельнікова з'явилися симптоми, які вказують на те, що явно русифікаторський курс в дечому загальмований. Усунення Мельнікова було мотивоване тим, що він "русифікував Західню Україну".

Від цього часу на культурному секторі помітні виразні полегші для українського елементу. В комуністичній пресі України появляються часто статті, в яких апелюється до зберігання чистоти української мови, щоб диктори в українському радіо, учителі і т.д. знали українську мову. Так само знання української мови висувається як передумова прийняття до більшості вищих шкіл України і на різні урядові посади. З початком 1955 року створено в Україні союзно-республіканське міністерство високих шкіл з міністром Б.А. Ковалем на чолі.

Було б однаке помилкою припускати, що Центральний Комітет Комуністичної партії України не лише на словах, але також і на ділах був здібний виправити "Мельніковські перекручення національної політики". Дані, які спублікував В.Фелікс в газеті "Вперед" (Мюнхен) за жовтень 1954 року, показують, що після усунення Мельнікова відсоток зрусифікованих шкіл і ВУЗ"ів в Україні не зменшився. Більшість ВУЗ"ів і майже половина технікумів в Українській республіці мають далі викладову мову російську. Зокрема ці високі школи в Україні, які є підпорядковані Всесоюз-

ним органам в Москві, мають викладову мову російську, а тому, що за даними, які В.Фелікс подає, половина всіх студентів Української республіки, цебто 296 000 вчиться саме в тих школах, доводиться ствердити, що, не зважаючи на усунення Мельнікова, ЦК КПУ не зумів перевести на ділі дерусифікацію високого шкільництва. Лише сільськогосподарські і педагогічні вищі школи є майже цілковито зукраїнізовані. Так само шкільництво, яке розбудовується на провінції є далеко більше українізоване, як шкільництво міське, не зважаючи на те, що український елемент в більшості міст. України є на сьогодні переважаючий.

Одним з дуже важливих відтинків діяльності КП України є видавничий сектор. В порівнанні з роками за життя Сталіна політика КП України на цьому секторі виявляє певні відмінності, головню тому, що тираж книжок і газет, видаваних українською мовою є помітно більшим, як в минулих роках. За даними, які оголосив Ю.Лазебник в "Комуністі України" за квітень цього року, є зараз в Україні 14 республіканських, 7 обласних і 3 університетських книжкових видавництв. Коли в 1913 році на Україні було випущено книг українською мовою всього 400 000 примірників, то в 1954 році загальний тираж книжок українською мовою виносив 72,5 мільйонів. В 1955 році видавництва Української республіки мають випустити 2432 назви найрізноманітніших за своєю тематикою книг і брошур, загальним тиражем 81,5 мільйонів примірників.

Незалежно від книжкових існує в Україні величезна мережа газетних видавництв. Крім центральних пресових установ, кожний обком видає свою власну газету і також більшість районних комітетів (райкомів) України має свої власні районні газети. 75 відсотків газет України друкуються українською мовою. Зокрема на увагу заслуговують літературно-наукові журнали, видавані в українській мові, а саме "Жовтень", "Вітчизна" і "Дніпро". Редакції тих журналів намагаються тримати живий зв'язок зі своїми читачами.

КПУ і проблема молоді на Україні

Поруч занепаду ідеологічної роботи, положення в комсомолі

України являється одною з найбільше критичних проблем в сучасну пору для КП України. На ХІІ з'їзді ВЛКСМ (за "Правдою" 21 березня 1954 року) подав тодішній секретар ЦК комсомолу України Шевель дуже загальні дані про чисельний стан комсомолу України, говорячи про "полумил онный отряд комсомольцев республики". Точних даних про стан комсомолу України немає. Правдоподібно сьогодні в Києві навіть не знають точного числа членів комсомолу. В Україні відбулися ті самі процеси загальної деморалізації і політичної незаінтересованості молоді, як і в цілому Советському Союзі. Однак в Україні ці процеси прибрали ще спеціального характеру, поскільки період другої війни і німецької окупації привів до специфічних конфліктів між апаратами КП України і цілою молодшою підкупаційною генерацією. До цього долучилася ще нестійкість політики ЦК КПУ в відношенні до комсомолу України. З одного боку Москва вимагала від ЦК КПУ, щоб найбільше число українських комсомольців виїхало в Казахстан, тоді коли ЦК КП і взагалі республіканські державні органи хотіли, щоб українські комсомольці в першій мірі були до диспозиції країни і щоб в першій мірі руками комсомольців причинитися до збільшення продуктивності тваринництва і вугільної промисловості України.

Наприкінці 1953 року відбулася реорганізація Центрального Комітету комсомолу України: виключено двох членів бюро Центрального Комітету Л.К.Шендрика і П.Є. Дідковського. На пленумі, в жовтні 1953 року, було обрано новий секретаріат ЛКСМУ в такому складі: Г.Г. Шевель, І. В.І. Дрозденко ІІ, С.К. Кирилова, С.В. Тарасов, Л.К. Балясна. "Радянська Україна" з 2 березня ц.р. повідомляє, що на новому пленумі в березні ц.р. було зроблено нові зміни в проводі Секретаріату ЦК ЛКСМ. На місце Шевеля, який перейшов на партійну роботу, вибрано першим секретарем В.І. Дрозденка, а другим секретарем М.К.Кириченка.

В обидвох випадках відбувалися ці зміни при наявності другого секретаря ЦК УКП Подгорного і в пресі опубліковано достатні дані, які дозволяють припускати, що всі ці зміни пов'язані з незадовільним політичним і організаційним станом в комсомолі України.

Як ми вже передше сказали, одною з важливих причин деморалі-

зації комсомолу були різnorodні акції Центрального Комітету КПУ. І так в 1954 році вимагалось від комсомолу України, щоб принаймні 25. тисяч комсомольців переїхало до праці в Казахстан. За Даними Шевеля на ХІІ з'їзді ВЛКСМ в Москві з 25 березня 1954 року, на той час переїхало більше II 000 молодих добровольців з України за комсомольськими путівками в Казахстан. З початком 1955 року, після відомого зібрання комсомольців в Москві 7 січня, відбулася також і в Україні акція за виїзд комсомольців у Казахстан. Акція ця дала дуже мізерні висліди і число комсомольців, які зголосилися на виїзд у Казахстан було таке мале, що преса взагалі цю акцію замовчала.

Ця акція за виїздом комсомольців у Казахстан, спочатку місяця січня цього року, була теж останньою акцією того рода в Україні. В наступних місяцях Центральный Комітет КПУ пропагував серед комсомолу України акцію переходу комсомольців до праці на село, головнo, в тваринницькі фарми. Якщо вірити сов.пресі, ця акція в різних обкомах дала дуже поважні висліди і число комсомольців в тваринницьких фармах і в відсталих колгоспах дуже велике. Починаючи з травня цього року Центральный Комітет КПУ розпочав нову акцію, а саме - перекидування комсомольців у Донбас. Поскілки з сов. преси знаємо, що вугільна промисловість України від років не виконує плянів, треба припускати, що акція переїзду комсомольців у Донбас буде одною з найбільше серйозних і що з огляду на пекучі потреби Донбасу всі попередні акції, головнo, за виїздом в Казахстан, підуть в забуття.

Загальна характеристика положення Комуністичної Партії

України

Комуністична Партія України в порівнанні до компартій інших республік Советського Союзу є більше закоріненою в державно-бюрократичних апаратах республіки. Тоді, коли в Советському Союзі були, головнo, в 1954 році, помітно виразні непорозуміння поміж партійними і державними апаратами, положення в Україні було зовсім відмінне. Поміж апаратом КП України і поміж дер-

жавними апаратами республіки існує найтісніша співпраця. Це треба пояснити в першій мірі зміною політики Центрального Комітету КП України, який, після смерти Сталіна і після падіння Мельнікова, щораз більше враховував українські республіканські інтереси. Вже на XVIII з'їзді КП України українські комуністи гостро критикували недецентралізовані союзні міністерства і вимагали творення союзно-республіканських міністерств. Так, наприклад, міністр чорної металургії Української ССР С.І. Тищенко вимагав реорганізації всесоюзного міністерства транспорту, перший секретар Сталінського обкому І.П.Казанець критикував тоді союзне міністерство вугільної промисловости. Так само інші, критикуючи всесоюзні міністерства, вимагали їхньої децентралізації. Провідники Української компартії, використавши ситуацію після смерти Сталіна, вирішили виторгувати максимум від Москви для своєї республіки і тим самим піддержали вони ці тенденції, які панують серед державних бюрократичних апаратів України. Треба припускати, що це переставлення української бюрократії на позиції "республіканського патріотизму" було головним тлом, на якому відбулася глибока координація і злиття партійних і державних апаратів Української ССР.

При цьому треба зауважити, що зміна ця є передовсім вислідом переваги українського елемента в апаратах Комуністичної Партії України. Але дані, які опубліковуються в українській пресі, говорять про те, що після усунення Мельнікова і засудження політики обсаджування посад "не місцевими елементами", також місцеві російські елементи в Україні піддержують децентралізаційний курс і є так само за дальшу емансипацію державних республіканських апаратів України (пр. дискусія на XVIII з'їзді КПУ).

Однією з важливих подій, які безперечно мають певне відношення до політичних процесів в КПУ, є реабілітація цієї української генерації, яка в часи другої світової війни перебувала під німецькою окупацією. Як відомо, все це населення, як також і "остарбайтери" були всі на спеціальному положенні. За життя Сталіна говорилося явно про те, що ці люди обтяжені п'ятном не-льояльності проти своєї батьківщини. Зокрема советські органи з надзвичайною підозрілістю ставилися до молодшої української ге-

генерації та до цієї генерації, яка в часи німецької окупації мала якесь відношення до антифашистського резистансу. Наприкінці 1954 року відбулися в партії драматичні події, у висліді яких було офіційно регабелітовано цілий ряд українських партизанів. "Партийная жизнь" 17 грудня 1954 року помістила статтю заступника Голови Комітету Партійної Контролі при ЦК КПСС П. Комарова, в якому теж згадується про ці події. В цій статті читаємо:

"Недавно ЦК КП України принял решение о реабилитации и восстановлении в партии ряда активных участников партизанского движения. Вместо того, чтобы разобраться в фактах, отдельные работники Винницкого областного и городского комитета партии безответственно и необъективно подошли к рассмотрению вопроса о деятельности подпольной организации в годы войны в тылу врага. Вокруг некоторых бывших подпольщиков и партизан была создана нездоровая атмосфера, их обвинили в антипатриотическом поведении во время пребывания на территории, временно оккупированной гитлеровскими захватчиками, расследование велось неправильными методами, тенденциозно. ЦК КП Украины отменил это решение, восстановил членами партии товарищей, обвиненных бессознательно. Работники, виновные в необъективном подходе при рассмотрении вопроса о партизанской деятельности советских патриотов, привлекаются к партийной ответственности".

Події в Винницькому обкомі треба вважати лише як приклад ; подібні історії відбулися в цілій Україні. МГБ-партійні апарати продовж сімох років переслідували, головню, українську молодь, яка в часи під німецькою окупацією в самостійний спосіб поведилась і яка, хоча організувалася в підпільні комсомольські організації, не дуже радо втримувала зв'язки з так званим "Штабом українських партизан", який знаходився за фронтом. Регабілітація цієї молоді відбулася при кінці 1954 року і її треба вважати початком радикальної зміни відношення Комуністичної Партії України в цьому питанні. В парі з конкретними заходами в партії деякі відгуки подибуємо також в українській літературі. Згадати хоч би останню драму Корнійчука "Крила" або повість Некрасова "У рідному місці". Таким чином чистка і переслідування населення, що перебувало під німецькою окупацією і "остарбайтерів", були в Україні засуджені.

Поскільки в цьому випадку мається до діла з полагодженням дуже серйозного конфлікту, що виникнув наприкінці 1945 року, а саме конфлікту компартії, в першій мірі, з молодю українською генерацією, треба вважати, що маємо тут до діла з подією дуже важливою для дальшого розвитку КПУ. Це все пов'язується з глибшими соціалогічними перемінами в советській Україні, які почалися після смерти Сталіна. Не зважаючи на чистки і на русифікацію, з кожним роком число української бюрократії в УССР стає щораз більше. Після смерти Сталіна відбувся в Україні процес консолідації української бюрократії і одночасно процес її політичної емансипації на фоні республіканських партійних і державних апаратів. Цей процес є на нашу думку найважливішим явищем зпоміж останніх подій в Україні.

Комуністична партія є на загаль непопулярною в Україні. Якщо пригадаємо, що населення Української Советської Соціалістичної Республіки виносить сьогодні понад 42 мільйони, то число 833 777 членів партії є дуже мале. Якщо порівняти кількість членів і кандидатів компартії в Україні зі станом членства КПСС, тоді побачимо, що положення компартії України є дуже мізерне: в цілому Советському Союзі є понад 7 мільйонів партійців. Це означає, що в Україні їх є дещо більше як 10 %. Тим часом Україна становить біля 20 % всього населення ССРСР. Ми вже вище сказали, що зокрема в західних українських областях Комуністична Партія України є дуже слабкою. Коли в червні 1953 року було усунено Мельнікова провідники української компартії сподівалися, що їм вдасться положення в західній Україні поправити. Тим часом, однак, по сьогоднішній день, партійні організації в західній Україні є дуже нечисельні. Так само комуністи зі західних областей не відіграють поважнішої ролі в апаратах партійних і державних України. Компартія України є в першій мірі виразником бюрократичних сил України і зв'язок її з широкими народними масами селян і робітників є незначний.

В компартії України дві проблеми мусять викликувати серед провідників тривожні настрої. Перше, це повний занепад всякої ідеологічної роботи серед членства КПУ. Ми вже звернули увагу на причини цього явища. Треба однак ще раз підкреслити, що стан цей мусить витиснути своє п'ятно на сучасній генерації, укра-

їнських комуністів, для якої теоретичні проблеми, марксизм-ленінізм є проблемами щораз більше далекими. Друга справа, яка мусить тривожити провідників компартії України, це проблема кадрів і проблема молоді. З наведеної на початку статті таблиці персональної обсади КП України бачимо, що ці кадри є доволі обмежені, що число провідних, надійних і здібних функціонарів КП України є дуже мале; що немає ніяких ознак, які вказували б, що на зміну сьогоднішній середній генерації в надрах КП України готуються нові молодші кадри, що були б здібні з успіхом перейняти спадщину старшої генерації. Цей стан ускладнюється через повну деморалізацію молоді України, через безпорядки, які існують в комсомолі України, через загальну політичну байдужність комсомольців і української молоді. Тут треба також шукати причини, чому сьогоднішні провідники КПУ, які в більшості належать до середньої генерації (35 до 50 років) за всяку ціну намагаються сконсолідувати свої ряди, уникають радикальніших суперечок і взаємних конкуренцій. Компартія України є не лише знаряддям української бюрократії, вона є теж твором, який тісно пов'язується зі середньою генерацією українського народу під сучасну пору. Вона не має ветеранів, бо вони в більшості перестріляні Сталіном. Вона не має теж і молоді, бо процеси відчуження молоді від партії після 1945 року були в цілому Советському Союзі дуже глибокі. В Україні ці процеси ще більше підсилювались льокальними конфліктами цілого населення з комуністичними бюрократами.

Докладніша аналіза персонального складу сьогоднішнього керівництва КПУ показує ще одну характеристичну рису цієї частини української підсоветської генерації, яка кермує сьогодні апаратом КПУ. Більшість членів Центрального Комітету і майже 75 % відсотків секретарів обкомів КПУ висунулися на передові позиції в апаратах КПУ в часи другої світової війни, як організатори комуністичної партизанки і антифашистського підпілля в Україні, організованого з доручення ЦК КПУ. Цей факт має важливе значення для зрозуміння спеціальних позицій сьогоднішніх кадрів КПУ. Ці кадри є в своїй основі українські, поскільки, з стратегічних причин, Сталін наказав уживати, як головних організаторів підпілля в німецькому тилу, людей, що знають місцеву

мову і які можуть легко порозумітись з населенням. Але одночасно цей елемент показався сталінізмові вірним елементом, і довіря до себе здобув в найтяжчому для советської системи періоді воєнних часів. Цей факт є важливим для розуміння глибокої ізоляції кадрів КПУ від народу, як і також для зрозуміння процесу емансипації комуністичної бюрократії, яка по своєму національному походженню є українською. Цей процес "українізації" є в Україні дуже специфічним явищем. Він не є консеквенцією тих зрушень в советській системі, що відбулися після смерті Сталіна, але він має свій початок в подіях з часів другої світової війни. Очевидно, що події останніх років повинні логічно цей процес скріпляти, а може навіть дати йому інший вигляд, роблячи керівні кадри КПУ тісніше пов'язаними з інтересами Республіки та українського народу.

Основне завдання КПУ під сучасну пору - це боротьба за виконання господарської програми. В першій мірі йдеться про сільське господарство. В рамках цієї програми лежать такі грандіозні завдання, як план поширення засівної площі кукурудзи на 5 мільйонів гектарів, як поширення площі під засів цукрових буряків на 300 тисяч гектарів, як круте піднесення продуктивності тваринництва в Україні. Ці завдання є тісно пов'язані з політикою КПСС в загально-советському масштабі. Але в Україні долічуються додатково важкі завдання на відтинку індустрії, житлового будівництва і транспорту. Переставлення цілої діяльності компартії під кутом боротьби за здійснення господарських планів має за завдання поставити комуністів на передових позиції в боротьбі за організацію господарства і за виконання актуальних господарських завдань. Це переставлення виховує новий тип комуніста, людину не лише практичну, але теж тісно пов'язану з місцевими господарськими проблемами і місцевими інтересами. Тому таке переставлення компартії України лежить безпосередньо в інтересах української бюрократії.

Чи вдасться КПУ України виконати намічені господарські плани, - це вже справа, яка, до речі, має мале відношення тільки до Компартії України. Провал на господарському секторі може мати лише всесоюзний характер і він буде вирішати про дальшу долю не лише КПУ, але цілої комуністичної системи в Советському Союзі.

Бібліографічний показник

"Радянська Україна" за рік 1954,1955 (до липня).

"Правда України" І січня - І липня 1955 р.

"Комуніст України" 1955 р. ч. І,2,3,4.

Вс. Ф е л і к с : З"їзд большевиків України, "Вперед" ч.7-8, 1952.(Мюнхен).

В.М e i s s n e r: Sovietunion (Umschau)_Ukraine"Osteurope", August 1954.

В. М e i s s n e r : Die KP der Sovietunion vor und nach dem Tode Stalin, Frankfurt, 1954, S.104.

М. Семчишин.

СИСТЕМА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Школа в сучасній Україні не є школою українського народу, бо вона не служить інтересам українського народу, а служить інтересам большевиків, що вчинили з неї один з головних інструментів своєї комуністичної ідеології та советизації.

Тому, поки перейдемо до викладу самої теми, зупинимось на кількох вступних зауваженнях.

1. Всі школи в сучасній Україні є державними школами, бо згідно з советським законодавством вони утримувані, керовані і контрольовані державою і зобов'язані служити інтересам держави, тобто Української Советської Соціалістичної Республіки.

По своїй суті, - за змістом і напрямком своєї праці - школа в Україні є школою комуністичною, бо вся її функція зводиться до виховання і навчання молодого покоління в дусі комуністичної ідеології. А тому, що українська советська держава, як організатор і реалізатор усього навчально-виховного процесу, керована і контрольована Комуністичною Партією України, що в свою чергу є складовою, підпорядкованою і невід'ємною частиною Комуністичної Партії Советського Союзу, то і вся система державно-комуністичного виховання і навчання в школах України є посередньо контрольована центральною партійною верхівкою в Москві. Там визначаються і завдання-програми, і напрямні української школи (як і шкіл інших національностей ССРСР).

2. Шкільна система сучасної України, поза формально обов'язковою українською мовою навчання, майже нічим не відрізняється від такої ж системи інших советських союзних республік. Бо всі школи всіх народів чи етнічних груп Советського Союзу, без уваги на ті чи інші (расові, етнічні чи культурно-цивілізаційні) різниці і особливості, а тим самим і школи Української ССР є школами єдиного зразка, єдиної структури, і єдиної програми навчання, є школами советського стандарту, так само, як стандартним є советський колгосп чи МТС. Попри навчання в мові даної респуб-

ліки. передбачених програмою предметів, всі школи СРСР, а в тому числі і українську школу, зобов'язує навчання російської мови і історії Росії і це в парі з духом комуністичної ідеології, що домінує в програмах і підручниках, є найголовнішою ознакою того саме стандарту.

3. В противенстві до країн демократії західного зразку, со-
ветська школа не є ні виразником сучасних педагогічних течій,
ані тим більше не реалізує вона того виховного ідеалу, що до
його змагає педагогіка всіх народів, вихованих на прадавніх
основах християнської цивілізації і відповідно виплеканого та
засвоєного духа демократії.

Виховний ідеал советської школи впливає з природи і про-
грами комуністичної ідеології, якої носієм і реалізатором є
Комуністична Партія Советського Союзу, як прямий спадкоємець
Всесоюзної Комуністичної Партії (большевиків), що веде свій
початок від Російської Комуністичної Партії і Російської Со-
ціал-Демократичної Робітничої Партії (большевиків).

І тому, щоб зрозуміти основні особливості української со-
ветської школи, треба бодай коротко зупинитися на тих найголов-
ніших ідеологічних і програмових сформулюваннях, російських
комуністів, а передовсім Леніна, щодо ролі і завдань комуніс-
тичної советської школи, бо ці сформулювання стали спершу ос-
новою російського (РСФСР) а пізніше цілого советського, в тому
числі і українського, шкільництва. В них теж ключ до зрозумін-
ня тих основних рис української советської школи, що є по фор-
мі національною, а по суті комуністичною з невід'ємним штам-
пом всесоюзної російськості.

I.

Ще довго до революції, Ленін, розробляючи основи комуністич-
ної ідеології, звернув особливу увагу на проблему освіти і ви-
ховання і саме йому належать перші основні ідеологічні і прак-
тично-організаційні настанови, що стосуються шкільної і взагалі
виховної політики большевиків. Ще 1903 р. він підкреслив велику
ролю школи в комуністичній большевицькій концепції знищення
старого і побудови нового безкласового ладу, кажучи, що "бур-

жуазна школа має класовий характер і наше (тобто большевиків М.С.) завдання в шкільній ділянці боротися за скинення буржуазії. Ми відверто заявляємо, що школа поза життям - це брехня і лицемірство" ¹). В тому самому (1903) році, в своєму "Проекті Програми" Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії, він, концепуючи майбутню шкільну політику большевиків, висунув цілий ряд таких привабливих і як же гуманних, в порівнянні з сучасною советською дійсністю, утопічних постулатів, які, ані в п'ятидесяти відсотках ніколи не були зреалізовані, проте є цікавим документом до пізнання комуністичної теорії і комуністичної практики" ⁺). В цьому ж "Проекті" Ленін категорично виступив проти т.зв. культурно-національної автономії в шкільній ділянці, тобто проти відбирання з державних рук шкільної справи і передачі її в руки кожній окремій нації кол. царської імперії. Ці концепційні тези шкільної політики большевиків він згодом доповнив і розвинув у "Матеріялах по пересмотру партійної програми" прийнятих і затверджених 8-им з'їздом РКП(б) у 1919 р., де. вирішено: а) анулювати державну мову як обов'язкову, (тобто російську, б) здійснити повну світськість школи, в) ввести загально-обов'язуюче і політехнічне навчання, г) передати справу народньої освіти в руки демократичних органів місцевого самоуправління, г') позбавити центральну владу права вмішуватись у справу шкільних програм, підручників та учительського персоналу ²).

Крім того, після закінчення воєнних дій Ленін виступив з великою доповіддю на ІІІ. З'їзді комсомолу (жовтень, 1920) і ця доповідь є програмовим документом партії большевиків щодо кому-

⁺) В цій "Проекті", м.і. крім постулату права на освіту в рідній мові, права на безкоштовне навчання і вимоги забезпечення шкільної молоді харчами і одягом, та безплатного навчання до 16 років життя, є теж вимога заборонити примусову працю молоді до 16 року життя і вимога 6 годинного дня праці для молоді від 16-18 років ... В цьому ж "Проекті" п'ятується поліційну і адміністративну самоволу царського адміністративного апарату щодо молоді середніх і вищих шкіл, тобто царської поліції, що переслідувала нелегальні гуртки молоді (див. "Бібл.показник", 2).

ністичного виховання молоді і побудови нової советської кому-
ністичної школи.

Коли провести хоч би тільки поверховну аналізу цих лєнінсь-
ких, а значить комуністично-ортодоксальних настанов і постуля-
тів щодо планованої советської школи, і тих з 1903 і цих з
1919 рр., можна побачити скільки з них залишилось утопією, скіль-
ки зреалізовано і як зреалізовано. Бо взяти хоч би постулат
виключного навчання у рідній мові, постулат формально здійсне-
ний і практикований у школах України, але чи ж треба пригаду-
вати, яку перевагу і першенство надається "всесоюзній-російсь-
кій мові", у викладанні в ВУЗ-ах України, де, за свідченням
авторів статей про українське підсоветське шкільництво в "Ен-
циклопедії Українознавства", "під безпосереднім тиском партій-
них організацій професор за професором переходять на російсь-
ку мову викладання, хоч прилюдно про ці вимоги не пишеться"...³⁾

Це саме стосується лєнінської вимоги "скасування обов'язко-
вої державної мови" - тобто російської. Вона - російська мова .
не тільки залишилась державною, вона стала понад-державною, бо,
напр., в українській - советській державі мовою урядування по
закону є мова українська, а в практиці життя - російська. Це
саме і стосується російської мови в школах України, де молодь,
згідно закону, змушена вивчати цю мову вже починаючи з другої
кляси початкової школи. Це саме стосується і вимоги, а то вже
й закону, про безплатне навчання, яке різними додатками до цьо-
го закону постійно обмежується і врешті дійшло до того, що оп-
лата за навчання обов'язує не лише у вищих школах, але вже на-
віть у старших клясах середньої школи. Про інші обіцянки і де-
клярації (як забезпечення молоді, права учителів) немає потреби
й говорити.

Таким чином на сьогодні майже нічого не залишилось з лєнін-
ських тез і програм на шкільному відтинку, за винятком двох,
які тут треба підкреслити.

Перша теза про те, що не можна відбирати з державних рук
(тобто державної центральної влади - російської, в Кремлі) шкіль-

ної справи і передавати її в руки кожної нації ⁺). Іншими словами школа мусить залишитись під безпосереднім контролем і директивами центральної влади, назначеної і контрольованої партією, яка має рішальний голос у всіх державних справах, а в тому числі і в шкільних. А що політика Москви щодо України мала від самого початку виникнення УССР суто централістичні тенденції, які згодом закріпились, то цим тенденціям підпала теж школа в Україні, що хоч мала деякі зовнішні ознаки самостійности, проте керівники української советської школи мусіли постійно узгоджувати всі свої потягнення на шкільному відтинку з Москвою. Завелась навіть "практика", що Наркомос РСФСР - через партійні організації виконував ролю мов би "патронату" над українською школою. Навіть, коли в перші роки існування, УССР мала порівняльно більшу свободу, контроль Москви над українською школою був очевидний, і мав потім свої поважні наслідки.

Друга теза, що головне завдання школи виплекати в молоді комуністичний світогляд "і через школу змагати до остаточного знищення старого капіталістичного ладу та побудови нового комуністичного суспільства" - стала теж головною напрямною, зобов'язуючою українську школу. В ній, вже в самих початках, коли українська школа - як було вже підкреслено - мала досить незалежний характер -, проявився дух української советської школи. Це була теза, яку реалізували керівники української школи в тому переконанні, що можна здійснювати комунізм без допомоги, інгеренції і керівництва Москви. Пізніша практика показала зовсім щось протилежне. Москва навчила, що і як треба розуміти під словом "комунізм".

І оці дві провідні тези стали фундаментом під будову советського шкільництва в загальному, в тому числі і української школи. Коли ж говорити про новіше формулювання комуністичної ідеології на шкільному відтинку, то найбільш яскравим та офіційним висловом програми і завдань Комуністичної Партії Советського

⁺) Мова тут про виступ Леніна проти т.зв. культурно-національної автономії: "Проповідь національно-культурної автономії", - говорив він, - означала б насправді буржуазний націоналізм, шовінізм, клерикалізм". ("Советская педагогика". 1954, I, стор.3-14.)

кого Союзу (а отже і Комуністичної Партії України) є тези сформульовані в "Програмі і Статуті" партії, де читаємо :

"В ділянці народньої освіти довести до кінця справу перебудови школи з знаряддя класової влади буржуазії в знаряддя повного знищення поділу суспільства на класи. Школа має бути не тільки провідником принципів комунізму взагалі, але і провідником ідейно-організаційного і виховного впливу пролетаріату на півпролетарські шари трудящих для виховання поколінь, здібних остаточно здійснити комунізм".⁴⁾

Бачимо отже, що це вже завдання не внутрішнього советського порядку, які партія ставить перед школою. Це вже завдання інтернаціонального порядку, які витікають з програми Москви світового підбою під кличами комунізму. Тій, на далеку мету розрахованій, програмі має теж служити і школа - бездушне знаряддя в руках партії і уряду.

Партійно-догматичний характер советської школи підкреслює видатний советський педагог І.А. Каиров, кажучи що "Навчаючи молодь основ наук, не можна забувати, що всяка наука є **п а р - т і й н а** і її викладання не може бути відірване від політики партії і уряду"⁵⁾. Значить, навіть при пропаганді інтернаціональних завдань советської школи, большевицькі педагоги, **вирізно** підкреслюють, що тільки таку школу, яка відповідає інтересам комуністичної партії і советського уряду, можна вважати за здібну до виконання намічених партією завдань, завдань на ближчу мету: виховати советську молодь на вірних урядові і партії советських патріотів, і на дальшу мету - здібних піти здійснювати за наказами Кремля світовий комунізм.

II

Пристаючи до організації советської комуністичної школи в Україні, большевики мусіли, очевидна річ, взяти за основу ті ідеологічно-програмові настанови, що їх для школи випрацював був Ленін, а за його директивами розробили і до зобов'язуючих

постанов довели партійні з'їзди ⁺⁾ . Організатори комуністичного шкільництва в советській Україні мусіли отже принципово орієнтуватися вже від самих початків на РСФСР, як "зразкову" - "модельну" союзну республіку, якої влада, з перших днів міцно взялася за організацію шкільництва. Цю орієнтацію Харкова на Москву спостерігаємо передовсім в шкільному законодавстві Української ССР, яке від першого офіційного документу аж до останнього закону, було нічим іншим як або копіюванням аналогічних законів Російської СФСР, або просто перенесенням цих же російських законів, декретів, постанов і т.д. в цілому, без будь-яких змін на ґрунт Української ССР.

Подібно як в Російській СФСР, так і в Українській ССР, советська влада видала закони якими : відокремлено школу від церкви (послідовно до відомлення церкви від держави) із рівночасною заборонаю навчання релігії в школах (січень 1918); передано всі приватні учбові заклади під відання держави (квітень 1918); передано всю систему народньої освіти на місцях советським робітничим і сільським радам (червень 1918). І це "орієнтування" Наркомосу України на Москву позначилось не тільки в ідеологічній ділянці (секуляризація школи, заборона навчання релігії в школах і т.д.), але і в організаційних зв'язках, що їх у шкільній політиці нав'язано між столицями обох республік. Маємо на увазі той факт, що від березня 1920 р. між обома Наркомосами встановлено обмін інформаціями та матеріалами у всіх важніших шкільних справах, а в травні цього ж року оба Наркомоси видали спільну декларацію "О единстве просветительной политики" і обмінялись представниками. Знову ж в червні 1920 р., взоруючись на "Положении о единой трудовой школе в РСФСР" (з 16.Іо.1918 р.), Наркомос України видав декрет про створення єдиної семирічної трудової школи ⁶⁾.

Пишучи про систему шкільництва в УССР на початку 20-х років, "Енциклопедія Українознавства" відмічає, що "у шкільництві народний комісар освіти УССР Г.Гринько не пішов за систе-

⁺⁾ Основними документами і директивними матеріалами у всіх питаннях шкільництва і виховання стали "Програма Російської Комуністичної Партії (большевиків), рішення VIII. З'їзду партії і доповнення Леніна.

мою єдиної трудової школи комісара освіти РСФСР А.Луначарського з 1918 р., а створив свою систему ("Деклярація про соціальне виховання дітей, 1920")⁷⁾. Але, читаємо далі "третя всеукраїнська нарада в справах освіти (1922) затвердила без змін єдину загально-світню трудову школу" і що "схему Гринька перероблено"⁸⁾. Значить, Наркомос України, після недовгого зрештою експериментування, таки остаточно увів у школи України систему, вироблену і практиковану в РСФСР, тобто систему єдиної трудової школи, ба, навіть у 1924 р., не дивлячись на внутрішню автономію, якою, все ж таки, користувалась Україна в ділянці культурного будівництва (часи українізації, непу), він був змушений прийняти, для тієї ж 7-річної трудової школи програму, складену і затверджену Государственным Ученим Советом (ГУС) у Москві⁸⁾. Звичайно, не сталося воно так просто: воно було завершенням певної боротьби, національно свідомого учительства України проти загнущування його партійними чинниками, згідно директив Москви, яка не могла допустити, щоб українська школа йшла своїми "націоналістичними" шляхами.

Ці всі факти ідеологічного, програмового і навіть організаційного орієнтування українських шкільних чинників на "зразкову" російську школу і її організацію, вказують недвозначно на те, що, не зважаючи на всю свою формально-правну незалежність, Українська ССР у шкільній ділянці, і, послідовно у виховній, не була ні незалежною, ні суверенною. В тому факті початку 20-х років треба теж вбачати зародки щораз міцнішої інґеренції Москви в справи української школи, яка врешті поклала край всяким спробам зтримати український і до деякої міри незалежний характер шкіл в Українській ССР і довела в 30-х роках до їх повного і вже цілковитого підчинення директивам і вимогам Москви⁺).

+) Про ті "спеціальні зв'язки" у ділянці шкільництва між Українською ССР і РСФСР, зокрема в перші роки советської влади в Україні, пише сов. педагог Константинов в "Учительській Газеті" за 2.6.1954, п.з. "Братская помощь" і не тільки наголошує єдність шкільної політики обох республік в ділянці законодавства, але чваниться, що всі напрямні для організації советських шкіл в Україні були занесені туди з Московщини, а навіть, що з РСФСР вислано в Україну, в перші роки советської влади, цілі вагони шкільного приладдя та мануфактури для шкільної молоді.

III.

Уся майже система і програма шкіл в сучасній Україні, є продуктом великої і ґрунтовно переведеної реформи шкільництва на терені цілого ССРСР, що мала місце на початку 30-х років і яка захопила передовсім початкову і середню школу як і вищі школи, та дала початок цілій низці фахових шкіл.

Якщо йдеться про початкову і середню школу, то основою цієї реформи була: а) Постанова Ради Народніх Комісарів ССРСР про початкові і середні школи від 5. вересня 1930 і б) Постанова тієї ж Ради про Навчальні програми і режим в початковій і середній школі від 25. серпня 1932. Ця реформа поклала край будьяким відрубностям шкільної системи поодиноких республік, зліквідувала будьякі індивідуальні ознаки програм і методів навчання в тих чи інших республіках і довела до остаточної структуральної, програмової і навчально-методичної уніфікації, стандартизації та централізації усього советського шкільництва, послідовно переведеної у всіх союзних республіках. Увесь проєкт цих реформ був вироблений у Москві, а зразком стало шкільництво РСФСР. Ця реформа захопила теж і шкільництво Української ССР. Весь характер школи, що мала, все таки, зокрема в роки української незалежної держави своєрідні, відмінні від російської, особливості, докорінно змінено, а тим самим усунуто всі розходження, і різновидності, які існували між шкільними системами УССР і РСФСР +).

Щоб не входити надто далеко у причини виникнення цієї реформи, яка породила сучасне советське шкільництво, відмітимо тільки, що з'явилась вона перед проводом більшевицької партії як політична і економічна konieczність, і як така була одним з

+) Про характер, напрям і особливості української шкільної системи в УССР, в першому десятиріччі її існування (тобто до початку 30-х рр.) див. "Енциклопедія Українознавства" т. I/III., стаття "Освіта і шкільництво" стор. 934-39, в якій, в окремих підрозділах представлено: а) початки большевицької освіти, б) систему шкільництва в 20-х роках, в) організацію шкільного процесу і метод навчання, г) організацію шкільництва і г) шкільну мережу.

проявів цього централістичного курсу, який накинула Москва всім своїм васальним республікам на початку 30-х років. Крім того були ще інші, особливі причини цієї реформи: розбудова советської індустрії, форсована коштом мільйонів заголоджених селян, колективізація (передовсім в Україні) змушували советський центральний уряд подумати над тими кадрами фахівців, яких дотеперешня школа не давала, бо в ній професійна освіта була на другому плані. Цією реформою закінчено теж період посиленої боротьби партії комуністів з "буржуазними і дрібно-міщанськими теоріями" в галузі виховання, яким нібито патрунувала в 1927-28 роках навіть советська "Педагогическая Энциклопедия", що на думку теоретиків сучасної советської педагогіки, проповідувала "буржуазно-реставраторські і дрібно-міщанські теорії виховання". Це довело навіть до виникнення великої педагогічної дискусії над методами і проблемами комуністичного виховання в 1928 р., дискусії, що йшла всупереч інтересам і планам партії, і яку перерішив своїм виступом Сталін з кінцем 1929 р: за його наказом, ЦК ВКП(б) прийняв рішення, що згодом стали підвалиною згаданої вище реформи⁹⁾. Таким чином Постанови советського уряду продиктовані партією, остаточно сформулювали ідеологічне обличчя советської школи, як інституції, що має своїм завданням не тільки виховувати молодь в дусі комуністичної ідеології, але має безоглядно коритись партії та урядові і служити передовсім їх інтересам.

Для української школи в УРСР ця реформа мала особливо далекойдучі наслідки, бо цією реформою українську школу не тільки остаточно зуніфіковано в одну стандаризовану систему, вироблену для цілого советського шкільництва, не тільки підчинено її ще строгішому контролю партії, але започатковано більше інтенсивну русифікацію, яка набула особливо гострих форм на початку 30-х років, коли то прийшов розгром всього українського національно-культурного життя. - як подає "Енциклопедія Українознавства"¹⁰⁾ реформа українського шкільництва пішла в двох напрямках: а) русифікації, б) ліквідації всіх особливостей освітньої системи в Україні дотепер все ж таки відмінної, хоч би структурально, від тієї, що була в РСФСР і в) повної централізації з єдиним директивним осередком у Москві.

Русифікація проявилась у ліквідації багатьох українських шкіл (головно середнього типу) і створенні на їх місці російських. В самих же українських школах посилено навчання російської мови, яку введено не як чужу, а як другу рівнорядну до української мови, і зрівняно кількість годин навчання обох мов. В шкільних програмах, а слідом за цим і в підручниках, введено фальшування історичного минулого України, викреслено ряд видатних українських діячів, що їх, як і багатьох письменників, визнано за "слуг капіталізму та зрадників і злочинців"... На їх місце уведено ряд російських діячів, характеризуючи їх наскрізь позитивними рисами.

І треба підкреслити, що вся ґлорифікація у школах (як взагалі в советській пропаганді) всього, що російське, а промовчування або ганьблення того, що всім українцям на правду дороге і близьке, - триває по сьогодні, бо якщо і дає українська школа українській молоді щонебудь національного, то воно обов'язково зафарблене російським елементом і спрепароване в душі партійної пропаганди. І так можна довести, що сучасна українська школа за тридцять кілька років дійшла до того, що вона на сьогодні є національною по формі, а російсько-советською за своїм змістом.

IV.

Щоб перейти до розгляду системи сучасної української советської школи, треба бодай коротко з'ясувати ті основні принципи, за якими школа організована, керована і контрольована, тобто доповнити наші вступні зауваги на цю тему деякими додатковими, так як їх формулює визначний історик советської школи проф. Е.Н.Мединський^{II)}. Уся система народної освіти^{+) в СССР} а отже і в Україні спирається на вісьмох головних принципах :

Перші два, відомі нам уже - це канонічні засади советської школи з часу, коли партія клала фундаменти під своє партійно-комуністичне советське шкільництво : принцип державности советських шкіл і принцип світськості усіх шкіл, з рівночасною заборонаю навчання релігії у них.

+) Під терміном "народня освіта" советська термінологія ро-

Третій принцип - це принцип загально-обов'язуючого навчання в 7-літніх школах і загального в середніх школах та доступ до вищих шкіл. Четвертий - це принцип "єдиної школи в пересемному зв'язку всіх звень системи народної освіти". Це значить, що всі звена однієї системи (дошкільної - шкільної і позашкільної) освіти є взаємно пов'язані і взаємно доповнюються, бо немає при застосуванні цього принципу "шкіл тупиків", яких закінчення не давало б далі нагоди вчитися - каже Мединський. В цьому принципі советські реформатори провели засаду механічної послідовності, без уваги на той чи інший тип шкіл, і це дає змогу державі скеровувати і пересувати учнів з одного типу школи до іншого, відповідно до бажань і потреб даного моменту, який зумовлює потребу вишколу чи інших кадрів. П'ятий - це принцип рівноправності всіх народів СРСР в ділянці освіти, розвитку національних культур і навчання в рідній мові. Можна ту рівноправність різно коментувати. Ми вкажемо на один її аспект: всі народи СРСР є в рівній мірі обов'язані у всіх школах, починаючи з 2. класу початкової школи, вивчати російську мову, а в дальшому російську літературу, культуру і історію, а навіть молодь в своїх національних республіках мусить бути приготована на те, що замість викладів у рідній мові, у вищих учбових закладах, муситиме слухати в російській, що є на порядку деннім і не належить до якихось феноменів советського вищого шкільництва.

Шостий - це принцип рівності мужчин і жінок в освіті і сьомий - це принцип широкого зв'язку школи з іншими освітніми установами, створеними, очевидна річ, з метою пропаганди і агітації комуністичної ідеології.

зуміє цілість навчально-виховного процесу, реалізованого всіма типами навчально-виховних закладів від дитячих ясел починаючи і на вищих учбових закладах кінчаючи, при чому в рахунок входять тут всілякі культурно-освітні установи теж.

++) Загально-обов'язує 7-річне навчання нібито здійснено щойно в осені 1949 р. Згідно Директив І9-го з'їзду компартії має бути на кінець п'ятиріччя 1951-55 закінчений перехід на загально-зобов'язуючу середню школу (10-річну). в більших містах і закінчення підготовки до здійснення загально-середньої освіти скрізь. Але, на нашу думку, здійснення цього плану буде дуже важке, з уваги на хронічний брак в советських школах і учителів і приміщень і шкільних підручників, а навіть лавок, не кажучи вже про інші труднощі, так що цей план мабуть і залишиться тільки планом.

Принципи народньої освіти в ССР встановлюються програмою компартії (КПСС), а керівні директиви дає ЦК партії. Закони і постанови загально-державного (тобто всесоюзного) значення встановлює Верховна Рада СРСР і Рада Міністрів СРСР. Вони визначають типи шкіл, основи шкільного режиму, права закінчивших школу і т.п.

х х х

Структуру сучасної української школи складають такі три основні типи :

- А. Загально-освітня школа ;
- Б. Нижчі і середні школи професійної освіти ;
- В. Вищі учбові заклади.

Загально-освітня школа охоплює такі роди шкіл: 1. Початкову школу, 2. Семилітню, 3. Середню. А.

1. Найнижчим щаблем загально-освітньої школи в Україні є п о ч а т к о в а школа, загально-обов'язуюча молодь від 7 - 10 року життя, з чотирьорічним строком навчання. Програма навчання ідентична з програмою перших чотирьох класів семирічної чи десятирічної (середньої) школи.

2. Другим щаблем є с е м и л і т н я (неповна середня) школа для молоді від 7-13 років і вона є найбільш типовим викладником советської загально-освітньої школи. Програма навчання ця ж сама, що і в перших семи класах десятирічної, повносередньої школи. Цей тип є загально зобов'язуючий у всіх містах ; більших робітничих осередках республіки, а від 1949 р. семилітню, неповносередню школу вважається основним загальнообов'язуючим типом советської школи.

3. Третім - найвищим щаблем є с е р е д н я школа для молоді від 7-16 років з десятирічним строком навчання, і з програмою, що відповідає у перших чотирьох класах - програмі початкової школи ,а в дальших трьох - програмі 5-6-7 класам семирічки.

До цього загальноосвітнього типу шкіл треба зарахувати ще

а) Школи працюючої молоді, що їх засновано під час II.світової війни (з 15.7.1943) для молоді, зайнятої на підприємствах, яка без відриву від виробництва може продовжувати свою середню

освіту. Школи цього зразка мають тільки старші класи (У-УІІ), або УІІ-Х. Доступ до цих шкіл є можливий при умові, що учень покінчив початкову школу (для тих що не покінчили її є підготовчі групи початкової школи). До цих шкіл приймають молодь від 14-25 року (дівчата і хлопці разом). Заняття відбуваються на зміну : рання , денна і вечірня зміна. Поскільки навчання в цього типу школах відбуваються без відриву від виробництва, їх програма відрізняється від програми 7 чи десяти клас загальноосвітньої школи. Програма ця поділяється на 36 робочих тижнів при 16 годинах навчання в тиждень і 4 годинах, призначених на консультації.

б) Вечірні школи для сільської молоді, звичайно з програмою початкової або 7-літньої школи, для тієї сільської молоді, що, з різних причин (як, напр., воєнних дій) не могла закінчити підставової освіти. Вони теж постали підчас війни. До цього типу шкіл приймають молодь від 14-25 року без відриву від виробництва - в сільському господарстві. Є два типи цих шкіл: початкові (І-4 класи) і семилітні від І-7 клас. Програма передбачає 24 тижні навчання. По закінченні семилітки молодь може поступати в технікуми.

Окрему групу загальноосвітніх шкіл творять, засновані теж під час війни:

в) Суворовські і Нахімовські училища, себто закриті воєнні і воєнно-морські школи для хлопців, що отримують основну, рівню середній, освіту, із спеціальною військовою підготовкою і з призначенням виключно до професійної військової служби;

г) Загальноосвітні школи для дорослих різного ступеня, призначені для старших неграмотних або малограмотних громадян; їх подибуємо передовсім в новоприєднаних західних областях УССР;

г) Спеціальні школи для сліпих, глухонімих і умово нерозвинених дітей, з програмою подібною до загальноосвітньої школи але з перевагою ручної праці під час навчання.

Всі школи цього типу, за винятком Суворовських і Нахімовських училищ, підлягають Міністерству Народної Освіти УССР.

Б.

Професійні школи

Професійні школи поділяються на

- а. Нижчі професійні учбові заклади і
- б. Середні професійні учбові заклади

Нижчими професійними школами (чи за советською термінологією "учбовими закладами" є: ремісничі школи (різного виду, в залежності від ремесла), залізнодорожні училища і школи фабрично-заводського навчання.

Доступ до цих шкіл має молодь, що покінчила 4-річну початкову школу. Строк навчання в ремісничих і залізнодорожних школах 2 до 3 роки. У школах фабрично-заводського навчання - 6-12 місяців. Завданням цих шкіл, як сама назва вказує - підготовляти кваліфікованих фахівців по даним спеціальностям, і вони підчинені Міністерству Трудових Резерв СРСР, значить вони не республіканського значення, а всесоюзного. Середні професійні учбові заклади - це промислові школи, сільсько-господарські школи, різного роду технікуми, педагогічні училища, музичні училища, медичні училища і т.п. Доступ до цих шкіл можливий після закінчення 7-річної загальноосвітньої школи. Строк навчання 2-3 роки, залежно від типу школи. Ці школи є під загальним і методичним керівництвом Міністерства Вищої освіти ⁺, з тим що, безпосереднє керівництво над ними - їх фінансування і господарське забезпечення належить міністерству даної спеціальности (отже мед. училища - підлягають Міністерству Охорони Здоров'я, сільськогосподарські школи такої ж назви міністерству, а музичні і педагогічні училища - міністерству Народної Освіти).

⁺) До кінця 1954 року вони підлягали центральному - всесоюзному Комітетові для справ Вищої Школи, а згодом Міністерству Вищої Освіти СРСР при Раді Народних Комісарів СРСР. Від нового 1955 року створено в Українській ССР Міністерство Вищої Освіти, якому вони, як і всі вищі учбові заклади тепер підлягають. Воно має характер союзно-республіканського тобто не самостійного, а координуючого свою працю з Мін. Вищої Освіти СРСР.

В.

Вищі_учбові_заклади

Доступ до вищих учбових закладів можливий після закінчення середньої школи і вступного іспиту. Всі вищі учбові заклади на терені республіки, отже: університети, педагогічні інститути і учительські інститути, медичні, ветеринарні, мистецькі, сільськогосподарські, технічні інститути і т.п. - по всіх учбовим адміністративним, фінансовим і господарським справам, підлягають безпосередньо контролю міністерств тої спеціальності, до якої дані учбові заклади відносяться. Якщо, однак, йдеться про їх загальне керівництво в організаційнім і учбово-програмовім відношенні, то вони підлягають контролі Міністерства Вищої Освіти .

Таким чином цілістю шкільної мережі на терені Української ССР, по всіх типах шкіл, керують три міністерства: Міністерство Народної Освіти, Міністерство Вищої Освіти, і Міністерство Трудових Резервів. Перше є республіканське, друге союзно-республіканське, третє є загально союзне. Для справ мистецтва, фізичної культури і спорту є окремий Комітет при Міністерстві Народної Освіти.

Керівними органами на місцях для всіх типів загальноосвітніх шкіл є а) Обласні відділи народної освіти, б) районні відділи, в) міські відділи народної освіти, - у проводах яких є настановлені міністерством голови, інспектори з усім допоміжним апаратам.

У.

Візитовою карткою советської школи в СССР, в в тім і в Україні, є шкільні програми. Вони відзеркаляють зміст і напрям советського комуністичного навчання (і виховання). В них відображений весь характер советської школи. Тема ця, що заслуговує спеціального і докладнішого розгляду та вникливої аналізи, не входить в обсяг цієї статті. Все таки, вважаємо потрібним

хоч коротко зупинитись над найважливішими і найбільш прикметними ознаками програм советської середньої школи, зокрема над тими, що надають "всесоюзний-всесоветський" характер. Зупинимось теж на тих предметах, що є матеріалом не тільки навчання, але передовсім виховання в дусі комуністичної ідеології і засад "советського патріотизму".

Насамперед кілька слів про програми.

1) Советські програми для всіх типів шкіл, а передовсім для загальноосвітніх передбачають, що в викладанні кожної дисципліни мусять бути вбудовані елементи комуністичного світогляду, а в парі з ним існувати мусить культ для советської "родіни", поруч з плеканням недовіри - неприязні і навіть ненависті до всього, що є некомуністичне.

2) Вся програма опирається на Ленінські тези - "немає не- партійної науки", а отже не може бути непартійної школи і все навчання всіх дисциплін мусить мати партійну, себто, комуністичну закреску і відбивати елементи матеріалістичного світогляду +).

3) Крім загально-ідеологічних і партійно-політичних завдань, советські шкільні програми мають інколи завдання, - згідно на- прямних формульованих на початку кожного ового шкільного року за вказівками партії Міністерством освіти, і вони подаються вчителству на педагогічних обласних, районних чи міських льо- кальних конференціях.

+) Політичне значення школи постійно акцентували у своїх творах і виступах вожді большевизму. Крім Леніна про шк. ідео- логію якого, ми говорили на початку, Сталін теж неоднократно підкреслював виняткову роль школи. На 16. з'їзді ВКП(б) він визначив це завдання як основне, а на 17.-м - освіту назвав "зброєю", якої сила і ефект залежить від того, хто держить її в своїх руках. Згадуючи про це Вс. М.Гречко у виданій Інститу- том вивчення історії і культури СССР - книжці п.з. "Комунистическое воспитание в СССР", каже, що "комуністичне виховання (а отже передовсім школа - заввага наша, М.О.) - не тільки іг- норує історичні, побутові і інші традиції населення, але змагає до побороення їх будь-якими способами і за будь-яку ціну," бо, - каже він "комуністичне виховання має виключно утилітарні цілі і змагає перетворити підсоветське населення у послухний інстру- мент своєї політики" (Гречко : стор. 10) .

4) Контроль за виконанням програм і всіх директив здійснюється учителями під керівництвом директора, що в свою чергу є контрольований не тільки інспектором (обласним чи районним), але і комсомольською та партійною організацією, а також підпорядкованою партії профспілкою даного учбового закладу.

Коли ж за чергою говорити про програми українських шкіл, то треба підкреслити, що учбові плани і програми неросійських шкіл, а отже і української школи, ма й же нічим не відрізняються від планів і програм російських шкіл, хіба тільки мовою викладання, якою є мова рідна в нашому випадку українська. Але вся молодь всіх республік, а отже і української ССР, є згідно закону, обов'язана вивчати російську мову, як "другу" ніби рівнорядну, а власне надрядну, бо всесоюзного значення мову і то вже починаючи від 2. класу початкової школи в розмірі 2 години тижнево у 2. класі і по 4 години тижнево у 3-4 класах. Згідно вимог партії і уряду, що стали програмовими вимогами української школи (як і інших республіканських шкіл) - "учень по закінченні початкової школи є обов'язаний знати і володіти російською мовою." Крім того "преподавание русского языка в нерусских школах должно стоять на высоком уровне" [2].

Скільки годин, призначених на навчання російської мови у російських і неросійських школах майже однакова, то ж постає питання - коштом яких предметів відбувається навчання російської мови в Україні (як і інших неросійських республіках), коли зважити, що програма у всіх школах СРСР - однакова? Відповідь підтверджена також і советськими педагогами (як, напр. згаданим Мединським) одна: коштом навчання рідної - в данім випадку - української мови, а теж подекуди математики. Іншими словами можна сказати, що діти російських шкіл, які поза рідною мовою в початкових класах не вчать жодної іншої мови, більше користають з програми навчання, ніж діти неросійських шкіл.

Коли говорити про інші риси програми советських загально-освітніх шкіл, то вони ось які:

Програма початкової школи має, поза загальними, спільними усім початковим школам усіх народів, завданнями, ще спеціальні завдання, а саме - "виховання у дітей вже на найнижчому щаблі - "комуністичної моралі", бо, як каже цитований вище педагог, -

"початкова школа має дати молоді основи діалектично-матеріаліст. світогляду". В тій цілі советські педагоги рекомендують використання передовсім лекцій природознавства, а теж рідної мови. Крім того початкова школа має дати учням загальні відомості про географію і історію СРСР разом з коротким "політичним оглядом" - тобто відомості про комуністичний устрій, про партію, советський уряд і т.п. Значить в українській початковій школі учень теж обов'язаний знати передовсім про СРСР більше ніж про свій рідний край, народ, його минуле, тощо.

Історія в перших трьох класах початкової школи подається в плані навчання рідної мови, при чому, очевидна річ, історія України подається як частина всеросійської історії, отже в російській шовіністичній версії (як напр., "спільнота" ранньої історії обох народів і т.п.). В четвертій класі вже подається систематичний курс історії, а в тому і елементарний курс історії СРСР, при чому "значення історичних процесів, зокрема жовтєвої революції - советської революції, ролі Леніна-Сталіна і комуністичної партії, плекання советського патріотизму та не-на-в-и-с-т-и (розрядка наша, М.С.) до советських ворогів"¹³⁾ є програмовим і основним завданням советської, а отже і української, школи вже на першому початковому ступені навчання.

Такі ж самі завдання, тільки в ширшому плані, ставлять автори советських програм перед неповно-середньою школою, і відповідно перед середньою. Окремий наголос робиться у програмах 7-літньої школи на ролі комуністичної партії і на досягнення Сов. Союзу. Дальше, 7-літня школа, як основний загальнообов'язуючий тип советської школи, має дати молоді не тільки закінчений курс знань, але вона має передовсім поглибити, заціпліти вже в початковій школі, елементи советського патріотизму. Допоміжним засобом до цього має бути вивчення советської конституції (очевидно з усім, доданим до цього пропагандивним багажем), географії СРСР (з окремою увагою на природні багатства і "перебудову природи" советським урядом). Вимушувана участь молоді у піонерських (на цьому ступені школи) і комсомольських організаціях має доповнювати виховання молоді і допомогти здійсненню наміченої програми.

У програмі для 5-6-7-х клас неовносередньої школи варто відмітити ще такі особливості:

1. Інтенсивне навчання російської мови, коштом інших предметів, а саме: 10 годин тижнево - у 5-у класі, (тобто майже дві години денно), 8 годин у 6-у класі і 6 годин у 7-у класі продовж тижня (з суботами включно). Це, ненормально велике число годин, призначених на навчання російської мови, є і першою і найбільш типічною ознакою усіх шкіл СРСР, дарма, що в конституції СРСР, у статті 121, підкреслюється і акцентується з емпазою "право на навчання в рідній мові" і рідної мови передовсім.

2. В противенстві до цього явного фаворизування російської мови, на навчання української мови призначено менше ніж на російську мову в російських школах. ¹⁴⁾

3. Відносно мало годин призначено на навчання історії та географії (бо всього по 2-3 години в тиждень на кожен з цих предметів).

4. На навчання чужих мов (звичайно німецької, англійської або французької) також призначено дуже мало годин, бо майже на половину менше ніж на навчання російської мови (по 4 години тижнево в 5-6 класах і 3 години в 7. кл.). Навчання історії на цьому ступені (тобто 5-6-7 класи) має згідно інтенції сов. педагогіки, ознайомити молодь з розвитком суспільних устроїв, з Марксо-Ленінським розумінням історії, і з ідеєю "нового прогресивного світу" - очевидно здійснюваного комуністами. Курс історії має теж навчити молодь розрізняти "справедливі війни і несправедливі", при чому більшість воєн, що їх вела царська Росія і війни большевиків - інтерпретується як "справедливі".

Коли говорити про особливості програми середньої школи, тобто трьох найстарших клас. (8-9-10), - то треба відмітити ось що:

1. Велике число годин, призначених на навчання російської мови і літератури, бо 5 годин (і вісім в другім півріччі) у 8. класі, по 6 годин тижнево в 9-10 класах.

На українську мову призначено так же само менше як і в неповносередній школі.

2. В навчанні історії програми для 3-х найстарших клас ставлять завдання:

а/ показати обмеженість буржуазних революцій в порівнянні

- 1 -
- з революціями соціалістичними;
 - б/ виховати любов до "соціалістичної батьківщини"
 - в/ показати героїчне минуле "русского народу"
 - г/ показати досягнення ССРСР у ділянці політичній, господарській і культурній.

Коли при такій настанові програм щодо російської мови, літератури і минулого "русского народу" додати, що українська мова від ряду років русифікована і засмічувана неукраїнськими елементами (зокрема в ділянці лексики) а українська література препарована партійними педагогами, а врешті історія України, препарована на большевицький лад, інтерпретована з позицій російського патріотизму і "українсько-російської спільноти", то тоді стане ясно, що українська середня школа, подібно як і неповна середня і початкова, щодо загальної програми, мало чим різниться від загально-советських стандартних шкіл того ж зразка. І врешті, на закінчення цього огляду програми загальноосвітніх шкіл і їх особливостей, слід додати, що, поскільки навчання в неповно-середній школі є безплатне, то за навчання в трьох найстарших класах десятирічки (повно-середньої школи) обов'язує оплата. По закінченні неповносередньої школи обов'язують випускні іспити, а при закінченні середньої школи - іспити на атестат зрілості. Крім того хлопців І-7 клас неповносередньої школи зобов'язують ще лекції військової підготовки.

Якщо йдеться про середню школу, то окремим питанням є справа коєдукації. А саме, всі советські школи до І942/43 були коєдукаційними. Обставини воєнного часу і потреба школити в прискішеному темпі хлопців для воєнної заправи, змусили сов. уряд перевести реформу в тому напрямі, що в більших містах ССРСР уведено розділ у навчанні хлопців і дівчат. Здійснено це початково у 7С-и більших містах Сов. Союзу, а після закінчення війни, не тільки що втримано скасування коєдукації, але навіть цей закон поширено на дальші більшості осередки, так, що в І952 році вже в І76-х містах цілого ССРСР навчання хлопців і дівчат відбувалось відокремлено. У І954/55 шк. році знову повернено до коєдукації, але деяка кількість шкіл, головню столичних, затримала роздільне навчання.

Середня школа в Україні (мається на увазі передовсім три найстарші класи) має ще одну характеристичну ознаку - одну новість, введену в осіні минулого 1954 року міністерством освіти СРСР. А саме, згідно з його рішенням, від 1.10.54 в 26-и загальноосвітніх школах республіки уведено обов'язкову підготовку спеціалістів середньої кваліфікації¹⁵⁾. Крім того в 6-х середніх, теж загально освітніх школах (передовсім Києва і Харківської області) організовано виробниче навчання учнів 8-10 клас з метою дати їм спеціальні технічні кваліфікації. Випускники цих шкіл, крім атестату зрілості з загальноосвітніх предметів, отримають ще й довідку про придбання спеціальності і їх відповідно до цього направляється на роботу.

Уведенням фахової підготовки у найстарших класах середньої загально-освітньої школи треба вважати початковою спробою шкільних чинників України увести ступнево у середнє шкільництво систему рівночасного елементарного ознайомлення молоді з технічно-заводським вишколом. Це слід пояснити тим, що, не дивлячись на велику кількість фахових шкіл, Україна все ще відчуває нестачу в кваліфікованих кадрах робітників середньо-технічної кваліфікації, і, щоб той брак задовольнити, вже в середніх школах йде підготовка до набуття цих кваліфікацій. Не треба згадувати, що молодь тих шкіл, в яких уведено це технічне навчання є для дальшої освіти втрата, бо покінчивши десяту класу і отримавши, крім звичайного атестату, ще й довідку про придбання спеціальності, вона автоматично мусить йти на призначену роботу і не може користатися з студій у вищих школах.

Коли зупинитися загально над статистикою шкіл в сучасній Україні, то тут приходить ся ствердити що:

1. Всілякі статистичні дані, подані советськими джерелами представляються в цьому відношенні справді імпозантно і показують безспірний розвиток шкільництва так щодо кількості молоді, що вчає до шкіл, як і шкільних приміщень.

2. Недоліком, і то поважним, цих статистик є, що вони оперують великими числами, якщо йдеться про загальноосвітню

школу, натомість дуже мало даних подибуємо в них, якщо йдеться про професійну освіту, і врешті дуже неповні дані про вищі учбові заклади, їх відвідування, розміщення і т.п.

Ми обмежимося тільки до статистичних даних, що стосуються загальноосвітньої школи, а теж почасти певних статистичних даних вищого шкільництва, тільки частково торкаючись професійного. Спираючись на статистиках двох дослідників совєтської школи - Н.М.Гриценку¹⁶⁾ і Е.Н.Мединським¹⁷⁾ - можна б розвиток загальноосвітньої школи представити в ось такі таблиці.⁺

Таблиця I

Таблиця II

Роки	шкіл	скількість	
		учнів	учителів
1914/15	19 568	1 678 128	
1924/25	15 555	1 795 193	44 622
1925/26	17 032	2 105 664	
1926/27	18 604	2 185 700	
1928/29	20 446	2 554 403	
1937/38	22 315	5 816 537	++
1938/39	22 396	5 453 966	
1940/41	29 314	5 955 100	237 748
1950/51	29 424	6 500 000	
1954	30 000	6 800 000	300 000

Рік 1940

Тип школи	Шкіл	Учні
Початкові	14 560	3 580 700
Неповно-середні	10 740	1 948 200
Середні	4 014	426 200
Разом:	29 314	5 955 100
У 1954 р., за звітом секретаря ЦК КП України Кириченка з 23.3.1954 було 1 185 нових середніх шкіл і в них 494 тисяч учнів.		

Таблиця I. показує загальний розвиток шкіл до 1954 р. включно. Таблиця II. показує той розвиток, за окремими типами загальноосвітньої школи (початкові, неповносередні і середні) на 1940 р.

+/- Примітка: Вихідним числом для порівняння розвитку цього типу школи в Україні є стан шкільництва з перд першої світової війни, тобто стан на 1914/15 р. Крім того, якщо йдеться про кількість учителів, то нам доступні тільки дані за 1924/25, 1940/41 і 1954 рр.

++/тобто 1/6 населення тодішнього України.

+++/Збільшення шкільних приміщень майже на 7 тисяч і учнів на пів мільйона треба пояснити приєднанням до УССР західних земель України.

Побіжна аналіза цих статистичних даних показує нам ось що:

1. Приплив учнів до шкіл України був надзвичайно інтенсивний, зокрема в рр. 1925/26 (2 105 664), тобто більше як на 300 тисяч в порівнянні з попереднім роком (1 795 193); в 1928/29 - 2 554 403 (тобто знову зріст в порівнянні з 1926/27 на більше як 350 000 і їх збільшення на 100% в порівнянні з 1928/29 за наступних 10 років, тобто у 1937/38, бо до 5 816 537. Натомість помічаємо наглий спадок в наступному 1938/39 р. числа учнів до 5 453 966, тобто майже на 400 000. Це наслідок голоду в Україні в 1932/33 р., коли дітей, що саме тепер досягли шкільного віку, було дуже мало. Не маючи статистичних даних з років війни, бачимо натомість поважне збільшення і числа шкіл і учнів за рахунок приєднаних до УССР західно-українських земель і порівняльно сповільнений приріст учнів в останніх трьох роках (з 6 і пів міль. учнів у 1950/51 на 6 міль. 800 тисяч у 1954).

2. Цьому досить буйному допливу молоді до шкіл зовсім не відповідали темпи будівництва шкільних будинків. Ба навіть цифри показують катастрофальний стан на цьому відтинку, коли зважити, що шкільна влада УССР для 2 554 403-ох учнів у 1928/29 рр. мала до диспозиції 20 тисяч 446 будинків, а майже за десять років згодом, для більше як подвійного числа молоді в школах (5 816 537), мала всього 22 315 будинків, тобто на 2 000 більше. Повільні, і непропорційні темпи будівництва нових приміщень для шкіл бачимо в останніх роках, бо від 1940 до 1950 р. (коли відрахувати 4 роки війни), то за п'ять років відбудови повоєнної вибудовано всього не цілих 1000 будинків. Але ж коли взяти до уваги будівництво тих же шкіл в рр. 1950-54 (29 424 у 1950 і 30 000 у 1954), то бачимо, що за чотири роки кругло 600 нових шкільних будинків для середнього приросту 300-400 000 молоді річно - далеко не вис-тарчає.

3. Коли приглянутися таблиці II. (тобто статистиці з 1940 р. єдиній, яку маємо для аналізу), то бачимо, що у 1940 р. приблизно половину становили початкові школи, більше як третину - неповно-середні, і кругло п'яту частину - середні. Хоч не можна на цім показнику будувати даних для сьогодніш-

нього стану, то все таки, відповідаючи на питання , як розподіляється маса молоді в загально освітніх школах України, можна приблизно окреслити, що при сильній тенденції розбудовувати неповносередню школу, - всежтаки на початкову школу припадає яких 20-25% . Решту творитимуть школи неповносередні і середні, при чому таки найбільше зустрічним типом в сучасній Україні була б семилітня неповносередня школа. За советськими джерелами вже в 1949 р. здійснено перехід на загальнозобов'язуюче семирічне навчання, але до цієї інформації треба поставитись критично і тому приймати 20-25% для кількості початкових шкіл, не буде, на нашу думку, ніяким перебільшенням.

4. Останнє питання, яке варто було б розглянути в зв'язку з цією статистикою, це питання: с к і л ь к и у к р а ї н с ь -
к о ї м о л о д і є в т и х 6,8 міль. усіх учнів загальноос-
вітніх шкіл?

Л. Каганович, на IX з'їзді КПБУ, у 1925 році, говорячи про значні досягнення національної школи в Україні, підкреслював, що школи з українською мовою навчання в Україні творять 78%. Що стан цей за останніх 30 років змінився і то грубо в некористь українського національного елементу, не підлягає ніякому сумніву. Окреслити з якоюсь приблизною правдоподібністю той процент на сьогодні - важко. Коли все ж таки орієнтуватися на процент українців в високих школах України (який за К.Литвином ¹⁸⁾ дорівнював у 1952 році 59,9), а значить такий же процент мусів закінчити середню освіту (процент той був, очевидна річ, вищий, бо не всі випускники-українці поступили до вищих шкіл) треба прийняти, що той процент української молоді в загальноосвітніх школах виносить на сьогодні 70%, що, з огляду на демографічні зміни, які зазнала Україна за останніх 35 років (наплив чужого елементу на українські етнографічні землі, вивози української людности і т.д.), є досить правдоподібне.

Що стосується нижчого і середньо-професійного шкільництва, то, як сказано вище, ми маємо дуже загальні відомості про кількість і розвиток їх. Їм советські статистичні джерела мало на загал присвячують уваги, так неначебто вони не грали тієї ролі що загальноосвітні чи вищі школи України.

І так, за доступними даними, ¹⁹⁾ у 1953 р. в Україні існувало до 500 учбових закладів нижчої професійної освіти, в яких

навчалось до 100 000 молоді, в тому числі було 186 ремісничих - з 55 654 учнів, 229 шкіл фабрично-заводського навчання з 36 044 учнів.

Невелике число молоді в школах фабрично-заводського навчання у 1954 році пояснюється тим, що оце вперше в тому році набір молоді до цього типу шкіл був добровільний в प्रति-венстві до попередніх років, коли то щорічна примусова мобілізація молоді до цих шкіл становила по цілому СРСР до 800 000 учнів на рік. ²⁰⁾

З шкіл середньої професійної освіти, - як впливає з доповіді секретара ЦК КП України О.І. Кириченка на партійному з'їзді 23.3.1954, - на початку 1954 року було в Українській ССР 601 технікумів та інших середньо-фахових шкіл, в яких навчалось 261 000 учнів, 126 училищ по підготовці механізаторів для сільського господарства з 45 000 учнів і 72 педучилища (що готують учителів початкових шкіл).

Вищі учбові заклади (або в скороченні ВУЗ-и) України, це окремий і складний розділ українського підсоветського шкільництва, що вимагає докладніших дослідів і глибшої аналізи. Бо хоч і в тій ділянці советська пропаганда повна самохвальби і імпозантних чисел, проте на цьому відтинку советська влада веде особливу політику. У ВУЗ-ах України на сьогодні студіює великий процент неукраїнського елементу, який надсилається з інших республік (а передовсім з РСФСР) на студії в українських вищих школах, а після закінчення влада залишає його на українських теренах, збільшуючи ним процент неукраїнської людности і неукраїнського адміністративного чи іншого апарату.

Мережу вищих учбових закладів України творять: університети, педагогічні і учительські інститути, різного виду технічні, медичні, ветеринарні, сільськогосподарські, мистецькі, художні, театральні і т.д. школи. Ні точного переліку їх, ні розміщення всіх разом взявши, ми на жаль останнім часом в сов. пресі не подибуємо, а тільки епізодично при тій чи іншій нагоді, попадають на сторінки советської преси вістки про них.

В 1946 році в Україні існували такі вищі учбові заклади (в загальній кількості поодиноких типів - 40): університети, педагогічні і учительські інститути, сільсько-господарські інститути, медичні, індустріальні, політехнічні, торговельно-економічні, металургійні, хіміко-технологічні, фармацевтичні, інженерно-будівельні, ветеринарні, театрального мистецтва, державні консерваторії, художні, фізичної культури, автомашинові, стоматологічні, іноземних мов, гірничі, технології будівельних матеріалів, кіноінженерів, гідромеліоративні, залізничного транспорту, цивільної інженерії, технології силікатів, технології харчової промисловости, лісо-господарські, технології легкої промисловости, корабельно-будівельні, поліграфічні, гідрометеорологічні, зв'язку, інженерів морської флоту, вище морське училище, юридичні, зоотехнічні, електротехнічні, машинобудівельний, авіаційний.

Розвиток мережі вищої освіти в Україні за останніх 27 років був такий:

Роки	Число ВУЗ-ів	Кількість студентів
1914	19	26 695
1927	28	28 634
1937	119	108 121
1940	166	127 572
1945	150	99 104
1946	156	118 722
1947	158	129 172
1949	159	137 317
1950	156	150 006
1951	156	164 404
1952	144	177 114
1953	144	190 955
1954	137	185 000

Відсоток жінок у ВУЗ-ах України

1929	25,8 %
1938	41,6 %
1952	49,0 %

Студенти Українці в ВУЗ-ах України 22)

Роки	%
1929	51,8
1938	54,2
1946	51,8
1947	53,5
1948	53,8
1949	55,6
1950	57,9
1951	59,1
1952	59,9

Професорсько-викладацький склад ВУЗ-ів України 23)

Роки	Професорів доц. викладачів
1938	7 675
1949	12 739
1952	14 425
1954	17 170

Коли приглянутися цифрам про стан ВУЗ-ів, то бачимо їх безперервний зріст аж по 1949 р., коли в Україні було 159 вищих учбових закладів (якщо не брати цифри 166 на 1940 рік, коли то до УССР приєднано західньо-українські землі і всі існуючі вищі учбові заклади включено до існуючої мережі українсько-совєтського шкільництва, яке до війни 1937 нараховувало всього 119 вищих шкіл).

Після невеликого скорочення до 156 закладів, що протривали 1950-1952 рр., приходить раптовна редукція у 1952 р. до 144, тобто на дванадцять менше, а в 1954 знову нова редукція до 137. Згаданий вище Литвин виправдовує це "укрупненням вищих учбових закладів", але на чім полягало це укрупнення і яких саме закладів, нам не відомо. За інформаціями того ж Литвина ВУЗ-и України за сім післявоєнних років випустили 160 600 спеціалістів. (без випусників заочних відділів).

Що стосується процентового відношення студентів українців у вищих школах сучасної України, то це відношення можна окреслити пересічною цифрою 56%, хоч властиво, як бачимо це з таблиці, тенденція до зросту українського елементу в школах республіки є очевидна. Те саме стосується зростання числа жінок у ВУЗ-ах. Коли ж говорити про професорсько-викладацький склад ВУЗ-ів, то він ріс пропорційно до зросту числа студентів. Який процент з них українців - важко окреслити, але треба прийняти тезу про надсилення не тільки чужинецьких студентів на студії в українські високі школи, але теж, і то передовсім, професорів та інших викладачів, головню з РСФСР.

Всі ці статистичні дані, подані за Литвином, охоплюють період до 1953 року; найновіші дані, якими можемо користуватись, стосуються грудня 1954. Ми маємо на увазі обширний звіт про високі учбові заклади України, оголошені Радянським Телеграфним Агенством України (РАТАУ), а це у зв'язку з утворенням нового союзно-республіканського Міністерства Вищої Освіти в Україні. ⁺⁾

⁺⁾ Указ президії Верховної Ради ССРСР від 31. грудня 1954 р. і Верховної Ради УССР від 10. лютого 1955.

Згідно з цим звітом ²⁴⁾ у грудні 1954 р. в Україні було 137 ВУЗ-ів, в тому числі: 7 університетів (Київ, Харків, -Одеса, Дніпропетровськ, Львів, Чернівці і Ужгород), 5 політехнічних і 20 сільськогосподарських інститутів. В них навчалось 185 000 студентів стаціонарно, і 117 000 - заочно. На всіх ВУЗ-ах України працює 17 170 викладачів (в тому числі професори і доценти), при чому 40, 5% з них має учені ступені і знання. З інших відомостей, які маємо про деякі вищі школи України, а передовсім про університети Київський, Харківський, Ужгородський і Львівський, виходить, що, поза імпозантними числами (кількість студентів, викладачів, щорічних випускників), - як і не менш імпозантною мережою високих шкіл, криється сумна дійсність. Великий відсоток студентів в цих школах неукраїнського походження (здебільшого росіяни), а крім цього попри українську "офіційну" мову практикується у великій мірі викладання російською мовою. Відомо теж, що право вступу до деяких ВУЗ-ів забезпечується передовсім комсомольцям, або членам партії, не кажучи вже про високі оплати, що унеможливають доступ робітничо-селянській молоді до цих шкіл і вона мусить задовольнятися здебільша професійною освітою.

Варто на цьому місці подати деякі інформації про згадані вище 4 університети України і інші ВУЗ-и. (подано за додатком до "Українського Слова", Париж, "Смолоскипи", з 6.3.1955).

Київський університет: 11 факультетів, готують фахівців 46 спеціальностей, 6 000 студентів, щорічна кількість випускників - 1 000 чоловік. При 82-х катедрах працює 516 професорів і викладачів (в тому 51 професорів і докторів наук) 215 доцентів і кандидатів, 250 викладачів і асистентів.

Харківський університет: 5 000 студентів, 300 професорів і викладачів.

Ужгородський університет: відкритий 1946 р. Має 2 000 студентів, досі випустив 500 різних спеціалістів. Має чотири катедри. Виклади в українській і російській мовах. При чотирьох катедрах відкриті аспірантури.

Львівські високі школи: в їх усіх 13, з 16 170 студентів, з яких 11 055 українців, 5 000 росіян. Всіх професорів і викладачів - 1 528 (з того 180 професорів і докторів наук, 405 доцентів і кандидатів наук). Всі ВУЗ-и підготовляють фахівців по 146 різним спеціальностям. На університеті студіює коло 6 000 студентів, з того 75% комсомольців і 50% уродженців Західної України. За повоєнні роки ВУЗ-и Львова випустили 14 тисяч спеціалістів.

VII.

Советські школи в загальному, а в тому числі і школи в Україні, мають ряд хиб, недомагань і "слабих місць". Можна про них вичитати в пресі, в звітах з педагогічних конференцій, з міністерських звітів і партійної критики - на партійних обласних чи республіканських з'їздах. Будучи школою тоталітарно керованої держави, уся система навчання і виховання цієї школи має штамп диктату - наказу - сухої штивної формули, придуманої партійними педагогами, які з школи зробили абсолютно інструмент політики партії і її ідеологічних прямувань. В тому і криється джерело слабости советського шкільництва. Воно, шкільництво, маючи виключно практично-утилітарні цілі тоталітарної держави, мусить без огляду на обставини виконати доручені йому завдання - сформульовані в програмах, що є альфою і омегою советської виховно-навчальної системи.

Коли говорити про слабкі сторінки советської загальноосвітньої і професійної освіти, то першою і найбільш застарілою болячкою є проблема т.зв. політехнізації навчання, тобто поєднання теорії з практикою життя - практикою комунізму. Про ту політехнізацію пишуть, говорять, дебатують, її - політехнізації - вимагають від учителів, а насправді мало котрий учитель, а навіть провідний педагог, поза шумними фразами і закликами, розуміє про що властиво йдеться мова, так що ця проблема від 35-ти років не розв'язана. Вистачило прочитати сов. пресу на початку шкільного 1954/55 року, повну закликів про необхідність різкого повернення від загальноосвітньої школи на шлях політехнічного навчання, щоб переконатись, що советська педагогіка по сьогодні ще остаточно не розв'язала цієї проблеми і мабуть не скоро її розв'яже.

Термін "політехнічне навчання" вперше уведено в програму партії ще в березні 1918 року, коли сформульовано цілі і завдання советської комуністичної школи ("навчання загальне, безплатне, обов'язкове і політехнічне", тобто таке, що "знайомить в теорії і на практиці з усіма головними ділянками виробництва"). Той же термін був згодом уведений в "Постанову про єдину трудову школу" (жовтень 1918), а потім його введено в програми ГУС (1924 р.). І в той час політехнізація зводилась до теоретичного вивчення трудової діяльності і викликала багато полемік. Офіційні комуністичні педагогічні чинники пробували ввести до програм "політехнічне навчання"

в рр. 1927-29, але безуспішно, бо по різному цю політехнізацію розуміли і по різному її в школах здійснювали. Перший Всеросійський Політехнічний З'їзд у серпні 1930 року теж не розв'язав принципіального питання політехнізації - і на експериментаторстві й покінчилось. На XIX з'їзді партії знову заговорили про політехнізацію в школі, бо йшлося про все більше і більше залучення молоді до індустрії і про таку універсальну підготовку учнів, без уваги на тип школи, щоб вони могли в якнайбільшій кількості бути здібні до праці в технічних підприємствах. Одним із наслідків цього було введення в 26-и середніх школах України додатково, крім загальносвітніх предметів, т.зв. предметів середньо-технічної кваліфікації і в 6 школах середніх (в найстарших класах) уведено обов'язкове навчання технічних предметів враз з виробничою практикою - для підготовки спеціалістів - техніків середньої кваліфікації. Але попри все, всі ті спроби не розв'язали корінно справи переключення советської школи на політехнізацію.

Крім того советська школа має і ряд інших труднощів. Можна тут привести критику кол. секретаря ЦК КП України Л.Г. Мельнікова на XVII з'їзді партії у квітні 1952 року, де він, зупиняючись на буйнім розвитку української школи піддав гострій критиці і шкільні підручники - читанки і підручники української літератури, що "викривляють советську дійсність", та замало "розкривають благородний вплив російської культури на українську і їх органічний зв'язок, та допускаються грубих перекошів". Він вказував на серйозні ідейні і методологічні помилки в навчанні в українських школах взагалі, а врешті зробив закид і Міністерству освіти, що воно "погано керує роботою шкільної сітки на місцях" (зокрема вузами і училищами), як і обкомам партії, що "слабо контролюють роботу Міністерства освіти на місцях" 25)

Мають советські педагоги і їх провідні речники теж багато клопотів організаційно-адміністративного порядку: для прикладу вистачить зацитувати заступника міністра освіти УРСР О. Філіпова, що на сторінках "Радянської України" за 27.4.1955, в статті п.з. "Підготовці шкіл до нового навчального року увагу всієї громадськості", робить перелік основних недомог советсько-українського шкільництва, і наводить такі факти:

I) Не зреалізовано програми загальнообов'язкового навчання, особливо в областях Західної України, де учнів, після закінчення 7-и класів, не залучено автоматично до 8-х класів,

мабуть з нестачі шкільних приміщень, отже план прийому був тим самим зірваний;

2) В деяких сільських школах учні мусять жити в інтернатах, необладнаних найнеобхіднішими меблями, жити в елементарних побутових умовах;

3) Хід будівництва шкільних будинків - незадовільний. В багатьох областях план виконано тільки на 46-52%. Це ж діється на відтинку ремонту старих або пошкоджених шкільних будинків.

4) Помітно недостатнє обладнання шкіл приладдями, партами, книжками (напр., в сумській області на 1.9.1954 лежало на базі 94 000 невідправлених шкільних підручників, у сталінській - 38 000. Подібні випадки мали місце в запорізькій і інших областях. А школи чекали ...).

5) Із 185 000 шкільних лавок, замовлених в першому кварталі 1954 р., отримано тільки 20 000.

6) До нечуваних розмірів дійшло самовільне звільнювання і переносування учителів, і то навіть без відома обласного відділу народньої освіти, напр., у місті Мельниця - подільського району у 1954 р. безпідставно звільнено з роботи 70% усіх педагогів району, в тому числі директорів і завідуючих навчальною частиною. Завідуючого районним відділом народньої освіти знято за те з праці, але скільки шкоди він встиг заподіяти? - питає віцеміністер освіти Філіпов.

Такі і їм подібні нарікання можна надібати в усій советській пресі усіх республік, звичайно на початку навчального року. До шкіл і всіх їх браків стосується ославлену критику і самокритику в куди більшій мірі, ніж до інших науково-культурних підприємств. Ця критика починається від низів (з району), йде через область, і доходить до республіканського рівня, над яким ще існує всесоюзного масштабу критика, а тоді вже не учителі, чи директори, чи навіть завідуючі районними чи обласними відділами народньої освіти - мусять виправдовуватись, але потерпають і злітають зо своїх становищ міністри освіти, догану отримують партійні організації і притягаються до відповідальності найвищі чинники з уряду.

Прикладом такої критики "згори" може послужити стаття поміщена в найбільш авторитетному органі советської педагогіки, бо в місячнику - офіціозі Академії Педагогічних

Шаук РСФСР - "Советська Педагогика" кн. I. за 1954 р. під наголовком "Очередные задачи сельской школы". Нав'язуючи до жовтневого пленуму ЦК КПСС у 1953 році, що постановив збільшити сільськогосподарську продукцію і зміцнити сільськогосп.кадри стаття . піддала гострій критиці всі сільські школи, закидаючи їм, що вони мають серйозні недоліки а саме: учням сільських шкіл не є достатньо доступне сільське господарство, школа не дає учням тих шкіл потрібних знань в сільському господарстві, вона (школа) не сповняє функцій, які на неї в цьому відношенні покладає держава і т.д. Стаття ставить до сільських шкіл ряд вимог, яких, розуміється, не можна без відповідної підготовки перевести. Наслідки такої статті очевидно відчуті і в міністерських відділах поодиноких республік, і в обласних відділах народної освіти і в партійних організаціях аж до найнижчого ступеня - партійної клітини даного села чи колгоспу, не кажучи вже про бідних і заляканих учителів тих же сільських шкіл.

І ще на один аспект советського шкільництва треба звернути увагу: на те, хто може сьогодні користати найбільше з добродійств так багато розбудованої мережі шкіл і їх різних типів, зокрема в ділянці вищої школи, і чи взагалі існує добровільний вибір професії молоддю відповідно до її зацікавлень? Цю проблему заторкає м.і. Вс.М.Гречко в своїй, виданій Інститутом праці п.з. "Коммунистическое воспитание".²⁶⁾ Одна з основних рис комуністичного виховання є с п р я м у в а н н я зацікавлень молоді (чи взагалі громадян) на виконання державних завдань у ділянці праці. В Советському Союзі вибір професії не залежить від самого громадянина, і тільки порівняно невелика меншість може мати змогу вибирати свобідно професію, відповідно до своїх бажань. Це зокрема стосується мужчин, яких ще в середній школі вербується до військових училищ і відмовитися від цього молоді не можна.

Дальшою перешкодою у вільному виборі професії є матеріальні злидні, бо на повню середню школу а передовсім на студії в вищих школах в університетах можуть дозволити собі тільки діти багатіших державних функціонерів, старшин, партійців і т.п. Сільську молодь здебільше направляється державою до нижчих професійних шкіл, звичайна міська молодь, маючи труднощі побутового порядку, не може дозволити собі на люксус студій у вищих школах. Часто трапляється, констатує Гречко, що при надвижці молоді в певних типах ВУЗІВ практикується "переброска"

" з уряду" надвишки тієї з одних шкіл до других, без уваги на те, чи даний студент має бажання той фах студіювати чи ні. Такі "переброски" бувають звичайно такого порядку, що напр., перекидається молодь з одного інституту в якийсь інший мало обсаджений, спорідненого типу, напр., з університету в педінститут ітп. Але мали місце теж і такі випадки, що, цитуємо за Гречко- "в 1940 р. з київського драматично-музичного інституту було перекинено 60 новопоступивших в інститут цукрової промисловості"²⁷⁾

Ненормальність советської школи полягає ще й в тім, що вона, попри свій буйний розвиток, не є загальнодоступна всім так, як про це гордо впевняє советська конституція (стаття 121) ; що вона, проповідуючи культ безкласового суспільства, сама є прикладом класового підбору учнів; що не педагогічні ідеали і загально-виховні вартості грають у ній головну роль, а тільки партійні, комуністичні, бо всі школи, всіх типів, служать тільки інтересам партії комуністів, і керованій ними державі.

Все це стосується в однаковій мірі будьякої советської школи, в будьякій республіці, а в тому числі і всіх шкіл сучасної України, які, не дивлячись на їхній формально-національний характер, розвиток, і величезну кількість молоді, що в них навчається, - не є школами українського народу, бо не служать його інтересам, а тільки інтересам його окупанта.

Бібліографічний показник

1. Ленин об образовании и воспитании молодежи ("Советская Педагогика" - журнал Педагогической Академии Наук СССР, Москва, январь, 1954. стор. 7)
2. Там же, стор. 3-4.
3. "Енциклопедія Українознавства", т. I/III. стор. 940
4. Программа и устав ВКП/б/, 1935, Партиздат, ЦК ВКП/б/, стор. 23 (за "Сов. Педагогікою", январь, 1954, стор. 7)

5. К а и р о в І.Н. "Об идейно-политическом воспитании учащихся" ("Сов. Педагогика", июнь, 1947, стор. 16).
6. Г р и щ е н к о Н.М. Развитие народного образования в СССР. ("Сов. Педагогика", апрель 1954, стор. 87-88).
7. "Енциклопедія Українознавства", I/III, стор. 936.
8. Там же, стор. 936.
9. К о р о л е в Г.Ф. "Советская школа в период социалистической индустриализации и в первые годы сплошной коллективизации" ("Сов. Педагогика", май 1950, стор. 95-97).
10. "Енциклопедія Українознавства", I/III, стор. 939-940.
11. М е д и н с к и й Е.Н. Народное образование в СССР, Изд-во Педагогических наук РСФСР, Москва, 1952, стор. 12-17 і далі.
12. М е д и н с к и й . Там же, стор. 71.
13. М е д и н с к и й . Там же, стор. 63.
14. Там же, стор. 70-71.
15. "Учительська газета", з 28.9.1954, стаття "Спецпідготовка старшокласників в Україні".
16. Г р и щ е н к о Н.М. Там же, стор. 90-93.
17. М е д и н с к и й . Там же, стор. 30-33, 36.
18. Л и т в и н К. Розквіт культури радянської України, Держвидавництво політичної літератури УРСР, Київ, 1954. стор. 36
19. Л и т в и н К. Там же, стор. 38.
20. "Комсомольская Правда". Школи фабрично-заводського навчання, з 18.5.1954.
21. "Радянська Україна", з 24.3.1954.
22. Л и т в и н К. Там же, стор. 36-37.
23. Там же, стор. 37.
24. "Українське Слово" (Париж), ч. 696, березень 1955, (додаток "Смолоскипи" - стаття. На високих шеолах України.)

25. "Радянська Україна", з 25.9.1952.

26. Г р е ч к о Вс.М. Коммунистичное воспитание в СССР.
Мюнхен, 1951, стор. 16.

27. Г р е ч к о Вс.М. Там же.

Є.Гловінський

Проф. д-р В. П. Тимошенко

(До 70-лиття з дня народження)

В.П. Тимошенко народився 25 квітня 1885 року в с. Базилівка, Конотопського повіту, на Чернігівщині. По закінченні гімназії він студіює спочатку в Інституті шляхових інженерів, а потім на економічному відділі Політехнічного інституту в Петербурзі, який і закінчив в 1911 р. Цілий час своїх студентських студій він належить до української студентської громади.

До революції 1917 року В. Тимошенко працює по різних міністерствах російської імперії. В 1914 році бере участь у науково-дослідній експедиції Ферганської області в Туркестані. В 1917 р. він переходить на службу Української Народної Республіки, спочатку як радник міністерства торгівлі, потім як керівник Інституту економічної кон'юнктури при Українській Академії Наук і нарешті як економічний радник української дипломатичної місії на мирову конференцію в Парижі в 1919 р.

В 1922 р. В. Тимошенко обирається доцентом Українського Вільного Університету в Празі, та Української Господарської Академії в ЧСР. Він викладає в цих школах цілий ряд економічних дисциплін: економічну географію, світове господарство, вчення про кон'юнктуру. В 1924 р. він став професором обидвох цих шкіл, а в 1925 р. одержує стипендію Рокфелерівського фонду і виїздить на 1½ року до США. Тут, працюючи в Нью-Йорському Cornell University, В. Тимошенко одержує докторат на підставі дисертації на тему: **Prices and the World Wheat Market**, Memoir II8, Cornell University, Agricul. Exper. Station.

Повернувшись з США до Чехії, В. Тимошенко продовжує академічну діяльність до 1928, коли його знову запрошують до США на виклади в University of Michigan, Ann Arbor, Mich. Тут на протязі _ років викладає економічні й статистичні дисципліни і видає свої більші праці: "The role of Agricultural Fluctuation of the Business Cycle, 1930 і "World Agriculture and the De. -

pression", 1933, які вийшли в серії університетських видань П.Н. "Michigan Business Studies".

Підчас літніх вакацій в рр. 1928-31, В. Тимошенко працює в Food Research Institute, Stanford University, Каліфорнія. Для цього Інституту В. Тимошенко пише працю "Danube Basin as Producer and Exporter of Wheat", Wheat Studies of the Food Research Institute, Vol. VI., No. 5., March 1950.

Дані для цієї праці В. Тимошенко зібрав ще підчас перебування в ЧСР в 1928-29 р, зробивши для цього спеціальні студійні поїздки по наддунайських країнах. Подібну студію щодо Советського Союзу В. Тимошенко написав в 1932 р. Ця студія вийшла в двох виданнях: як велика на 600 сторінок монографія "Agricultural Russia and the Wheat Problem" і як конспект цієї праці "Russia as Producer and Exporter of Wheat", що вийшла в "Wheat Studies" т. VIII, ч. 5-6, 1932.

В рр. 1934-36 В. Тимошенко тимчасово відходить від професорської і наукової діяльності, працюючи як Senior Agricultural Economist при U S A Departement of Agriculture.

В 1936 р. В. Тимошенко знову повертається до наукової діяльності в цьому ж Stanford University, з яким він був зв'язаний в рр. 1928-31. Спочатку як Research Associate при Food Research Institute, потім як Economist and Professor of Commodity Economics, а з 1950 р. як Professor Emeritus - Consultant. В. Тимошенко працює в цьому ж Інституті по сьогодні. Його виклади обмежувалися спеціальними предметами: сільське господарство й кон'юктурні циклі, советська економіка, советська сільськогосподарська політика. Натомість він регулярно співпрацює в виданнях Інституту. Тут з'являються такі праці В. Тимошенка:

1. "Soviet Agricultural Reorganization and the Breadgrain Situation", Wheat Studies, Vol. XIII., No. 7. 1937
2. "Monetary Influences on Postwar Wheat Prices", Wheat Studies, Vol. XIV, No. 7. 1938.
3. "Wheat Subsidization and Exports ; the Experience of 1938-39". Wheat Studies, Vol. XVIII., No. 2, 1940.
4. "Variability in Wheat Yields and Outputs, Part I., Cycle or Random Fluctuations?", Part II. "Regional Aspect of Variability"

Wheat Studies, Vol. XVIII, No. 7, 1942, Vol. XIX No. 6. 1943.

5. "International Correlations of Wheat Yields and Outputs", Wheat Studies, Vol. XX, No. 6. 1944 :

Ці дві останні праці були зібрані в окрему книгу під назвою :
"World Wheat Production .Its Regional Fluctuations and Interregional Correlations".

Крім того праці В.Тимошенка з'являються і в інших виданнях:
"The Agrarian Policies of Russia and the Wars", Agricultural History, Vol. I7, No. 4, 1943. "The Soviet Sugar Industry and Its Postwar Restoration", War-peace Pamphlets of the Standford University; "New Soviet Economic Plan .Its Agricultural Aspect". The Journal of Political Economy Vol. LXI, No. 6. 1953; "M. I. Tuhon -Baranovsky and Western European Economic Thought ". The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US, Vol. III, No. 3(9)

В інших мовах В.Тимошенкові належать такі праці:

а/В мові українській :

"Картели і Трести", Видання Українського Вільного Університету, Прага, 1932.

"Світове Господарство ", Видання Української Господарської Академії, Подєбради, 1924; "Ціни пшениці і світовий ринок", Записки Української Господарської Академії, т. II, Подєбради, 1929. "Проблема і розуміння конкуренції", Ювілейний Збірник в честь проф. С. Дністрянського, Український Віл. Університет, Прага, 1923.

б/ в німецькій:

"Україна і Росія в їх економічних взаємовідносинах "
Mitteilung des Ukrainischen Wirtschaftlichen Instituts in Berlin, 1928

Ця ж сама праця видана у французькій мові.

В.Тимошенко є членом багатьох наукових товариств і організацій.

І. Мірчук

"БРАТАННЯ" СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ НА ТЛІ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ
=====

ДІЙСНОСТИ
=====

(З нагоди 300-ліття Переяславського договору)

В минулому 1954 році появилися, з нагоди 300-ліття з'єднання України з Росією, на книжковому ринку Советського Союзу дві публікації, надзвичайно характеристичні для національної політики Москви.

Перша з них, безперечно краще написана, вийшла польською мовою під титулом: "Pod sztandarem bratniej przyjaźni, Zbiór materialów i dokumentów o wspólnej walce wyzwolenczej i nierozwalnej przyjaźni ludu polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego"^{х)}

Значіння цієї книги підкреслюється тим, що вступну статтю до неї написав науковий секретар Польської Академії Наук Стефан Жулкевські. Сам президент польської держави Болеслав Берут додав своє поручаюче слово, а на закінчення занотовано фрагмент з промови Хрущова на II З'їзді ПЗПР (тобто комуністичної партії Польщі). Збірник містить документи приятних стосунків між українським та польським народами, і є "присвячений трьохсотлітній річниці" об'єднання України з Росією та історії братньої приятні, що в'яже польський народ з народом українським і російським та з усіма народами Советського Союзу". Хоча цей твір вийшов з нагоди роковин Переяславського договору, то все ж таки зміст його залишає російського партнера у цій історичній розгрі цілковито на боці, а займається документами "братньої приятні", що її відзеркалюють на протязі кількох століть спільні інтереси польських і українських народніх мас та симпатії між духовими провідниками обох націй. В цій книзі зроб-

х) Накладом видавництва "Книга і Знання", Варшава, 1954, 8^о, стор. 342, наклад - 10 000, ціна 10,50 зл.

лено наголос на те, що приязнь та співпраця між обома народами були історичною конечністю, обумовленою безпосереднім сусідством, найбільш життєвими інтересами політичними, господарськими і культурними, потребою скоординованих виступів проти спільних ворогів, а саме проти тевтонських наїзників з заходу і турецько-татарських на півдні і сході. Тут відразу можна б відмітити, що український нарід ніколи не мав спірних пунктів з тевтонським заходом; і коли підкреслюється при цій нагоді факт що "руські полки" брали активну участь у битві під Грунвальдом 1410 р. по боці польського партнера, то це не був вияв власної політичної орієнтації України, а тільки консеквенція її приналежності до литовської держави, що була зв'язана з Польщею династичною унією.

До певної міри можна б погодитися з твердженням, що між найбільш істотними інтересами народів українського, польського, білоруського та російського не було надто великих розходжень, а ненависть і недовір'я між ними сіяли в першу чергу їхні керуючі кола, а саме польська шляхта і московські бояри. Маса населення були тоді без ніякого значення і впливу, і кожен нарід репрезентувала його верхівка. Однак ці міжнаціональні ворожі настрої підсилювали, як твердить Ст. Жулкевські, свідомо "вороги" цих слов'янських народів, що ніби були причиною тяжких і кривавих конфліктів. Така політика, думає автор, була водою на млин для німецької реакції та її ославленого "Drang nach Osten" що "використовував" ці почування ненависти для досягнення своїх цілей. І тут знова мусимо дати довідку. Щоправда, "Drang nach Osten" існував, але він опирався на інших засадах, **це в першу чергу була колонізація польських теренів, культурні впливи, що були дуже сильні саме в Польщі, економічні засоби, як от кредитування чи фінансування польських королів та магнатів, врешті збройні конфлікти; але ніколи він не був внутрішнім рухом Польщі, щоб вигравати на почуваннях ненависти між різними частинами населення.** Говорити тут про діяльність Ватикану, що ніби мала б йти у цьому самому напрямку, немає найменшого змислу. Ватикан старався приєднати європейський Схід до Західної Церкви, але цей факт не був ні в якому разі зв'язаний з міжнаціональними почуваннями ненависти. Навпаки, теоретично

можна було допустити, що уніяти-українці, чи уніяти-москалі будуть ставитись до поляків-католиків прихильніше на підставі спільної церковної приналежності, ніж православні. Якщо до цього мирного співжиття не дійшло, то тут не вина Ватикану, а лише польської верхівки, навіть польського духовництва, яке вживало унійної ідеї для імперіялістичних цілей.

Негативні почування існували на протязі цілих століть, а їх джерела не треба шукати у чужих впливах, а лише в поведінці народів польського та московського, чи їхніх проводів, які не мали найменшої пошани для потреб українців чи білорусів, а використовували кожную нагоду для закріпощення їх в користь власних інтересів.

Однак, попри цю несприятливу атмосферу, викликану, на думку автора, ворожими чинниками, нав'язувалися нитки солідарності працюючих мас цих країн, що боролися за краще майбутнє, за соціальне і національне визволення. Як приклад згадується в книзі факт, що визвольна боротьба під проводом гетьмана Б. Хмельницького проти польських магнатів, якої "світлим" завершенням було об'єднання України з Росією, викликала революційний фермент серед польського селянства. Чого зовнішнім виявом були бунти селян проти магнатського - шляхетського ярма.

Автор твердить, що з цієї солідарності прогресивних сил у братніх народів вирости співдії й контакти "найкращих синів російського, українського, білоруського та польського народів", які об'єдналися біля прапора спільної боротьби "За вашу і за нашу вольність".

На цьому тлі згадується про приязнь і співпрацю декабристів та провідників "Патріотичного Товариства", про Пушкіна та Міцкевича, - про революційних демократів та патріотів п'ятдесятих та шістдесятих років - Герцена, Чернишевського, Шевченка, Сераковського, Яр. Домбровського та ін. Однак усі ці спроби зближення мали більше спорадичний характер. Як і треба було сподіватися від автора, що живе за залізною заслоною, щойно "тріумф ідей ленінізму, перемога великої жовтневої соціалістичної революції, постанови Советського Союзу, а в його складі Української та Білоруської Соціалістичних Советських Республік - започаткували нову еру в історії людства". В межах большевиць-

кої дійсності приходить до засадничого звороту у стосунках між народами польським, російським та білоруським на підставі взаємного довір'я і приязні. В епосі "тріумфуючого соціалізму" "здійснилися" мрії найкращих синів братніх народів, здійснилися віщі слова Пушкіна, Шевченка і Міцкевича. Розпочалася нова ера вічної нерозривної приязні і братерської допомоги, що в'яже Польщу людову зі з'єдиненою Советською Україною, Советською Білоруссю та цілим могутнім СРСР. "Матеріями, зібраними в цьому творі, підкреслює автор, є "вимовним" свідомством зв'язків братньої приязні, що в'яжуть нарід польський з народом українським та російським і іншими народами великої країни Рад. Вони є відзеркаленням сердечних почувань, з якими нарід польський відноситься до великої сім'ї советських народів, що святкують 300-літню річницю об'єднання незвичайно плідного і важливого в житті братніх народів".

Менш-більш ці самі думки, передані майже цими ж самими словами повторюються у наведеній промові Хрущова, так, що тут цілком ясно виринає перед нашими очима не тільки ціль цієї книги, але також національна програма Советського Союзу. Вона міститься в тому, щоб на основі "братньої приязні" усунути усі національні різниці між поодинокими народами Союзу, щоб з часом з цієї аморфної маси сцементувати нову, нібито советську, а в засаді російську націю. План цей абсолютно не новий. Він належав уже в 19 ст. до програми слов'янофілів у різних варіантах і переводився послідовно царським урядом. Національна політика російської держави залишалася без змін, без огляду на це, чи на її чолі стояли старомодні царі, чи новомодні володарі червоного Кремля. Відношення, наприклад, до українського народу мало змінилося від часів Петра I, Катерини II, аж до Сталіна. Це саме можна сказати іншими словами про відношення Москви до поляків, білорусинів чи інших національностей, що входили чи входять тепер до складу російської імперії. Щоправда, в початках жовтневої революції, коли заворушилися національні почування, коли на Заході пролунали гасла Вільсона про самовизначення народів, коли частинно на руїнах Австро-Угорщини постали нібито нові національні держави, як ЧСР, Італія, Сербія, Хорвати і Словенці (Югославія), а на руїнах царської

імперії Польща, Фінляндія, Естонія, Латвія і Литва, не можна було залишатися при старих гаслах; треба було піднести для людського ока кличі модерні, приманчиві, як незалежність аж до відокремлення, плекання національної культури, рівноправність мов і т.д. Але вже Ленін, який як дійсно "русский патриот" навіть на самім початку ані не думав про якубудь рівноправність чи відокремлення, вніс у ці, з великим апломбом проголошені, засади корективу, що культура кожного народу має бути формою національна, а по суті соціалістичною, що заздалегідь виключало розвиток народніх елементів культури, її своєрідності, її духа і тим самим підготовляло, на основі нібито братньої любови ґрунт до нівеляції, а в дальшому ході до русифікації публічного життя.

Чи вдасться більшовикам усунути ці національні різниці та почування ворожнечі, ненависти між поодинокими групами, — це питання, на яке дуже тяжко дати відповідь. Якщо, для прикладу, візьмемо відносини польсько-російські, то мусимо ствердити ось що: **визви** взаємних сентиментів в минулому, як наприклад,)
приятельства Пушкіна і Міцкевича, Олександра І і князя А. Чарторийського, Станіслава Августа Понятовського та Катерини ІІ і т.п. були дуже рідкі і мали на загальний індивідуальний характер, та залишалися переважно без далекойдучих наслідків. Натомість ненависть поляків до Москви, чи Росії в цілому, мала масовий характер і ґрунтувалася на традиції довгих століть. Можна сказати, що вже від І6 ст. датується цей антагонізм, який набирає трагічних форм за панування останнього польського короля в другій половині І8 ст. Наприкінці цього століття приходять три розбори Польщі, до яких в першу чергу спричинилася Росія. На **оборону** загроженої батьківщини піднімає національний герой Тадей Косцюшко повстання проти тільки одного головного окупанта — Росії. Це повстання охоплює селянські маси, через що набирає всенароднього характеру. Після короткого періоду існування т. зв. Королівства Польського, зв'язаного, на підставі Віденського договору в 1815 р., з Росією тільки персональною унією, приходять до нових обмежень польських вольностей і до дальших переслідувань поляків, що викликає реакцію з польського боку

у формі листопадового повстання в р. 1831 та січневого повстання р. 1863. Оба повстання жорстоко зліквідовано, а їх результатом – була масова еміграція польської інтелігенції на Захід, головню до Франції, і масова зсилка польських патріотів з краю на Сибір. У самій Польщі бачимо повну ліквідацію автономних прав польського населення, яке тепер вже не має доступу до державної служби. Університет у столиці Польщі – Варшаві стає російським. Ці події знайшли сильний відгомін у польській культурі; польська література, до першої світової війни, диле антиросійським духом, а в польському мистецтві проявляються ці самі тенденції. Для ілюстрації згадати хоч би картину Яна Матейки "Рейтан" і цикл картин Артура Гроттгера під заголовком "Сибір". Такий був стан до першої світової війни, під час якої приходить побіч австрійської концепції галицьких політиків і германофільської князя Радзівіла теж до русофільської орієнтації під проводом Р. Дмовського. Цей останній напрям не знайшов відгону в польському громадянстві. Польські легіони, під командуванням Пілсудського, боролися по боці центральних держав проти Росії. Коли в 1939 року нацистська Німеччина розпочала війну з Польщею, то СРСР, на підставі договору з німцями, збройно напав на Польщу, по-мимі пакту неагресії з нею, спричинюючи таким способом остаточну ліквідацію польського державного організму. Дальшим доказом "почувань братньої любові і приязні" для польського народу є катастрофа в Катині, де на приказ Сталіна розстріляно 10 000 польських старшин, що тікаючи перед німецькою армією, попали в большевицький полон. Подібне явище повторилось у Варшаві, де в р. 1944 поляки, сподіваючись на допомогу червоної армії, підняли повстання проти німецьких окупантів, маючи обіцянку, що большевицькі війська, що стояли під Варшавою, по другому боці Висли, прийдуть їм з допомогою. Тим часом генерал Рокосовський, командир Червоної армії не рушив ні пальцем, щоб хоч чим небудь, допомогти повстанцям, а вичекав моменту, коли Варшавське повстання було німцями зліквідоване з величезними втратами для польської інтелігенції, яка творила більшість повстанців. Цілковито отже зрозуміла большевицька політика; а саме, при допомозі німців знищити ще одну "буржуазну" державу і

зліквідувати тисячі польських інтелектуалів та старшин, які ніколи не були б пішли на большевицьку концепцію у своїй батьківщині. Але як цю дійсність пов'язати з висловами почувань приязні, з ідеалами миру, проголошуваними большевиками при кожній нагоді? Так само трудно допустити, щоб польське суспільство, пересякнуте давніми традиціями і маючи перед очима останні події, могло це все усунути зі своєї свідомости та дати себе переконати паперовими аргументами. Це, що тут сказано про відношення польського і російського народів, відноситься теж і до стосунків між українцями чи білорусинами а росіянами.

Так представлялося ідеологічне тло, на якому побудована структура цілого твору. Матеріал, який ілюструє відносини польсько-українські, протягом трьох століть, розміщений є у 6-х розділах, з яких не кожен представляє однакову вартість. Перший розділ відноситься до селянських рухів на корінних польських землях, що виникли у зв'язку з повстанням Б. Хмельницького. Тут кидається у вічі факт, що, побіч джерельного матеріалу з цього періоду, поміщено витяги з наукових праць, які на-світлюють ці події. Другий розділ переносить нас у 19 ст і подає думки українських і польських революціонерів та революційних демократів, при чому застосовано цей самий принцип, що й попередньо, а саме, що побіч текстів Т. Шерченка і Яр. Домбровського, поміщено статті з польської преси. Третій розділ містить матеріали, що на-світлюють антиукраїнську політику польської шляхти в Галичині, яка була дістала Українську частину Галичини від центрального віденського уряду. Ці перші три розділи, що охоплюють час від 17 до 20 ст. займають : тільки 90 сторінок, а тим часом аж 260 сторінок зарезервовано для сучасности. Це відношення не цілком правильне, але нам ясно, що наші часи, для большевицьких ініціаторів цього твору важніші, чим сіре минуле. Четвертий розділ приносить автентичні документи про методи терору польських правлячих кіл в Західній Україні в часі між двома світовими війнами. Тут є деякі цікаві документи, в першу чергу заяви комуністичної партії Західньої України що ніби солідаризувалася з національними по-стулятами українців. Але ці заяви мали лише декларативне значіння. Два останні розділи дають картину спільної боротьби

польського та українського народів проти гітлерівських окупантів і рівночасно накреслюють основи нової епохи приязні між визволеним польським та об'єднаним українським народом у межах соціалістичної дійсності. Остання частина містить вияви симпатій українців до поляків і навпаки. Маємо тут отже вірш М. Рильського про Шопена, статті про М. Рильського у польських журналах, інформації про виступи українського театру в Польщі і прогульку польських селян на Україну, чудовий вірш М. Рильського "До братів поляків", вістку про друге видання українського перекладу "Пана Тадея" і т.д. і т.д.

Ціле видання навітлює справу упереджено, однобічно. Тенденція до ліквідації українсько-польських непорозумінь і виникаючої з них ворожнечі абсолютно бажана і симпатична, якщо би вона вийшла з власного бажання від самих народів, а не була накинена диктатом червоної Москви.

Куди гірше представляється під оглядом змісту і пропагандивної ваги друга книга, видана з нагоди Переяславської угоди, а саме українська публікація під заголовком "Навіки з тобою Росіє" - літературний альманах, що містить твори переважно західньоукраїнських письменників ^{х)}. Вступне слово - без підпису автора. (Немає тут рекомендації голови держави чи промови Хрущова, як це бачимо в польському творі). Оцінка змісту випаде теж на некористь українського видання, яке надто яскраво, можна сказати, грубо, зраджує всі тенденції ініціаторів і організаторів тієї події. Вже у Вступному слові з'ясована ціла програма видання словами поета Андрія Волощак:

"Один в нас рід,
Одна в нас спільна мати
Над Волгою і над старим Дніпром.
Ми ділимось з Курілів по Карпати
По братськи всім:
І горем і добром.
Велика Русь
З'єднала нас в поході,

х) Книжково-журнальне видавництво, Львів, 1954р. стор. 384

І вийшли ми на сонце з темноти,
Щоб у сім'ї возз'єднаних народів
У комунізм
Упевнено іти".

В цій книзі знаходимо такі слова:

"Священню присягою всього українського народу,
який у дружбі з російським народом черпає свою си-
лу і наснагу, вбачає в ній за поруку нових, ще біль-
ше блискучих успіхів і перемог, звучать сьогодні
слова: .

"Навіки з тобою, Росіє".

Перед нами цілком ясна програма акції, якої зовнішнім ви-
разом є поява книги з примітивним і переконливим змістом. Ко-
жен, навіть тільки побіжно ознайомлений з історією України
аж до кінця першої світової війни, знає аж надто добре, що най-
більшим ворогом українського народу була саме Росія, яка, не
зважаючи на "спільний рід" на "спільну матір" та "братські по-
чуття" нищила його способами, у світі нечуваними, відбираючи
йому право на самостійне існування. "Не було, нет і не будет"!.
Чи можна уявити собі більш жорстокий, а на довшу мету нерозум-
ний засіб нищення все ж таки сорокамільйонної нації. Тим ча-
сом, читаємо у Вступному слові, що

"це рішення (Переяславська Рада) було справжнім
і щирим виявом волі українського народу, висловом
його вікових прагнень і сподівань, поворотним ета-
пом в його історії. Воз'єднання України з Росією,
не зважаючи на те, що на чолі Росії стояли тоді
цар і поміщики, на думку большевицького автора, ма-
ло виличезне прогресивне значення для дальшого по-
літичного, економічного і культурного розвитку ук-
раїнського і російського народів" (підкреслення на-
ше).

Якщо йдеться про український нарід, то твердження це є
не тільки запереченням, але повною протилежністю об'єктивній
історичній дійсності. Якщо ми маємо на увазі російський нарід,
то погоджуємося з автором, що возз'єднання з Україною причини-
лося у великій мірі до його політичного, економічного та куль-
турного розвитку. Пересунення кордонів аж до Чорного моря під-
несло, безперечно, політичний престиж російської держави, здо-

буття українського чорнозему та інших природних багатств створило базу для економічного добробуту, а благословенний під культурним оглядом Південь з власною шкодою переводить європеїзацію занедбаної та відсталого Півночі. Де ж тут користь для українського народу, якому з втратою політичної незалежності висмикається поволі і провід у культурному житті Східної Європи?

Після жовтневої революції та після упадку царату, відношення взаємне в основному не змінюється; воно приймає тільки дещо відмінні форми, про які згадувалось вже раніше.

Автім в книзі "Навіки з тобою Росіє" читаємо:

"Безмежною любов'ю до братів-росіян сповнені серця трудящих Західних областей України".

"Бо ще недавно ці землі топтали і плюндрували чужоземні поневолювачі. Ще недавно трудящі тут стогнали у панському ярмі і невимовна нужда та горе жили в кожній хаті трудівника. Свою відвічну мрію про визволення і возз'єднання з Советською Україною трудящі західньоукраїнських земель змогли здійснити тільки завдяки допомозі всіх радянських народів і в першу чергу великого російського народу"

Це загально відоме, що доля українського народу під польським ярмом в рамках польської держави, була безперечно незавидною; майже все українське суспільство бажало собі державної незалежності, і возз'єднання з українськими землями над Дніпром, але ні в якому разі під покровом Москви, без уваги на те, чи була вона біла, чи червона. Так зв. помочі від "великого російського народу" не бажали собі навіть нечислені члени Комуністичної Партії Західної України.

При цьому перекручуванні історичної правди виринає інтересне питання чи пропаганда такими засобами принесе очікуваний результат? Бо ледве, чи можна припустити, що очевидці цих подій **змінять** свої погляди під впливом хоч би навіть дуже зручної пропаганди. Але навіть одиниці, які не мають ясного погляду на ці факти, потраплять відчувати фальшивість і штучність такої аргументації. Якщо говоритимемо про зміст книги, то тут кидається у вічі однородість думки, абсолютна спрямованість до однієї цілі, яка накреслена у Вступному слові під гаслом "Навіки з тобою Росіє", Чи взяти поему Петра Карманського "Я вірю в сонячну країну Рад", чи нарис Михайла Рудницького про наших

письменників Стефаника, Мартовича, Черемшину, Маковея, та їх "захоплення" російською літературою, оповідання Михайла Яцкова. "Червоне яблучко" написане на славу відомих та невідомих героїв, яких повинно бути якнайбільше "для повного здійснення сонячної мрії людства - комунізму", чи Богдана Дудикевича. "Торжество незламної дружби", - бачимо саме ту спрямованість. Не доводиться обговорювати детально ці фантазії в поезії й прозі, бо усі вони проводять одну і цю саму думку, хоча іншими словами, в більше або менше зручний спосіб. Все ж таки треба згадати статтю Ярослава Галана "Світло зі Сходу", в якій він свідомо перекручуючи історичні факти з західних земель України зневажає тодішній провід української громадськості, між іншим також бл. п. Метрополита Андрія Шептицького і пише богохульні речі проти церкви.

В подібному світлі представлені Українські Січові Стрільці, на думку автора "загони яничарів", що йшли воювати під звуки маршу Радецького во славу Габсбургів та Гогенцоллернів. Автор замовчує, що УССтрільці воювали свідомо не за славу німецької чи австрійської держави, тільки проти царської Росії, яка винищувала український нарід. Як остаточна мета, як правідна зірка присвічувала українським воїнам незалежна соборна українська держава, якої зовнішня форма, не накинена ніякою посторонньою, навіть "братньою" силою, мала відповідати бажанню найширших кіл населення.

Автор далі пише:

"На 22-му році існування УРСР впали кордони на Збручі, Дністрі. Українська республіка трудящих простяглася по Карпати і Сян". "Воїни Радянської Батьківщини йшли зі Сходу, й світло йшло за ними". Стара пісня - *ex Oriente Lux*. Але це світло зі Сходу містить у собі смертоносні лучі, від яких погинули мільйони невинних людей, воно так разяче, що часом відбирає навіть інтелігентним одиницям, можливість критичного погляду на світ і свободу висловлювати свої думки згідно з внутрішнім переконанням.

Непогана стаття Романа Турина про Івана Труша, видатного художника реаліста, але й вона цілком непотрібно переплетена

фальшивими інформаціями з життя і творчості мистця. Але треба признати, що порівнюючи з іншим матеріалом пропагандивний елемент в цій статті не кидається так виразно у вічі.

На закінчення треба згадати, що для підкреслення "глибокої приязні" обох народів, в тексті, побіч української мови, виступає також і російська мова. Зовнішнє оформлення цілої публікації - бездоганне^{х)}. Прекрасний папір, дуже чіткий шрифт, обгортка ціла з полотна, з багатьма золотими прикрасами, на внутрішніх сторінках обгортки побіч Кремля приміщена силуета пам'ятника Хмельницького у Києві. Редакційна колегія у своєму складі репрезентована українськими письменниками, як Ірена Вільде, П. Козланюк, Ю. Мельничук, Т. Одудько, Д. Цмокаленко і А. Дімаров. В кінці приміщено 7 ілюстрацій, в цьому дві картини В. Манастирського: "Самодіяльний гуцульський ансамбль" і "Перший трактор" та Г. Розмуса: "Зустріч Б. Хмельницького з Бутурліним". Ціна цього люксового під зовнішнім оглядом видання доволі низька.

Обидві книги - заслуговують на увагу як документ большевицької пропаганди, яка хоче закріпити у свідомості широких мас населення свою тезу про нерозривний зв'язок різних національних груп, передусім українців і поляків з "великим російським народом".

х) В і д Р е д а к ц і ї:

Советська пропаганда повоєнного часу користується методом художнього оформлення своїх книг, щоб глибше сягнути в кола інтелігентного читача Заходу і створити враження рзквіту науки і книжної культури в СССР.

Я. Вакуленко

ДО ПИТАННЯ ОСВОЄННЯ ЦІЛИННИХ І ПЕРЕЛОГОВИХ ЗЕМЕЛЬ В ССРСР
=====

Рішення вересневого (1953 р.) пленума ЦК КПСР про "круте піднесення" всіх галузів сільськогосподарського виробництва, прискорений розвиток легкої промисловости і ріст товарообігу на базі різкого збільшення виробництва товарів широкого вжитку, прийняті на основі виступів у серпні-вересні того ж року чоловічих представників колективного керівництва Советським Союзом Г. Маленкова і Н. Хрущова, та одночасні миролюбні заяви їх про коєкзистенцію з країнами капіталістичного світу були сприйняті, мабуть і в самому Советському Союзі і, головним чином, за кордоном, як ознаки кардинальної зміни советської внутрішньої і зовнішньої політики.

У виступах і Маленкова і Хрущова на увагу заслуговує передовсім часткове відкриття правди про глибоку кризу, в якій перебуває сільське господарство в країні "побудованного соціалізму".

Несподіваний відступ від загально-партійного в ССРСР стилю всіх виступів, і великих і малих представників комуністичної влади, характерною особливістю яких завжди було постійне і неодмінне підкреслювання "кольосальних успіхів" на всіх ділянках советського життя, обумовлених, звичайно, "мудрістю" керівництва комуністичної партії, а раніше крім того і "найгеніяльнішого керманіча світового пролетаріату тов. Сталіна", - був викликаний дуже поважними причинами і вимагає певних пояснень чи розшифрування.

Смерть Сталіна викликала у його наступників непевність, розгубленість, а до того і внутрішню боротьбу за наслідництво. Так виникає відоме "колективне керівництво" державою. Через свою агентуру керівництво не могло не знати глибокого незадоволення в широких колах населення Советського Союзу, розчарованого в своїх сподіваннях на кардинальні зміни, що поліпшували б його становище.

Не почуваючи себе на початках на стільки авторитетним і

сильним, щоб піти в керуванні державою сталінськими шляхами, колективне керівництво для скріплення своїх позицій потребувало таких дій, які показували б населенню, що в недавньому минулому (за Сталіна) не все було добре, що воно (колективне керівництво) розуміє прагнення широких кіл людности до поліпшення його становища і готове піти йому назустріч. Так припиняється культ Сталіна, реабілітується група лікарів, що їх раніше обвинувинувачувалося в зв'язках з закордонними розвідками з метою знищення ряду високих достойників СРСР, ліквідується МГБ та віддається під суд його керівників, що застосовували під час слідства недозволені методи; засуджуються методи русифікації в Україні, обіцяється перегляд законів, об'являється амністія для засуджених, зникає зі сцени і сам Берія, як уосіблення терору, зменшується вдвічі сума внутрішньої примусової державної позики і, нарешті, з'являється ухвала вересневого пленуму ЦК КПСС про круте піднесення добробуту народних мас.

Все це разом узятє не могло не подіяти на психіку населення Советського Союзу: воно мусіло насторожитись, чекаючи розвитку дальших подій. Гостре незадоволення і характерне для советських людей майже повне недовір'я до влади непомітно неутралізується, витискується надією на щось інше, краще, бо властивість надіятись притаманна людям тим більше, чим безпораднішим буває становище.

Отже час було виграно. Колективне керівництво могло спокійніше віддатись продумуванню плянів і тримати народи в своїх жорстоких лабетах без порушення основних догм комуністичної доктрини.

І ось не пройшло ще й року з моменту появи на сцену колективного керівництва, як на лютнево-березневому пленумі ЦК КПСС приймається нова постанова:

"О дальнейшем увеличении производства зерна в стране и об освоении целинных и залежных земель".

Цією постановою перед країною поставлено завдання: "різко збільшити виробництво зерна, продовольчих, фуражних, круп'яних і зернобобових культур з тим, щоб державні заготівлі і закупки хліба в найближчі роки збільшилися на 35-40% в порівнянні

з 1953 р. Це дасть (говориться в постанові) можливість поліпшити постачання трудящихся, забезпечити кормами тваринництво, мати достатні насіннєві і страхові фонди, виділити необхідну кількість зерна для промислової перерібки, для державних резервів і експорту.

Таким чином, як це можна бачити із наведеної ухвали, недавня декларація відповідальних представників комуністичного керівництва про остаточне розв'язання зернової проблеми в СРСР оказалась чистим блефом: зерна не вистачає ні для нормального забезпечення потреб населення, ні для тваринництва, насіннєвих і страхових фондів, ні для промислової переробки, ні для державних резервів і експорту.

В постанові далі підкреслюється, що для збільшення виробництва зерна у всіх районах країни має величезне значення, поруч з підвищенням врожайности зернових культур, також і поширення посівних площ шляхом освоєння цілинних і перелогових земель в районах Казахстану, Сибіру (захід. Сибір, Алтайський і Красноярські краї, Читинська і Амурсько-Приморська область), Уралу, Поволжжя і частково північного Кавказу.

Встановлений пленумом початковий план поширення площ посівів зернових культур за рахунок освоєння цілинних і перелогових земель в розмірі 13 міл. га уже в кінці того ж року був збільшений до 28-30 міл. га.

І цей величезний обсягом план мав би бути виконаним уже в 1956 році, отже в дуже короткому терміні.

Виникає питання, які причини чи мотиви зумовили такий поспіх і викликали похід Хрущова за зерном у сухі, переважно азійські, степи, замість того, щоб спробувати розв'язати зернову кризу на старообжитих землях (розташованих до того ж в значно більш сприятливих кліматичних умовах), шляхом підвищення врожайности на них на 20-30%, що, при поліпшенні агротехніки і збільшенні угноєнь, було цілком можливим.

Таких причин є де кілька, при цьому за своїм характером вони можуть бути поділені на причини мілітарно-стратегічні, внутрішньо-політичні і економічні.

До останнього часу основними продуцентами сільськогосподарської продукції взагалі й зокрема зернових культур є Україна, північний Кавказ (Кубань), почасти Донбас, Надволжжя і південно-уральські землі.

Населення цих територій в порівнанні з іншими частинами Советського Союзу найбільш зазнало лиха від комуністичної системи і тому наставлене до советської влади особливо негативно.

Це виявилось досить яскраво і в різних формах підчас другої світової війни: здача вояків сотнями тисяч у полон, організація проти-советських партизанських загонів (Україна, Білорусія, Крим) та інше. Про все це кремлівська олігархія добре знає і тому має дуже мало довір'я до населення згаданих частин. Периферійне ж їх положення творить додаткову небезпеку в стратегічному аспекті. Комуністичне керівництво напевно ще не забуло того жахливо тяжкого стану, який утворився в ході II світової війни в наслідок швидкого пересування по території Союзу німців і втрати в зв'язку з цим, та в наслідок незадовільного стану транспортних засобів, кольосальних стратегічних ресурсів, зосереджених на Україні, Донщині і Кубані.

Якщо за тих обставин тяжка ситуація для ССРСР, щодо можливості продовження війни, була обумовлена допомогою союзників і в першу чергу Америки (лендліз), то за інших умовин це вже не повториться.

Звідси й випливає категорична необхідність створення і то в найкоротший термін нової зернової бази, а разом з тим і воєнних резервів в найбільш безпечному місці, яким не безпідставно, вважає советський уряд, територію центральної Азії.

Розв'язання проблем зерна в такому напрямку диктувалось і іншими, не менш важливими, причинами.

Треба мати на увазі, що Азія в межах советських володінь представляє собою кольосальний по багатству шпихлір різноманітної сировини і енергетичних ресурсів для промисловости: багаті поклади кам'яного вугілля, нафти, руди, заліза і різних кольорових металів, зокрема золота, величезні енергетичні запаси водяної енергії і т.д.

Все це спричинилось до того, що в різних місцях советсько-

азійської території, починаючи з 30-х років цього століття, особливо ж під час II світової війни і після її закінчення, досить швидкими темпами почала розвиватися промисловість.

"Під час II-ї світової війни - пише А. Поплюйко, - була переведена в гігантських масштабах перекидка підприємств і окремих видів обладнання з територій, що захоплювались ворогом, у східні частини СРСР" 1)

Базуючись на праці Н. Вознесенского ("Военная економіка СССР в первые годы отечественной войны". Госполитиздат 1948, стр. 48). А. Поплюйко в своїй праці наводить таку цитату:

"Протягом якихось 3-х місяців 1941 року було евакуйовано 1360 великих підприємств". (Урал - 455, Зах. Сибір - 210, середня Азія і Казахстан - 250)

і далі:

"За повідомленням того ж Вознесенского за 3 роки війни (1942-1944) заново побудовано і введено в дію у східних районах 2250 підприємств" 2).

Все це, природньо, потягло за собою потребу в робочій силі і, як наслідок, дуже швидкий зріст населення на терені Сибіру і Середньої Азії (головним чином в Казахстані). Ріст населення, а разом з тим поширення старих і виникнення нових міст на східно-азійських теренах Сов. Союзу відбувалось відомими советськими методами: в незначній мірі добровільно-переселенчим шляхом вербовки, головним же чином, методом примусового переселення під різними претекстами, іноді цілими республіками, як наприклад; Кримської Автономної Республіки, Автономної області німців Поволжжя, Калмицької Автономної Республіки, Карачаєвська, Адигейської Автоном. області і т.д.).

Треба також пригадати тут, що неосяжні азійські простори ще раніше стали і залишаються зараз тереном незчисленої кількості концтаборів з їх кільканадцятьмільйонним населенням підневільної рабської праці.

Виникнення нових центрів промисловости на азійських теренах поруч з бурхливим зростом населення і з необхідністю його задоволення в предметах продовольчого постачання, послужили другою важливою причиною створення тут нової зернової бази

з метою, на випадок війни, унезалежнення Азії від європейських продовольчих центрів, зокрема України. Можна думати, що в даному випадкові не останню роль відігравали і міркування суто економічного порядку - недоцільність і нерентабельність далеких перевозок продовольчих грузів, особливо в світлі того надзвичайно напруженого стану, в якому перманентно перебував радянський транспорт.

Останній фактор набуває тим більшого значіння, коли взяти до уваги, що Радянський Союз, за існуючих міжнародних обставин мусить постійно давати своєму азійському сусідові і союзникові - Китайській Народній Республіці - різні види допомоги, в тому числі і продовольчими продуктами.

Утворенням нової зернової бази на цілих і перелогових землях сухих степів Азії, де, без попереднього переведення меліораційних заходів, можлива лише екстенсивна форма моно-польно-зернового господарства, радянська комуністична верхівка сподівається також в найскорший і найдешевший спосіб розв'язати і загальну кризу сільськ. господарства з метою поліпшити постачання с/г продуктами основної маси населення СРСР, яке від часу колективізації й дотепер, якщо не повністю голодує, то принаймні перманентно перебуває в умовах напівголодного стану.

Така ситуація безперечно не могла не турбувати радянської верхівки. Відійшли назавжди в минуле ті часи, коли демагогічна й брехлива пропаганда комуністів знаходила для себе сприятливий ґрунт серед малосвідомих з невисоким культурним рівнем, мас радянських людей.

Безпосередній досвід (при одночасному зрості культури за радянських часів, чого не можна заперечувати) показав їм, як мало здійснилися ті гасла комуністичної влади, що обіцявала повне задоволення всіх потреб після здійснення індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. Також не могло не мати поважних наслідків масове зіткнення радянського населення з західним світом під час війни і довготривалої окупації деяких центральних європейських країн і можливість ознайомлення з умовами життя поза межами СРСР.

На пробудження радянського населення діють і радіопереда-

чі емігрантських визвольних груп із-за кордону. Не даремно ж уряд СССР витрачає великі кошти на заглушення цих передач. Значення радіопередач ще й в тім, що голоси з вільного світу лунають в мовах окремих народів СССР. Все це ще в більшій мірі загострює і поглиблює незадоволення серед широких мас населення СССР, а надто ж серед колгоспного селянства, тому що постійний тиск, підтягування і крайня експлуатація досягли такої межі, за якого політика насильства і терору більше себе уже не виправдує і навпаки призводить до розвалу дисципліни. Про це маємо свідчення советської преси. Так в "Радянській Україні" (23.XII.54 р.) в передовиці читаємо:

"в багатьох артілях все ще низька трудова дисципліна, не всі колгоспники беруть активну участь в колгоспному виробництві"

і далі

"В артілі майже 2 сотні жінок не виробили навіть мінімуму трудоднів. Деякі з них самовільно лишили роботу в городництві, тваринництві і інших галузях виробництва".

В "Правді України (8.XII.54 р.) згадуються колгоспи, де "до 20% колгоспників взагалі не працювали в сільському господарстві". Чи не свідчить це про явний спротив, не позбавлений елементів масовості і солідарності?

Очевидно не має сенсу працювати, коли праця майже не оплачується, у всякім разі далеко не еквівалентна до затрати часу і енергії.

В світлі таких настроїв серед колгоспного селянства, стають зрозумілі заходи комуністичної влади щодо піднесення матеріальної заінтересованості колгоспників у праці і забезпечення виробничої дисципліни.

До таких заходів можна віднести:

- 1) підвищення державних заготовчих і закупочних цін;
- 2) видача грошових авансів колгоспникам із сум, що надходять

в колгосп від реалізації продуктів тваринництва і городництва;
3) зниження норм обов'язкових поставок;
4) видача колгоспникам, що беруть участь в заготівлі кормів, 10% заготовлених сіна і соломи;
5) відмовлення держави від утисків присадибних індивідуальних господарств колгоспників.

Однак всі ці заходи є лише паліативами. Вони не в силі ні знеутралізувати сучасної важкої виробничої кризи колгоспної системи, що привелв сільське господарство СРСР до найглибшої кризи, а ні помітно зменшити небезпечні настрої незадоволення населення.

Таке внутрішньо-політичне становище було теж одним з факторів, що обумовили похід Хрущева за зерном на цілинні землі в Азію.

Сільське господарство СРСР і зокрема зернове перебуває в кризовому стані, що можна бачити з наведенних даних.

Всі 4 наведені таблиці стосуються характеристики стану сільського господарства в СРСР.

Перша і четверта належать радянському автору, змушеному, в підрадянських умовах препарувати матеріал на замовлення комуністичної влади, в такому аспекті, щоб показати позитивні, промовчавши одночасно негативні сторони явища.

Друга і третя таблиці є продуктом аналітичної праці незалежного і нерадянського автора. Ці таблиці вносять поважний коректив до тих уявлень про сільське господарство СРСР, які могли б виникнути на основі лише радянських джерел.

Посівні площі основних груп культур в міл.га^{х)}

	1913	1928	1933	1938	1940	1954	Збільшення 1954 до 1913 в міл. у % га	
Вся посівна площа.	105,0	112,9	129,7	136,9	150,4	164,1	+59,1	+ 56
В тому числі:								
1)Зернові	94,4	92,2	101,5	102,4	110,4	114,1	+19,7	+ 20,9
2)Технічні	4,5	8,6	12,0	11,0	11,7	12,7	+ 8,2	+ 180,2
3)Овочево- баштанні і								
картопля	3,8	7,7	8,6	9,4	9,9	10,2	+ 6,4	+168,4
4)Кормові	2,1	3,9	7,3	14,1	18,0	26,0	+23,9	+1138,0
Населення в міл.ч.ч.	139,3	154,2	-	-	174,0	214,0	74,7	+ 54

х) Увага: Цифрові дані за 1913 - 1940 рр. взяті із статті Л. Грекулова "Увеличение производства зерна - насущная задача" поміщений в журналі "Вопросы экономики", 1954р. Ч.5, стор.7, а за 1954 р.- із доповіді проф. В.С. Мерцалова, виголошеній на економічній конференції "Інституту для вивчення історії і культури СССР", 25-28 квітня 1955 р., у Мюнхені.

Аналізуючи вищенаведені дані ми бачимо, що при збільшенні населення СССР за останні 40 років на 54% (в абсолютних цифрах на 74,7 міл.) посівні площі збільшилися на 56%, при чому, при надзвичайно великому збільшенні посівних площ під технічні, овочеві, і кормові культури та картоплю посівна площа під зернові культури збільшилась лише на 20,9%. Питома вага зернових у загальній площі посівів в 1913 р. становила 89,5% відповідно в 1954 році - 70%. Така зміна в структурі посівів культур за советський період безперечно свідчить про прогресивні тенденції в сільськогосподарському виробництві, його інтенсифікацію, - явище в своїй суті позитивного характеру.

Однаке в советських умовах господарювання вона перетворилась в свою протилежність, бо процес інтенсифікації за нормальних умов мусів би супроводитись одночасним ростом врожайності.

Колективна система господарювання явно цей процес гальмувала, що можна бачити із даних нижче наведеної таблиці.

Таблиця II ⁴⁾

Урожайність зернових культур в СССР (амбарний збір з 1 га)

Роки	1913	1928	1940	1950	1953	1954
Урожай з 1 га в цнт. (100кг.)	8,5	7,9	8,6	9,6	9,1	8,7

Ця урожайність в порівнянні з урожайністю західноєвропейських країн (Німеччина, Франція, Швеція та інші) в два-три рази менша.

Таким чином за 37 років постійних "успіхів і досягнень", про які так часто декламувалось в офіційних і неофіційних советських матеріалах, урожайність зернових культур залишилася майже на рівні передреволюційного часу, а в останні роки виявляє тенденцію до руху назад.

В тісному зв'язку з цим стоїть і таке питання, яка кількість хліба припадає на душу населення в СССР.

Таблиця III ⁵⁾

Кількість хліба на 1 душу населення в СССР

Роки	1913	1928	1940	1950	1953	1954	1954 до 1913 у%
Кількість хліба на 1 душу населення в м/ц на рік	4,9	4,0	4,6	4,3	4,0	3,9	8,0

Таким чином падіння споживання хліба за часів комуністичної влади знизилось в 1954 році в порівненні з 1913 роком до 80%. Вплив колективної системи на наслідки господарювання в Советському Союзі ще яскравіше виявиться, коли ми візьмемо до уваги ті колюсальні зусилля, що їх виявила і виявляє советська влада і в справі запровадження модерної агротехніки і особливо механізації сільського господарства.

Один із советських авторів (А. Шабанов) ⁶⁾ пише: "На 1-е січня 1954 р. 90,7 тис. колгоспів обслуговувало 8995 МТС-ів. Вони мали до своєї диспозиції більше 1 міл. тракторів (в 15 сильному обчисленні) і 266 тисяч комбайнів. МТС виконали в 1953 році більше 80% всіх основних робіт в колгоспах.

Рівень механізації всіх основних робіт значно виріс, як це видно із наступних даних:

Таблиця IV⁶⁾

Назва основних робіт	% виконаних основних робіт			
	1940	1950	1952	1953
1. Оранка на зяб	72	92	97	98
2. Оранка пару	84	96	96	
3. Посів ярових	52	64	80	83
4. Посів озимих	53	75	88	93
5. Уборка зернових	43	50	70	77

Реасумуючи вищенаведені факти, ми, як нам здається, маємо підстави прийти до такого висновку: криза сільського господарства в ССРСР не може бути розв'язана до того часу, поки не зникне колективна система його організації, побудована на підневільній праці колгоспників з убитою в них ініціативою і інтересом до праці, як наслідком неімовірної експлуатації комуністичною державою.

Ми не розглянули б повністю всіх причин походу за хлібом на цілинні землі в Азії, коли б не зупинили своєї уваги ще на деяких мотивах, Одним з них є, мотив ідеолог.-доктринальний: шляхом максимального охоплення степового с/господарства мережою совхозів, ком.олігархія, на основі найвищого застосування принципу с/гмашин. техніки, намагається здійснити ідеал аграрного комунізму

Обґрунтованість нашої думки, підтверджується висловлюванням советських авторів. В. Овчинникова⁷⁾ пише:

"В Казахстані додатково до освоєних в цьому році (1954 - Я.В.) земель виявлено ще 15 міл. га орноздатних цілинних і перелогових земель госфонда, а також невикористаних земель колгоспів і совгоспів. В краях і областях РСФСР таких земель виявлено 3 міл. га. На цих землях, крім організованих в 1954 році 124 совгоспів, будуть створені ще сотні нових зерносовгоспів. Тільки в Казахстанській ССР намічується додатково організувати 300 нових совгоспів.

Досвід показав, що організація совгоспів в біжучий час є найбільш доцільною формою масового освоєння невикористаних земель і збільшення продуктування зерна".

Таким чином основною формою сільського господарства на нових землях мають стати совгоспи, не дивлячись на те, що вони себе не виправдили ні в старих обжитих хліборобських районах, ні під час сталінської спроби освоєння казахстанських і північно-кавказьких степів на початку 30-х років цього сторіччя. Організацією, отже, так званих "фабрик зерна", комуністи намагалися масовим експортом хліба по демпінговим цінам поглибити в країнах капіталістичного світу економічну депресію і цим створити революційну ситуацію, як передумову всесвітньої революції і захоплення ними влади.

Ще недавно в порядку самокритики советська преса указувала на економічну нерентабельність совгоспної організації господарства - високу собівартість і збитковість с/г совгоспної продукції, відсутність господарчого розрахунку і раціональної організації праці, неповне використання агро-машинової техніки і т.д.

Але для комуністичної діалектики такі звороти на 180° є цілком нормальні; їх можна б нарахувати десятки. Досить нага-

дати договір з Гітлером в 1939 році, що спричинився до 2-ї світової війни.

Другим є мотив національно-політичний, щільно пов'язаний з військово-стратегічними міркуваннями.

Здійснення великого масштабу робіт, пов'язаних з освоєнням цілинних земель на малозаселених територіях явно вимагало додаткової робочої сили на цих порожніх місцях. Такі робочі кадри можна було знайти лише на густозаселених європейських територіях. Отже виникала потреба в масових переселеннях, що фактично й розпочалося негайно ж після прийнятої ухвали ЦК КПСС в лютому 1954 р. "О дальнейшем увеличении производства зерна в стране и об освоении целинных и залежных земель". Як свідчать советські джерела масове переселення для освоєння цілинних і перелогових земель відбувається переважно із таких європейських теренів як Україна, Білорусія, Кубань, Латвія та з інших периферійних республік. За даними советської преси в минулому році на освоєння цілин і перелогів було відправлено більше 150 000 молоді, як також тисячі родин колгоспників.

"Тільки в колгоспи Алтаю до 15 жовтня 1954 р. переселилось 2300 родин з Білорусії і України. Готуються до прийняття переселенців 1440 колгоспів Казахстану. Із України сюди переїжджає більше 1000 родин переселенців. Переселенці їдуть також в Красноярський край, Кемерівську, Тюменську, Челябінську і інші східні області" 8).

"Білоруський часопис "Бацьковщина", що видається в Мюнхені в Ч. 12-13 (242-243) від 25.III.1955 року в статті "Вивози білорусів на цілину", подає, що в минулому році на цілину було відправлено коло 80 000 молоді.

Перегляд радіопередач від 25 січня по 2 лютого 1955 року тобто лише за 8 днів дає таку картину мобілізації "патріотів" на освоєння цілинних земель: І. Радіо Москва 25.I.55

"55 000 молодих патріотів України виявили бажання (sic') поїхати на освоєння цілинних земель".

Кубань: "Коло 6000 уже трудиться в нових совгоспах і МТС. За короткий час в комітети комсомолу поступило 13 000 заяв" (Краснодар).

Радіо Москва 1.2.55

Більше 4500 молодих патріотів Латвії виявили бажання поїхати на працю в райони освоєння цілих і перелогових земель".

В комсомольській організації Білорусії, за далеко неповними даними, поступило більше 30 000 заяв молодих патріотів, бажаючих поїхати на освоєння цілих земель".

Радіо Київ з 8.1.55 передає:

"Перша в цьому році партія волинян (Україна-примітка Я.В) в кількості 30 000 чоловік виїхала на цілині землі в північний Казахстан".

Чим можна пояснити таку увагу з боку комуністичної влади при переселенні згаданих тут мешканців з країв-компонентів Сов.Союзу? Ми уже раніше підкреслили особливо негативне відношення населення деяких частин СРСР (Україна, Білорусія, ітд,) до імперіялізму комуністичного Кремля.

Очевидна річ, комуністична верхівка, переселяючи молодь, прагне поперше-послабити біологічну субстанцію цих територій, по-друге-очистити ці терени з найбільш активних і небезпечних, на випадок війни, елементів, замінюючи їх елементом з теренів більш лояльних до комуністичної влади, та зменшуючи цим питому вагу корінного населення; по-третє-відриваючи молодь від національного пня, і кидаючи її в чужі обставини, створити найбільш сприятливі умовини для її денационалізації і утворення "єдиного советського народу"; по-четверте-мати достатні людські резерви в малозадюдненій Азії, якщо і тут несподівано постала воєнна небезпека і нарешті-по-п'яте-і не відмовляючись і надалі від властивого комуністичному режимові терору, проти ворожих йому елементів, переводити його в менш драстичній формі: адже переселення на порожні місця переводиться під претекстом поліпшення добробуту всієї людности Сов.Союзу. За цих умов в завуальованій формі змога продовжити політику геноциду.

Взятий, більшовиками розгон і масштаб роботи в освоєнні нових земель, 30 міл. га протягом трьох років-вимагає колюсальних зу-

сил, матеріальних засобів і моральних жертв. Здійснення такого величезного плану могло б значно полегчити справу, за умови належної попередньої підготовки. Як ми знаємо, нічого в цьому сенсі більшовики не зробили. Робота почалась, як кажуть, "з копита" майже одночасно і в різноманітних напрямках: тут і мобілізація кадрів керівників (директорів нових совгоспів) і спеціалістів механізаторів і трактористів і інженерів, будівельників і гідрологів. Одночасно треба було організувати спеціальні землевпорядчі експедиції, що мали б відводити цілинні землі новим совгопам і переводити вибір діляниць для центральних садиб, що має особливо важливе значення. Далі негайно ж треба було мобілізувати агромашинову техніку і організувати підтранспортвання її на місце призначення, відтак приступити до визначення доріг, розпочати будову майстерень і приміщень для новопоселенців, зарання підготувати для них плани, обрахувати і заводити будівельні матеріали, забезпечити довіз для новоприбулих колонізаторів предметів живлення, домашнього вжитку і тп.

Як це все виглядало і виглядає в дійсності, можна довідатися з сов. преси і радіопередач. Тут треба одначе зауважити, що і преса і радіопередачі, подаючи певні факти, безперечно відповідно їх стилізують, а найбільш ганебні просто промовчують. А все ж, і при цих умовах, маємо досить понурий образ советської організованості, для ілюстрації наведемо лише окремі фрагменти.

"В столицю України приїхали посланці колективу зернового радгоспу "Київський", розташованого в Акмолінській області Казакстану;

Шеф цього радгоспу, комсомолець Іван Рященко, сказав перед зібраними: "Ми приїхали в Казакстан в березні м. року. (в березні там ще правдива зима-прим. Я.В.) Через декілька неділь одержали техніку і виїхали в поле на місце майбутнього совхозу. Воно було означене тичкою серед широкого степу. За два дні бригада розбила палатки, де і оселився увесь колектив совхоза-18 чоловік" (Огляд радіопередач УССР від 7.І.55)

В статті А. Трубнікова "Окружить новоселов вниманием и заботой" (часопис "Сельское Хозяйство"-19.І2.54.) читаємо:

"Іде вже друга половина грудня, а в МТС края (Алт) здаєно в експлуатацію менш 1/3 будинків. Численні з них заселені з великими недоробками. По нарядах мали отримати 11 000 м² шкла, одержали 2.2 тис. м². (20%)

Отже новоприбулі або ж зовсім не мають квартир , або ж сидять в будинках з неошкеленими вікнами. І далі в тій же статті читаємо: "З великими перебоями проходить торгівля продовольчими товарами товарами першої необхідности". В цьому ж часописі, від 12.12.1954, в передовій "Больше заботы в жилищно-бытовом устройстве механизаторов на новых землях" знаходимо таке: "Група робітників Ростовської МТС Карагандинської області Казахської ССР звернулася листом до Міністерства сільського господарства СССР. Вони пишуть:

В березні цього року на заклик партії ми прибули сюди на освоєння цілих і перелогових земель. Не шкодуючи сил трудилися ми, комсомольці, в період польових робіт і готові зараз працювати на будь-якому участку, куди спрямує нас дирекція МТС. Але разом з тим ми хочемо, щоб нам створили нормальні умовини для праці. А цього якраз і не має. (Директор станції Т. Курченко брутальний з нами і залишає без уваги наші прохання). Також погано тут з торгівлею взуттям, одягом та іншими товарами першої потреби".

Коментарі до наведених свідчень сов. преси вважаємо зайвими. Нарешті на закінчення цього розділу наведемо ще одне свідчення сов. інженера плановика Драчука, який вмістив свою статтю під заголовком "Вибір місця для центральної садиби", в газеті "Сельское Хозяйство" від 18.1.1955.

Автор статті зовсім правильно підкреслює, що розміщення центральної садиби на терені землекористування совгоспу є одним з основних елементів внутрішньогосподарського землевпорядження. Тому при розв'язуванні цього питання землевпорядникам треба рахуватись, як з зовнішніми факторами, що мають важливе значення для господарства (залізниця, шляхи сполучення, пункти вантаження) так і внутрішньогосподарськими (водопостачання, ґрунти, рельєф, ітд). Оцінюючи з точки погляду згаданих вимог працю землевпорядних комісій в різних місцях, він далі констатує, що в багатьох випадках були допущені неправильності при виборі місця для центральних садиб. В ряді совгоспів були рекомендовані ділянки без будь-яких дійсних джерел водопостачання, іншим пропонувалось брати воду з мало придатних джерел - озер, річок.

Яких же тоді наслідків можуть чекати від хрущовського походу за хлібом в Азію в таких природно-кліматичних умовах і особливостях терену?

Фіксуємо увагу на окремих випадках високих врожаїв на окре-

мих ділянках цілих земель та узагальнюючи і поширюючи такі випадки на ціле, аранжери цього плану підраховують, яка то кількість мільйонів пудів хліба буде додатково зібрана і піде на задоволення потреб людности.

Але народня приповідка каже: "курчат по осені рахують". Вони-аранжери цього плану- забувають, що врожаї культурних рослин залежать не лише від якості ґрунтів, але в великій мірі від інших природніх факторів і зокрема від достатньої кількості води підчас вегетації рослин, як в ґрунті так і в формі водяного пару в повітрі.

Вся територія, не рахуючи Далекого сходу, на якій передбачено освоєння цілих земель, починаючи в європейській частині СРСР на схід від ріки Волги, своєю північною межею проходить через півд. Урал, приблизно на висоті Чкаловська, і далі уже в Азії, майже співмішуючись з північними кордонами Казахської ССР і великою трансибірською магістраллю, тягнеться до Вижньосудинська, Красноярського краю на сході. Південна межа цієї території проходить приблизно через Александрів Гай на півд. захід від Уральська, Антюбінськ, Тургай, Караганду, Семипалатинськ, Миусінськ, на південь від Красноярська, перетинаючи на шляху Салаїрський кряж, що є відносною Алтайських гір. Довжина цієї смуги до 4 000 км, ширина 400-500 км. Переважна частина зазначеної території входить в склад Казахської ССР, менша в склад РСФСР, в тому числі Алтайський край. Отже Казахська ССР займає провідне становище щодо обсягу освоюваних цілих земель. По своїм природньо-географічним особливостям ця територія є степом, який є продовженням європейських, зокрема українських степів.

В відрізнєнні від останніх, внаслідок значно меншої кількості опадів, довгої, холодної але малосніжної зими і гарячого, сухого літа, а також в наслідок довшого вегетаційного періоду, в цих степах є поширені каштанові ґрунти, що позначаються незначною гумусністю і тільки в північній частині їх зустрічаються або звичайні чорноземи, а частіше тзв. південні (малогумусні) чорноземи.

Рослинність цих степів, в порівнянні з європейськими, значно бідніша. Вона позначається меншою барвистістю і містить в собі

інші види ковилів та інших злаків (переважають вузьколисті форми, що вказує на більш високий ступінь їх ксерофітності).

По загальному характеру ґрунтового і рослинного покривів, вона може бути поділена на дві підзони:

1. північну-ковилову-рівнотравних чорноземних степів, і
2. південну-ковилову-типчакову каштанових степів. ¹⁰⁾

Для більш ясного уявлення природньо-географічних особливостей Алтайської степової зони, і зрозуміння її с/г значення, слід коротко зупитись на окремих, найбільш важливих кліматичних показниках цієї зони—сумах температур за вегетаційний період, середніх місячних і річних температурах та сумах опадів в мм.

1. Суми температур за вегетаційний період для степової зони

¹¹⁾
Таблиця У.

Показники	Сума температур
Медіана із багаторічних середніх(пересічних)	2539 ⁰
Дані станцій з найвищими багаторічними середніми	3211 ⁰
Дані станцій з найнижчими " " "	2108 ⁰

Наведені дані, коливаючись досить сильно між різними станціями, загалом показують на значну кількість тепла зони за вегетаційний період.

2. Середні місячні і річні температури і суми опадів для степової зони Казахстану

¹²⁾
Таблиця УІ --- (гл. на слідуючій сторінці).

Таблиця 6 12)

Показники	Медіани із багаторічних середніх		Медіанні дати проходження температури	
	Температура	Сума опадів в м/м	0° весна-осінь	20° весна-осінь
I	-17,3	12		
II	-16,5	9		
III	-10,4	11		
IV	1,7	16	II.IV	
V	12,4	26		
VI	18,0	40		
VII	20,4	40	8.VII -20.VII	
VIII	17,9	32		
IX	11,5	22		
X	3,0	22	20.X	
XI	- 6,5	17		
XII	-14,8	16		
РІК	1,8	260		

Середня місячна температура найбільш теплого місяця (липня) досягає 20,4° коливаючись для різних станцій від 17,9° до 24,1°. Іноді спека досягає 40°, в посушливі роки. У другу половину літа степи вигоряють. Отже літо сухе і гаряче. Середня температура найбільш холодного місяця (січня) досить низька - -17,3°. Бувають морози до -51°. Сніжний покрів на півдні зони сходить в другій половині березня, але по ночах довго бувають при безхмарності приморозки, а на нівночі зони - в першій декаді квітня. Таким чином зима в зоні буває холодна і довга. Бехморозний період починається з травня і продовжується до вересня - 140-150 днів. Довжина вегетаційного періоду - 160 днів від кінця квітня до середини жовтня. Пересічна сума опадів за рік становить, як бачимо із даних таблиці 6-ої, лише 260 м/м, для різних станцій, залежно від географічної широти, і довготи, вона коливається від 150 до 340 м/м. Отже загалом вона менша ніж для європейської, зокрема української степової

зони (300-350 м/м). Протягом року атмосферичні опади розподіляються так, що максимальна їх кількість припадає на літні місяці - червень, липень, мінімальна ж на зимні місяці - січень, лютий, в зв'язку з чим сніговий покрів буває досить тонким. Літні опади не просякають на значну глибину у ґрунт, бо при високих температурах і постійних вітрах вони швидко випаровуються.

На збагачення ґрунту вогкістю негативно впливає ще й другий фактор - різкий перехід температури від зими до літа, в наслідок чого сніг дуже швидко тане, раніш ніж встигає відтанути глибоко-промерзлий за зимовий період ґрунт, і тому тала вода завдяки високим температурам і вітрам настільки швидко випаровує, що ґрунтом вона не користується.

Мала кількість опадів, сильні вітри і високі температури літом створюють умови не тільки ґрунтової, а й повітряної посухи. З цим пов'язується виникнення у всій степовій зоні Азії шкідливих для рослинності суховіїв, порохової імли і бур. Взимку часто бувають снігові "бурани", які іноді дощенту знімають сніговий покрів, а це при великих морозах викликає глибоке промерзання ґрунтів.

Треба також відмітити хараткерну для терену азійських степів, що врешті спостерігаються також і на європейських степових теренах, періодичну зміну кліматичних елементів, яка викликає періоди сильних посух і відносно більшого зволоження.

Наведені дані яскраво свідчать, що клімат в азійських степах носить різко континентальний характер з властивим йому широкими амплітудами температури добовими і річними. Континентальність і сухість посилюється в напрямку з заходу на схід. Ці риси клімату створюють сприятливі умови для сильного засолення степових ґрунтів. Процес засолення можна уявити собі так. Континентальність і сухість клімату, і переважаюча рівнинність рельєфу в степу з великою кількістю незначних западин, творить із останніх добрі аккумулятори солей. Рівнинність і значна кількість безстокових западин обумовлює дуже слабкий рух ґрунтових вод в напрямку до принизистих ділянок, а це сприяє збільшенню розчинної дії води на соленосні ґрунти, в яких ґрунтові води рухаються.

Високе стояння ґрунтових вод в багатьох місцях степу з посиленням послідовним випаровуванням води, завдяки сухості повітря, полегчує піднесення по ґрунтовим капілярам води до поверхні ґрунту у кожному пониженому місці, а це призводить до утворення в западинах солонців і солончаків.

В утворенні солонців і солончаків в степу, особливо в північній його частині, велику роль відіграє матірня порода ґрунтів: тут дозем для ґрунтових вод служать водонепроникливі третинні соленосні глини. Протікаючи по них ґрунтові води засолюються, і далі, піднімаючись в сухий час до поверхні ґрунтів по капілярам, вони їх також засолюють. Це засолення відбувається в найнижчих і плоских ділянках, де глибина ґрунтових вод найменша. Підвищені місця, так звані "гриви", де засолені ґрунтові води стоять глибше, уникають засолювання¹³⁾.

Для культурних рослин різні ступені засоленості ґрунтів є шкідливими.

Підсумовуючи все вище сказане, мусимо прийти до таких висновків про природно-кліматичні особливості степових просторів Азії, на яких Хрущов сподівається розв'язати зернову проблему. Основними дефектами природи степів Азії є:

М а л а к і л ь к і с т ь о п а д і в при високому коефіцієнті випаровування, а звідси і від'ємний баланс вогкості і в ґрунті і в повітрі, що обумовлює собою часте явище ґрунтової і атмосферичної посухи;

С у х о в і ї; порохові бурі; зимні бурани, п о ш и р е н н я з а с о л е н о с т і ґ р у н т і в; періодичність в ході кліматичних елементів.

Все це разом узятє дає підстави віднести зону, де переводиться освоєння цілинних і перелогових земель, до областей дуже мало стійких для хліборобства. Хрущов вступив в боротьбу з стихіями природи.

Навряд чи він одержить лавровий вінок переможця навіть при застосуванні модерних прийомів агротехніки, що їх рекомендує нова советська зірка - "колгоспний вчений" Мальцев.

Такий висновок, на нашу думку, не входить в колізію з по-

відомленням Центрального Комітету КПСС і Совета міністрів ССРСР про виконання державного плану хлібозаготівель колгоспами із урожаю 1954 року. В ньому, між іншим, сказано: "Значне збільшення виробництва і заготовок хліба по країні досягнуто в наслідок успішного освоєння цілинних і перелогових земель і значного підвищення врожайності в районах Сибіру, Казахстану і Уралу" ¹⁴⁾. І це з таких міркувань:

1. Ми уже раніше вказали на характерну особливість азійських сухих степів - періодичну зміну в них кліматичних елементів, в наслідок чого посушливі роки змінюються більш вологими.

Це дає підстави певні успіхи минулого сільськогосподарського року пояснити перш за все метеорологічними факторами.

В противному разі, важко було б знайти причину "значного підвищення врожайності" в районах освоєння цілинних земель: нові методи обробки ґрунту за Мальцевим в минулому році не могли ще дати якогось ефекту, бо спроби їх застосування були переведені на досить обмежених площах, а про будьякі інші агротехнічні засоби теж не було нічого чути.

2. Збільшений загальний збір зерна в названих вище районах врешті мало поліпшив загальний його баланс у цілому Союзі, бо одночасно з цим довелося зменшити розмір поставок зерна з України в розмірі 224,6 міл. пудів.

Офіційно вказане зменшення пояснюється тим, що "на півдні України і в районах Поволжжя були несприятливі метеорологічні умови" (посуха) ¹⁵⁾.

В дійсності ж, мабуть, причина була зовсім інша. Проф. В.С. Мерцалов в згадуваній уже раніше доповіді (див. зноска 4) базуючись на метеорологічних даних, опублікованих в советській пресі, стверджував, що ніякої посухи на Україні не було, і недобір зерна тут був наслідком оголення сільського господарства агро-машиною технікою і фаховими робочими кадрами, що масово були перекинені на цілинні землі. З таким твердженням ми повністю погоджуємось.

Бібліографічний показник:

1. А. П о п л ю й к о: "Социалистическое размещение промышленности и экономическое развитие союзных республик". Вестник Института по изучению истории и культуры СССР. 1955, Ч. 6, стор. 13.
2. А. П о п л ю й к о . Там же.
3. Журнал "Вопросы экономики" 1954р., Ч. 5, стор. 7.
4. Проф. В. С. М е р ц а л о в. "Политика крутого подъема и сельское хозяйство". Доклад прочитаний на конференції Інституту для вивчення історії і культури СССР, 25-28 квітня 1955 р., в Мюнхені.
5. В. С. М е р ц а л о в. Там же.
6. А. Ш и б а н о в. "Освоение новых земель". Журнал "Вопросы экономики", 1954р., Ч. 5.
7. В. О в ч и н н и к о в а. "Первые итоги освоения целинных и залежных земель", журнал "Вопросы экономики", 1954, Ч. 12, стор. 71.
8. В. О в ч и н н и к о в а. Там же.
9. Журнал, "Сельское хозяйство" від 22.2.55 р.
10. БСЭ., т. 19, вид. 2, стор. 324.
11. "Казахстан. Общая физико-географическая характеристика" Изд. Акад. Наук СССР, 1950, стор. 291.
12. "Казахстан". Там же, стор. 221.
13. С. П. С у с л о в. "Физическая география СССР". Москва 54.
14. "Известия" Ч. 266, від 10 листопада, 1954.
15. "Известия", там же.

З М І С Т

Стор.

Від Видавничої Колегії Інституту	7
<u>О. Юрченко</u> : Опанування України більшовицькою диктатурою в світі сучасних радянських джерел.	9
<u>Д. Чижевський</u> : Радянська історія української літератури	59
<u>Б. Крупницький</u> : Богдан Хмельницький і радянська історіографія	82
<u>Б. Левицький</u> : Комуністична Партія України – 1955 рік.	100
<u>М. Семчишин</u> : Система шкільної освіти в сучасній Україні	132
<u>Б. Гловінський</u> : Проф. д-р В.П. Тимошенко (до 70-ліття з дня народження).	168
<u>І. Мірчук</u> : "Братання" слов'янських народів на тлі більшовицької дійсності.	171
<u>Я. Вакуленко</u> : До питання освоєння цілинних і перелогових земель в СРСР	183